

BEZDOMOVSTVÍ

-

EXTRÉMNÍ VYLOUČENÍ

Vlastimila a Ilja Hradečtí

BEZDOMOVSTVÍ – EXTRÉMNÍ VYLOUČENÍ

Nebudete bez chudých v zemi vaší,
protož přikazuji tobě,
abys ochotně otvíral ruku svou bratru svému,
chudému svému a nuznému svému
v zemi své.

(Pátá kniha Mojžíšova 15,11)

Každý, kdo je v hmotné nouzi,
má právo na takovou pomoc,
která je nezbytná pro zajištění základních
životních podmínek.

(Listina základních práv a svobod, čl. 30, odst.2)

BEZDOMOVSTVÍ

—

EXTRÉMNÍ
VYLOUČENÍ

Vlastimila a Ilja Hradečtí

Vydala Naděje, občanské sdružení
Praha 1996

Fenomen bezdomovství v českém prostředí je neprozkoumanou oblastí, převážná většina občanů viditelně nechápe příčiny společenského vyloučení v jeho nejtvrdějším podobě. Ve veřejném mínění převládá negativní mínění o bezdomovcích jako reliktu padesátileté nesvobody. Autoři chtějí touto studií naznačit souvislosti předcházející společenskému úpadku lidí, kteří nedokáží unést odpovědnost za vlastní život a jejich bezradnost a bezmoc.

Publikace je určena především občanským iniciativám a občanům, kteří se rozhodli pomáhat zdravotně postiženým a sociálně ohroženým osobám. Může být zdrojem informací představitelům státu a měst, odborníkům, studentům a novinářům. Vzniku publikace předchází šestiletá zkušenost z práce s bezdomovci v Praze.

Vydání publikace podpořeno Nadací rozvoje občanské společnosti z programu Phare Evropské unie.

Reprodukce je povolena pouze k nekomerčnímu využití s uvedením zdroje.

© Vlastimila Hradecká, Ilja Hradecký, 1996

Předmluva

Hlavní činností občanského sdružení, které jsme před několika lety založili, je přímá pomoc lidem zdravotně a společensky postiženým, lidem starým a osamělým, opuštěným dětem, lidem bez domova. Nabízená pomoc není plošná nebo anonymní, ale je adresná; o diagnostice, terapii a prognózách jsou vedeny zdravotní a sociální dokumentace.

Porovnání a statistické zpracování údajů o našich beneficiitech v pražských střediscích integračního programu přináší nečekané charakteristiky bezdomovství v Praze.

Pochopení spouštěcích mechanismů fenomenu bezdomovství, poznání zdravotního stavu, osamělosti a slabosti bezdomovců, jejich životní dezorientace a nedostupnosti zdravotní péče a sociální pomoci je nutné, jak pro pomoc těmto lidem vyloučeným ze společnosti, tak i pro stanovení strategie primární prevence.

*Z poznávání problému vznikla v roce 1994 studie *Bezdomovství 1994*, rozmnožená jako skriptum v několika desítkách exemplářů. Ta měla upozornit autority státu a města na existenci problému. Publikace, kterou nyní přinášíme, vznikla zpracováním několika našich přednášek, statí a informací s uvedenou studií. Chceme v ní ukázat fenomen bezdomovství v reální podobě jako jev žalostný a nežádoucí, řešitelný spíše soustavnou sociální pomocí a prevencí, než represí. Hraničních oblastí, jako jsou alkoholismus, toxikomanie, kriminalita, postpenitenciální pomoc, zdravotní péče, duchovní služba, se dotýkáme záměrně jen letmo. Podrobnější popis souvislostí by neúměrně zvětšil rozsah této práce.*

Společenské vyloučení, či vyloučení ze společnosti však začíná mnohem dříve, ve chvíli, kdy jedinec-občan nedokáže nebo nemůže plně uplatňovat svá občanská a lidská práva pro svůj zdravotní stav, věk, pohlaví, etnickou příslušnost, sociální původ, nedostatek majetku nebo pro jinou osobní příčinu. Společenské vyloučení nemusí být konečným stavem, má-li společnost sílu a vůli pomoci slabým. Může však vyústit ve ztrátu přirozených osobních vztahů, ve ztrátu domova, ve ztrátu střechy, práce, lůžka a nakonec vlastní osobnosti – v bezdomovství.

Vlastimila a Ilja Hradečtí, 1996

Předmluva k elektronickému vydání

*Publikace *Bezdomovství – extrémní vyloučení* měla být prvním upozorněním na nový jev, kterým se bezdomovství v naší zemi stalo. Časem se ukázalo, že je vyhledávaným studijním textem pro posluchače sociálních oborů i inspirací pro závěrečné práce. Proto jsme se rozhodli pro toto elektronické vydání prostřednictvím internetu. V textech byly opraveny zjištěné tiskové chyby, vypuštěny ilustrační fotografie a z původních podkladů znovu vytvořeny grafy v přílohách. Jednu přílohu, která již není aktuální jsme vynechali. Původní ISBN 80-902292-0-4 bylo odstraněno.*

Kéž publikace dál slouží ku prospěchu lidí, o kterých pojednává!

Ilja Hradecký, 2006

OBSAH

ÚVOD	8
Anketa Naděje 1993	8
Anketa Naděje 1996	9
Výzkum AMASIA	10
Výzkum IVVM	12
SPOLEČENSKÉ PROSTŘEDÍ	13
Listina základních práv a svobod	13
Zákonné prostředí	14
<i>Zdravotní péče</i>	14
<i>Sociální zabezpečení</i>	15
<i>Uplatňování nároků a práv</i>	15
Bydlení	16
<i>Právní úprava bydlení</i>	16
<i>Státní podpora bydlení</i>	17
<i>Obecní bytová politika</i>	17
Zaměstnanost	17
Nouze	18
Cizinci	19
Občanské iniciativy	20
FENOMEN BEZDOMOVSTVÍ	21
Nový a neznámý jev	21
<i>Koncentrace lidí ve městech</i>	21
<i>Koncentrace chudoby ve městech</i>	22
<i>Člověk nemůže zůstat sám</i>	23
Lidé v transformující se společnosti	23
Charakter bezdomovství	25
<i>Bydlení – přirozená potřeba</i>	26
<i>Definice bezdomovství</i>	27
Zjevné, skryté a potenciální bezdomovství	27
<i>„Nádražní populace“</i>	29
<i>Skupina fenomenu skrytých bezdomovců</i>	31
<i>Skupina fenomenu potenciálních bezdomovců</i>	32
FAKTORY VYVOLÁVAJÍCÍ FENOMEN BEZDOMOVSTVÍ	33
Faktory objektivní a subjektivní	33
Kořeny fenomenu bezdomovství	35
<i>Realita bydlení a nebydlení</i>	36
<i>Zaměstnání</i>	37
Rodina	38
<i>Rodina riziková</i>	39
<i>Krise tradiční rodiny</i>	39
Dítě v rodině	40
<i>Deformace ve výchově</i>	41
<i>Adolescence</i>	41
Ženy a dívky bez domova	43
<i>Dívky</i>	43
<i>Bezdomovství u žen</i>	43

Muži a ženy – odlišnosti bezdomovství	45
Věk bezdomovců.....	45
Bezdomovství a kriminalita	46
<i>Kriminalita bezdomovců</i>	47
<i>Vliv rodiny</i>	47
<i>Násilí v rodině</i>	48
<i>Propuštění z věznice jako příčina bezdomovství</i>	48
Zdraví bezdomovců.....	49
<i>Dostupnost práv</i>	49
<i>Nemocní a zdravotně postižení</i>	50
<i>Alkoholismus a drogové závislosti</i>	51
PREVENCE, POMOC, RESOCIALIZACE.....	53
Prevence, materiální a morální zázemí.....	53
<i>Materiální zázemí</i>	53
<i>Mravní nadstavba</i>	54
<i>Prevence</i>	54
Základní pomoc	55
<i>Resocializace</i>	55
BEZDOMOVSTVÍ V EVROPĚ	57
Jak je bezdomovství definováno	57
Evropská unie	58
Země střední a východní Evropy	59
<i>Národní zvláštnosti</i>	59
SPOLEČENSKÉ VYLOUČENÍ JAKO GLOBÁLNÍ PROBLÉM.....	61
Organizace spojených národů.....	61
<i>Konference o lidských sídlech Habitat II.</i>	61
<i>Světový summit o výživě</i>	61
<i>Světový summit o sociálním rozvoji</i>	62
<i>Čtvrtá světová konference o ženách</i>	62
Evropská unie	62
<i>FEANTSA – pomoc bezdomovcům</i>	63
<i>EAPN – síť proti chudobě</i>	63
<i>FEBA – síť potravinových bank</i>	64
<i>ATD QUART MONDE</i>	64
<i>EUR-HOPE NETWORK</i>	64
PROGRAM NADĚJE NA POMOC BEZDOMOVČŮM	65
Integrační program	65
<i>Integrační stupně</i>	65
<i>Speciální služby</i>	66
Modifikace integračního programu	66
<i>Pomoc mladým lidem</i>	66
<i>Pomoc starým lidem</i>	66
<i>Postpenitenciární pomoc</i>	67
<i>Pracovní terapie a rekvalifikace</i>	67
<i>Zdravotní péče o bezdomovce</i>	67
Doplňkové služby.....	68
<i>Potravinová pomoc</i>	68
Misijní program.....	68
PŘÍLOHY	70

ÚVOD

Anketa Naděje 1993

Na podzim 1993 provedla Naděje pro svou potřebu soukromou anketu, týkající se bezdomovců.¹ Přestože bylo osloveno přes 500 osob, ochotných odpovídat bylo jen 122 občanů. Sdílnější byly spíše ženy než muži a lidé starší než mladší. U mladých stejně jako u starších byla většinou patrna neznalost problému.

Při vynášení radikálních i chápavých výroků nebyl znatelný generační rozdíl. Z odpovědí žen naopak vyplynulo větší pochopení pro pomoc než z odpovědí mužů.

Zde jsou výsledky – byly položeny tři otázky:

1. *Kdo jsou podle vašeho mínění bezdomovci?*
2. *Jak se podle vašeho mínění může člověk stát bezdomovcem?*
3. *Jak byste řešil(a) problém bezdomovství?*

Zaznamenány byly tyto odpovědi:

1. a) propuštění vězni	19 %
b) opilci, flákači, zloději, kriminální živly	28 %
c) Rumuni, Jugoslávci, Cikáni, uprchlíci	8 %
d) ubožáci, chudáci, postižení	9 %
e) tuláci	4 %
f) ti, co spí na nádraží	27 %
g) nevím	5 %
2. a) nechce se mu pracovat	34 %
b) nemá se kam vrátit z vězení	16 %
c) odešel od rodiny, rozvedl se	6 %
d) přišel o práci a o byt	17 %
e) opustil svou vlast	10 %
f) nevím; to je různé	17 %
3. a) zavřít; měla by se postarat policie	31 %
b) zavřít do ústavu (do blázince)	16 %
c) má se postarat stát, vláda, parlament	10 %
d) mají se postarat obce (domovské právo)	12 %
e) mají se postarat charity, spolky, církve	6 %

¹ V této studii používáme slovo bezdomovec ve významu člověk, který nemá domov (který nebydlí), tedy v ekvivalentu slov homeless (angl.), sans-abri, sans-logis, sans-domicile-fixe (franc.), Obdachlose (něm.) apod. Slovníky spisovné češtiny slovo bezdomovec v tomto smyslu neznají, překladové slovníky uvedené cizojazyčné výrazy překládají do češtiny zpravidla opisem. České slovo bezdomovec pak překládají do angličtiny stateless, do francouzštiny sans-patrie nebo apatriide, do němčiny Heimatlose, tedy ve významu osoby bez státního občanství. Některé slovníky uvádějí ještě význam slova bezdomovec jako osoby bez domovského práva v zemích, kde právo domovské obce existuje. Přes tuto skutečnost slovo bezdomovec v našem významu v češtině dobře zdomácnělo. Pro fenomen, kdy se člověk stává bezdomovcem, používáme slovo bezdomovství jako ekvivalent cizích výrazů homelessness, sans-abrisme, resp. Obdachlosigkeit. Český právní řád zná slovo bezdomovec ve významu osoby bez státní příslušnosti, nikoliv člověka vyloučeného ze společnosti. S tím do značné míry souvisí vztah institucí a občanů k českým bezdomovcům.

f) vyhnat z Prahy, vyhnat z České republiky	3 %
g) postřílet, do plynu	3 %
h) nevím	19 %

Anketa byla určena jen pro vlastní orientaci. Potvrdila tezi, jak velmi zkreslené a zjednodušené představy mají lidé v místech, kde se s bezdomovci mohou setkávat. Překvapující byla skutečnost, že 20-30 % z těch, kteří odpověděli, nemá názor (odpovědi 1f + 1g, 2f + část 2a, 3h).

Anketa Naděje 1996

Na podzim 1996, po třech letech, byla zopakována anketa týkající se bezdomovců. První dvě otázky byly shodné, třetí pozměněná. Zatímco v r. 1993 byla dána volnost k vyjádření odpovědi, tentokrát byly odpovědi předem formulovány a respondentům předloženo několik možností.

Osloveno bylo kolem 400 osob, z nich bylo ochotno odpovědět 107 občanů. Opět byly sdílnější ženy než muži (přibližně 3:2). Z hlediska věku byla větší ochota u lidí středního věku než u mladých (do 30 let) nebo u starých (nad 60 let), ve dvou případech byli tazatelé zasypáni nadávkami.

Na první otázku *Kdo jsou podle vašeho mínění bezdomovci*, byly zaznamenány odpovědi:

a) propuštění vězni	13 %
b) kriminální delikventi	31 %
c) uprchlíci, cizinci	6 %
d) zdravotně postižení, ubožáci	8 %
e) tuláci	7 %
f) nedovedu posoudit	35 %

Druhá otázka *Jak se podle Vašeho mínění může člověk stát bezdomovcem*, byla doplněna v nabídce odpovědí o *byl propuštěn z dětského domova* (tato odpověď nebyla před třemi lety zaznamenána). Odpovědi byly následující:

a) nechce pracovat	34 %
b) nemá se kam vrátit z vězení	10 %
c) rozvedl se, opustil rodinu	20 %
d) ztratil práci a byt	7 %
e) opustil svou vlast	5 %
f) byl propuštěn z dětského domova	2 %
g) nevím	22 %

Třetí otázka byla modifikována, aby nevzbuzovala agresivní emoce: *Kdo a jak by měl podle vašeho názoru řešit problém bezdomovství*. Zde jsou odpovědi:

a) policie - represivně	32 %
b) lékař - umístěním do ústavu	6 %
c) stát	11 %
d) obec	14 %
e) charitativní organizace	10 %
f) nevím	27 %

V této anketě, stejně jako před třemi lety, byli osloveni náhodní chodci (nikoliv turisté) v okolí pražského hlavního nádraží, u nichž lze předpokládat, že se s bezdomovci setkali nebo setkávají. Překvapivé bylo zjištění, že se struktura odpovědí za tři roky příliš nezměnila, jen přibýlo procento nerozhodných odpovědí, a to u lidí, kteří byli ochotni odpovídat.

Názor široké veřejnosti na problém bezdomovství je v naprosté většině negativní. Převládají tendence posuzovat bezdomovce jako představitele protispolečenských proudů, přisuzovat jim asociálnost a antisociálnost. Zdá se, že tradiční paradigmatata veřejnosti zcela postačují a většinou je lze klasifikovat jako nepřátelská. Při výzkumech názorů občanů převládá vysoká stereotypie, nepřipravenost odpovídat a komunikovat, často zkreslená interpretace, známky distancovanosti a neangažovanosti.

Výzkum AMASIA

Ve dnech 7. 7. - 11. 7. 1995 uskutečnila Agentura marketingových a sociálně informačních analýz AMASIA, s.r.o., ve spolupráci s občanským sdružením NADĚJE, reprezentativní výzkum názorů populace Prahy starší 15 let na některé otázky spojené se životem bezdomovců. Reprezentativnost výzkumu byla zaručena výběrem dotázaných podle pohlaví, věku, vzdělání. Po kódování a kontrole bylo zařazeno do zpracování 208 dotazníků.

Pohled na závažnost situace bezdomovců v Praze byl zkoumán prostřednictvím hodnocení vážnosti problému a výpovědí o frekvenci setkávání se s nimi. Na otázku: *Máte za to, že bezdomovci v Praze znamenají problém*, odpovědělo:

a) velký	49 %
b) malý	30 %
c) téměř žádný	21 %

Za velký problém jsou bezdomovci považováni o něco častěji ženami (51 %) než muži (46 %). Z pohledu věkových skupin nejsou rozdíly s výjimkou nejmladší skupiny do 29 let. Z této skupiny mládeže považuje problém bezdomovců za velký 26 %, zatímco mezi ostatními dotázanými má takový názor 56 %.

Určité diference se projevují podle profesní orientace. Za velký problém považuje situaci bezdomovců 53 % dělníků, 64 % podnikatelů a živnostníků a 66 % důchodců, mezi studenty a uční je to jen 14 % dotázaných. Vzdělání se rovněž promítá do hodnocení závažnosti problému. Se stoupajícím vzděláním se zvyšuje podíl odpovědí o závažnosti problému bezdomovců. Zatímco mezi respondenty se základním vzděláním se takto vyslovilo 33 %, ve skupině lidí s úplným středním vzděláním to bylo 48 % a mezi vysokoškolsky vzdělanými 60 %. Naopak názor, že to neznamená žádný problém, klesá v závislosti na výši vzdělání. Mezi respondenty se základním vzděláním zaujalo tento postoj 39 % a mezi vysokoškoláky 12 %. V místě bydliště se s bezdomovci setkává: 9 % téměř denně, 10 % několikrát týdně, 27 % několikrát za měsíc a 46 % téměř vůbec ne.

Jedna z klíčových otázek, která chtěla poodhalit vztah Pražanů k bezdomovcům zněla: *Proč se většina bezdomovců dostává do té situace, ve které se nachází?* Odpovědi zachytily jak představy dotázaných o příčinách bezdomovství, tak i šíři názorů, která se v této souvislosti vyskytuje: téměř polovina (48 %) uváděla, že hlavním důvodem nepříznivé situace bezdomovců je jejich nechuť pracovat, pohodlnost a lenost z jejich strany, resp. příčiny vyplývající z osobních vlastností bezdomovců. 15 % dotázaných vidí určité rozdíly

v příčinách stavu bezdomovců a uvádělo dvě skupiny příčin: jednak nechut' pracovat, jednak nepříznivé sociální podmínky. 8 % respondentů uvedlo rovněž dvě skupiny příčin, ale jiného druhu. V tomto případě jde o spojení situace bezdomovců se špatnými osobními, rodinnými resp. společenskými podmínkami. 6 % Pražanů k nim zaujímá postoj jako k lidem, kteří jsou považováni za chudáky, kteří jsou politováníhodní. 5 % dotázaných v nich vidí lidi, kterým tento způsob života vyhovuje. 8 % se zaměřilo na další dva důvody: že tito lidé jsou přistěhovalci z jiných zemí, nebo že si chtějí v Praze vylepšit ekonomickou situaci a nedaří se jim to. 10 % respondentů se nedokázalo vyjádřit.

V mnoha odpovědích převládá kritický vztah k bezdomovcům na základě názoru, že většina není ochotna, resp. schopna pracovat a takový způsob života jim vyhovuje. Jen v malé míře se objevují názory, že příčinou jejich neutěšeného stavu mohou být osobní nebo rodinné problémy, které nedokážou řešit. Jenom velmi zřídka se vyskytuje názor, že příčinou situace bezdomovců je špatná sociální politika státu.

Nejfrekventovanější názory naznačovaly kritický vztah značné části Pražanů k bezdomovcům. Potvrdila to i odpověď na otázku: *Kdo by měl podle Vás pečovat o bezdomovce?* Podle Pražanů by měli o bezdomovce pečovat:

a) příbuzní nebo sami	33 %
b) charitativní organizace	22 %
c) stát	20 %
d) magistrát	12 %
e) jiná odpověď (kombinace předchozích)	13 %

Opět lze zaznamenat pestrou diferenciaci názorů. Mezi muži se přimlouvá za péči charitativních organizací 16 % a mezi ženami 26 % dotázaných. O tom, že by se o bezdomovce měli postarat jejich příbuzní nebo více se snažit sami, je přesvědčeno 37 % mužů a 30 % žen. Z věkových skupin zdůrazňují možnost pomoci ze strany příbuzných zejména respondenti 30-44letí (42 %), zatímco mezi ostatními se tento názor vyskytuje méně často (kolem 30 %). Se zvyšujícím se vzděláním stoupá názor o péči charitativních organizací a vlastním úsilí bezdomovců (v podsouboru lidí se základním vzděláním souhlasilo s názorem o péči charitativních organizací 16 %, mezi vysokoškolskou inteligencí to bylo 28 %, o vlastním úsilí či o úsilí příbuzných se vyjádřilo 28 % respondentů se základním vzděláním, 33 % s odborným bez maturity, 36 % s maturitou a 39 % s ukončenou vysokou školou.

Samostatná pozornost byla věnována ochotě dotázaných finančně přispět k řešení problému bezdomovců, resp. zda by byl dotázaný ochoten přispět organizaci, která pomáhá bezdomovcům.

a) ano, pokud budou vědět konkrétně komu	4 %
b) přispívá jinam	8 %
c) nemá možnost přispět	22 %
d) na takové účely nepřispívá	48 %
e) se nedokázalo rozhodnout	18 %

Rozbor ukázal souvislosti podmiňující ochotu přispět na bezdomovce. Z těch, kteří by přispěli, tvoří 63 % dotázaní hodnotící problém bezdomovců v Praze jako velký, 25 % jako malý a 12 % žádný.

Názory poloviny Pražanů ukázaly, že situace bezdomovců představuje podle nich problém, přesto že se s nimi pravidelně setkává čtvrtina. Současně si část dotázaných

uvědomuje, že i když u většiny bezdomovců převažuje neochota pracovat, pohodlnost, někteří z nich se dostali do současné situace vlivem špatného osobního zázemí nebo společenských a sociálních podmínek.²

Výzkum IVVM

Institut pro výzkum veřejného mínění ve svém výzkumu, konaném ve dnech 1. až 7. 8. 1996, zjišťoval názory na možnosti chudých změnit svou situaci. K této problematice se vyjádřilo 1028 osob reprezentujících populaci České republiky starší 15 let.

Na otázku: *Co si myslíte, mají dnes chudí šanci dostat se ze svého stavu chudoby nebo ne*, odpovědělo:

a) ano, jestliže vyvinou potřebné úsilí	46 %
b) ne, nemají šanci	36 %
c) nevyjádřili se	18 %

Názory na možnosti chudých byly značně diferencovány. Se stoupajícím věkem klesal názor o šancích změnit stav chudoby a zvyšovalo se mínění o nemožnosti zvrátit tuto situaci. V nejmladší věkové skupině 15 - 19 let nedávalo šanci chudým 21 %, mezi 60letými a staršími to bylo 52 %. Naopak možnosti chudých vidělo lépe 54 % mladých do 19 let a 29 % dotázaných nejstarší generace. Se stoupajícím vzděláním se rovněž zvyšuje podíl optimistických názorů na změnu stavu chudoby. Ve skupině lidí se základním vzděláním vidí možnost změnit tuto situaci 37 %, mezi dotázanými se středním vzděláním 42 %, mezi maturanty 54 % a vysokoškolsky vzdělanými 61 %. Mezi lidmi s dobrou a špatnou životní úrovní je přesně obrácený poměr těch, kteří chudým šance dávají a nedávají. U lidí s dobrou životní úrovní je to 56 % : 25 % a v podsouboru se špatnou životní úrovní 25 % : 58 %.

Další otázka zjišťovala, zda *má společnost morální povinnost starat se o ty, kdo jsou chudí, nebo je povinností chudých, aby se o sebe postarali sami*. Na jedné straně šikaly byla odpověď *je to plně povinností jedince či jeho rodiny* a na druhé straně *je to plně povinnost společnosti*.

a) plná povinnost jedince a jeho rodiny	6 %
b) převážně povinnost jedince a jeho rodiny	12 %
c) povinnost jedince, rodiny i společnosti	42 %
d) převážně povinnost společnosti	27 %
e) plná povinnost společnosti	13 %

Názor o povinnosti společnosti zlepšit situaci chudých se objevoval nejčastěji mezi 60letými a staršími (54 %). Ve skupině 20-29 let to bylo 41 %. Relativně nejméně se tento názor vyskytoval mezi mladší střední generací, 30-44letými (33 %). Se zvyšujícím se vzděláním docházelo k poklesu názorů o povinnosti státu. Zatímco mezi lidmi se základním vzděláním se takto vyslovilo 48 %, ve skupině vysokoškolsky vzdělaných 27 %. Mezi lidmi s dobrou životní úrovní se 23 % domnívá, že je to (rozhodně nebo spíše) povinnost jednotlivce, ve skupině lidí se špatnou životní úrovní je to 8 %. O povinnosti státu pečovat o chudé se v první skupině vyslovilo 31 % a ve druhé skupině 59 % dotázaných.³

² Pražané o bezdomovcích, AMASIA, s.r.o., červenec 1995.

³ Veřejnost o šancích chudých, IVVM, srpen 1996.

SPOLEČENSKÉ PROSTŘEDÍ

Změna politického klimatu po listopadu 1989 se hluboce dotkla každého občana a každé rodiny v naší zemi. Zatímco mnozí schopní lidé využívají společenského a legislativního prostředí k užitku sobě i společnosti a jiní je nadměrně zneužívají jen k vlastnímu uspokojení, jsou zde jiní lidé, méně schopní, kteří se nedokázali nesporně pozitivním změnám přizpůsobit, anebo je vůbec nepochopili. Takoví lidé, kteří nedovedou uchopit odpovědnost za vlastní život a za svou rodinu, marně hledají vnější oporu.

Minulý politický systém sice zaručoval právo na práci, ale podmíněně povinností pracovat. Kdo nebyl v pracovním poměru či se delší dobu nezdržoval v trvalém bydlišti, byl trestně stíhán pro příživnictví. „Socialistické organizace“ byly nepřirozeným způsobem povinny zaměstnat i nepotřebné a málo výkonné pracovníky a dokonce jim nabídnout ubytování – často i s přihlášením k trvalému pobytu.

Transformované a privatizované podniky již ztratily povinnost zaměstnávat nadbytečné zaměstnance. Podnikové ubytovny se často transformovaly v hotely, jiné se přizpůsobily trhu, avšak v obou případech se skryté či potenciální bezdomovství, ukázalo ve své zjevné podobě. Zrušení trestnosti příživnictví pak odstranilo úzkost z možného obvinění. Situaci navíc doplňuje zahraniční migrace, příchod uprchlíků, velkorysá nabídka pomoci vězňům ve formě amnestie, ale také postavení lidí, kteří z vlastní naivity nebo neopatrnosti ztratili byt, o který usiloval někdo jiný. Vesměs jde o lidi se slabou, lehce ovlivnitelnou osobností, často handicapované, tělesně, duševně, věkem, nízkým vzděláním, sociálním původem, frustrací z dětství.

V zemi s tradicí demokracie, humanity, vzájemnosti a křesťanství, nejméně na dvě generace přerušenu či deformovanou, se nestačila (až na výjimky) obnovit kultura dávání, kultura mecenášství a svépomocného či dobročinného spolčování.

Listina základních práv a svobod

Listina základních práv a svobod⁴ jako součást ústavního pořádku České republiky ohraničuje prostředí pro tvorbu zákonů, podle nichž musí stát zajistit možnost každému občanu, aby mohl svá práva a své svobody účinně realizovat. Ve vztahu k problému bezdomovství chceme připomenout zejména:

- a) čl. 3, odst. 1: *Základní práva a svobody se zaručují všem bez rozdílu pohlaví, rasy, barvy pleti, jazyka, víry a náboženství, politického či jiného smýšlení, národního nebo sociálního původu, příslušnosti k národnostní nebo etnické menšině, majetku, rodu nebo jiného postavení.*
- b) čl. 26, odst. 3: *Každý má právo získávat prostředky pro své životní potřeby prací. Občany, kteří toto právo nemohou bez své viny vykonávat, stát v přiměřeném rozsahu hmotně zajišťuje; podmínky stanoví zákon.*
- c) čl. 30, odst. 1: *Občané mají právo na přiměřené hmotné zabezpečení ve stáří a při nezpůsobilosti k práci, jakož i při ztrátě živitele.*

⁴ Listina základních práv a svobod byla uvedena do čs. právního řádu ústavním zákonem č. 23/1991 Sb. a do právního řádu České republiky usnesením předsednictva České národní rady č. 2/1993 Sb.

- d) čl. 30, odst. 2: *Každý, kdo je v hmotné nouzi, má právo na takovou pomoc, která je nezbytná pro zajištění základních životních podmínek.*
- e) čl. 31: *Každý má právo na ochranu zdraví. Občané mají na základě veřejného pojištění právo na bezplatnou zdravotní péči a na zdravotní pomůcky za podmínek, které stanoví zákon.*

Listina základních práv a svobod z velké části parafrázuje mezinárodní dokumenty, které se Česká republika zavázala dodržovat. Jedná se zejména o Mezinárodní pakt o hospodářských, sociálních a kulturních právech⁵ uvedený do českého právního řádu. Přitom znění tohoto paktu je mnohem pregnantnější:

- a) Článek 11: *Státy, smluvní strany Paktu, uznávají právo každého jednotlivce na přiměřenou životní úroveň pro něj a jeho rodinu, zahrnující v to dostatečnou výživu, šatstvo, byt, a na neustálé zlepšování životních podmínek. Smluvní státy podniknou odpovídající kroky, aby zajistily uskutečnění tohoto práva... Státy, smluvní strany Paktu, uznávají základní právo každého na osvobození od hladu, učiní taková opatření, zahrnuje v to zvláštní programy, jichž je zapotřebí... k zajištění spravedlivé distribuce potravin...*
- b) Článek 12: *Státy, smluvní strany Paktu, uznávají právo každého na dosažení nejvyšší dosažitelné úrovně fyzického a duševního zdraví. Státy, smluvní strany Paktu, učiní opatření k dosažení plného uskutečnění tohoto práva, která budou zahrnovat: opatření ke snížení počtu potratů a kojenecké úmrtnosti a opatření ke zdravému vývoji dítěte; zlepšení všech stránek vnějších životních podmínek a průmyslové hygieny; prevenci, léčení a kontrolu epidemických, místních nemocí, chorob z povolání a jiných nemocí; vytvoření podmínek, které by zajistily všem lékařskou pomoc a péči v případě nemoci.*

Zákonné prostředí

Zdravotní péče

Mnohokrát novelizovaný zákon č. 20/1966 Sb. o péči o zdraví lidu stanoví základní pravidla v oblasti zdravotnictví. Pro sociální skupinu bezdomovců je významný zejména § 9: *Občané mají právo na poskytování zdravotní péče podle ustanovení tohoto zákona, zákona o všeobecném zdravotním pojištění a předpisů vydaných k jejich provedení. Občanům... se umožňuje volba lékaře ...*

Zatímco citovaný zákon o péči o zdraví lidu formuluje práva občanů, pak díky zákona o všeobecném zdravotním pojištění (č. 550/1991 Sb. ve znění pozdějších předpisů) se vztahuje nejen na občany, ale na všechny osoby, které mají trvalý pobyt na území České republiky (tedy i cizince), a na osoby zaměstnané u zaměstnavatele, který má sídlo v České republice, i když nemají v České republice trvalý pobyt (§ 3, odst. 1). Všechny osoby, na něž se zákon vztahuje, jsou označeny jako pojištěnci.

Pojištěnci (a jejich zaměstnavatelé) jsou současně plátcí pojistného, není-li plátcem stát (§ 6). V případě, kdy pojištěnec neplní svou povinnost platit pojistné podle § 7, má pojišťovna

⁵ Vyhláška ministra zahraničních věcí č. 120/1976 Sb. o Mezinárodním paktu o občanských a politických právech a Mezinárodním paktu o hospodářských, sociálních a kulturních právech; oba pakty vstoupily v platnost pro Československo dnem 23. března 1976.

nárok na penále. Zákon jí však neumožňuje odmítnout úhradu zdravotní péče, poskytnuté takovému pojištěnci.

Sociální zabezpečení

Zákon o sociálním zabezpečení (č. 100/1988 Sb., mnohokrát novelizovaný) zaručuje právo na sociální zabezpečení všem občanům. Sociální zabezpečení podle tohoto zákona zahrnuje zejména důchodové zabezpečení a sociální péči. Zatímco podmínky pro vznik nároku na důchod ze sociálního zabezpečení lze poměrně snadno exaktně formulovat číselnými hodnotami (věk, odpracované roky, výše důchodu), pro vznik a rozsah sociální péče je nutno zkoumat podobně a komplexně sociální situaci a zdravotní stav občana a jeho rodiny.

Pro sociální skupinu občanů, kteří jsou nejvíce ohroženi vyloučením ze společnosti a pro osoby společensky vyloučené je tento zákon jedinou českou právní normou, která definuje v § 90 a 91 „péči o občany, kteří potřebují zvláštní pomoc a o občany společensky nepřizpůsobené“: *Občanům, jejichž životní potřeby nejsou zabezpečeny příjmy z výdělečné činnosti nebo jinými příjmy, popřípadě dávkami, a příslušný orgán jim nemůže zajistit vhodné zaměstnání, poskytují příslušné orgány peněžité a věcné dávky. Občanům, kteří se přechodně ocitli v mimořádně obtížných poměrech nebo kteří v nich žijí, zejména v důsledku návyků pramenících z odlišného způsobu života v minulosti, se poskytuje výchovná a poradenská péče, další služby, věcné dávky, popřípadě peněžité dávky a bezúročné půjčky, aby mohli tyto poměry překonat, pokud tak nemohou učinit vlastním přičiněním. Příslušné státní orgány ve spolupráci s ostatními státními orgány, společenskými a jinými organizacemi poskytují péči občanům společensky nepřizpůsobeným (například občanům po skončení protialkoholního nebo protitoxikomanického léčení, po propuštění z výkonu trestu odnětí svobody), jíž se sleduje řešení sociálních důsledků jejich společenské nepřizpůsobenosti. Cílem této péče je vytvářet aktivní vztah těchto občanů k práci a společnosti a napomáhat k tomu, aby vedli řádný způsob života. Společensky nepřizpůsobeným občanům se poskytuje zejména pomoc při pracovním umístění, výchovná a poradenská péče, pomoc při ubytování v zařízeních sociální péče, věcné dávky, popřípadě peněžité dávky a bezúročné půjčky.*

Podmínky pro posuzování sociální potřebnosti a pro poskytování peněžitých a věcných dávek sociální péče stanoví zákon o sociální potřebnosti (č. 482/1991 Sb., ve znění pozdějších právních předpisů). Pro pomoc osobám na okraji společnosti lze uplatnit § 8a, odst. 1: *Občanu, který nesplňuje podmínky pro poskytnutí dávek sociální péče podle tohoto zákona a jemuž hrozí vážná újma na zdraví, může být poskytnuta v nezbytném rozsahu pomoc, a to formou věcné nebo peněžité dávky, popřípadě služby sociální péče.*

Uplatňování nároků a práv

Uplatňování nároků a práv v sociální oblasti je až na výjimky fixováno na místo trvalého pobytu (stálé bydliště). Přitom je rozhodující evidence podle zákona o hlášení a evidenci pobytu občanů (č. 135/1982 Sb.), a to podle jeho § 4, odst. 1: *K trvalému pobytu musí být hlášen každý občan, a to v téže době pouze v jednom místě.* Jistě praktický postup se však může stát těžko překonávanou překážkou pro člověka, který se z jakéhokoliv objektivního nebo subjektivního důvodu nemůže nebo nechce v místě trvalého bydliště zdržovat. Stane se bezdomovcem bez reálné možnosti přihlásit počátek nového trvalého pobytu. Možnost uplatňování nároků a práv se pak oslabuje s prostorovou a časovou vzdáleností od fiktivního

místa trvalého pobytu, v případě pozbytí dokladů ztrátou nebo krádeží (bezdomovci jsou častou obětí drobné kriminality) se jeho práva stávají jen teorií. Nemůže se ubytovat, nemůže se zaměstnat ani přihlásit jako uchazeč o zaměstnání, nemá z čeho zaplatit poplatky a pokuty za vystavení nových dokladů. Nemůže dokonce ani požadovat lékařskou péči hrazenou z všeobecného zdravotního pojištění, nemůže požádat o přezkoumání zdravotního stavu pro přiznání invalidního důchodu. Obnova dokladů je zdlouhavá a málokterý bezdomovec si je bez vnější pomoci dokáže obstarat. Častým jevem u bezdomovců je totiž jakási „byrokracie“, chorobná obava z jednání před úřady a institucemi včetně zdravotnických a sociálních zařízení, většinou generovaná odbýváním, arogancí a pohrdáním některých úředníků.

Bydlení

Právní úprava bydlení

Právní prostředí týkající se bydlení je poznamenáno přeměnami společnosti a její ekonomiky. Právo na bydlení není explicitně stanoveno ani ústavou ani zákonem. Nejméně přístřeší nebo ubytování jako nezbytné pro zajištění základních životních podmínek však zaručuje Listina základních práv a svobod v čl. 30, odst. 2, v souladu s Mezinárodním paktem o hospodářských a kulturních právech, článek 11, odst. 1.⁶

Nájemní vztah k bytu upravuje Občanský zákoník⁷, § 663 - 719 a některá závěrečná a přechodná ustanovení. Zvláště důležité je ustanovení § 685, odst. 1: *Nájem bytu vzniká nájemní smlouvou ... Nájem bytu je chráněn; nedojde-li k dohodě, lze jej vypovědět jen z důvodů stanovených v zákoně.*

Bydlení, které vzniklo podle dřívějších předpisů, upravuje § 871: *Právo osobního užívání bytu ... vzniklé podle dosavadních předpisů, které trvá ..., se mění dnem účinnosti tohoto zákona na nájem.*

Vypovězení nájmu upravuje § 711, problematickým důvodem je však e) ... *vyžaduje-li byt nebo dům opravy, při jejichž provádění nelze byt nebo dům delší dobu užívat. Zákonnou pojistkou je však povinné přivolení soudu ke každé výpovědi z nájmu bytu: Pronajímatel může vypovědět nájem bytu jen s přivolením soudu...* V případech, kdy nájemce nemůže svým jednáním ovlivnit výpovědní důvod a byl by výpovědí poškozen, má právo na přiměřený náhradní byt, příp. na náhradu stěhovacích nákladů. V některých dalších případech, kdy nájemce sám přivodí výpovědní důvod (hrubé porušování dobrých mravů v domě, neplacení nájemného), má právo na náhradní ubytování nebo náhradní byt nižší kvality.

Občanský zákoník (s dalšími souvisejícími předpisy, např. zákon č. 102/1992 Sb., zákon č. 50/1976 Sb., vyhláška č. 176/1993 Sb.) ochraňuje nájemní bydlení před případnou svévolí pronajímatele, upravuje možnost společného nájmu bytu manžely nebo jinými osobami i přechod nájmu bytu při úmrtí nájemce nebo v případě, kdy nájemce opustí trvale společnou domácnost (§ 700 - 708).

Žádná zákonná úprava však nestanoví povinnost státu nebo obce dát bydlení občanu, který nebydlí, ať už vlastní byt ztratil nebo jej nikdy nezískal.

⁶ Viz pozn. na str. 19 a 20

⁷ Zákon č. 40/1964 Sb., Občanský zákoník ve znění pozdějších předpisů

Státní podpora bydlení

Soustava státních opatření na podporu bydlení je určena do několika cílových oblastí. Jedná se především o příspěvky obcím a okresním úřadům, dále vlastníkům domů, případně stavebníkům, o příspěvky podporující výstavbu a udržování bytového fondu a kvalitu bydlení v makroskopickém měřítku.

Příspěvek na bydlení má charakter pomoci domácnostem s nejnižšími příjmy při rostoucích nákladech na bydlení. Příspěvek na bydlení je nárokovou dávkou státní sociální podpory a je vyplácen všem domácnostem s příjmem do 1,4násobku životního minima, a to bez ohledu na to, v jakém bytě domácnost bydlí.⁸

Uplatnění nároku na státní příspěvek na bydlení je však pro nebydlícího občana (bezdomovce) problematické, protože je vázáno na trvalé bydliště, stálé zaměstnání či registraci u úřadu práce, osobní doklady, placení nájemného v předcházejícím období apod. Podmínky pro výplatu příspěvku na bydlení zřejmě mají zabránit zneužití státní podpory, stávají se však těžko překonatelnou bariérou pro bezdomovce. Příspěvek na bydlení je jim pak nedostupný.

Obecní bytová politika

Velká část obcí dosud není na vlastní bytovou politiku připravena. Privatizace bytového fondu vyřeší jen část problému. Sociální bydlení zůstává v mnoha obcích tabuizováno, případně degradováno na tzv. holobyty. V důsledku však nikdo jiný než obec neponese odpovědnost za všechny sociální problémy spojené s bydlením. Společenskému vyloučení by mohlo bránit ustavení domovského práva.

Zřizují-li nebo financují-li obce azylové domy, holobyty nebo jiná ubytovací zařízení, pomáhají řešit osobní problémy lidí žijících v obtížných životních podmínkách. Každá z těchto možností je pomocí konkrétní osobě v konkrétním čase, je ochranou před úplným vyloučením ze společnosti, není však řešením problému bezdomovství. Obyvatel azylového domu, obecní ubytovny nebo holobytu zůstává nadále bezdomovcem.

Sociální bydlení, jak je známo v zemích Evropské unie, představuje přiměřené bydlení pro domácnosti v hmotné nouzi. Od běžného bydlení se liší sociální bydlení podporou obce nebo státu, či zvláštním přístupem obce k postižené domácnosti.

Zaměstnanost

Zvláštností českého prostředí je míra nezaměstnanosti, která patří k nejnižším v Evropě; již nejméně tři roky osciluje kolem hodnoty 3 %. V některých okresech mají úřady práce v evidenci větší počet pracovních příležitostí než je u nich registrováno uchazečů o práci. Výjimečná situace je v Praze, kde nabídka nových míst několikanásobně převyšuje počet uchazečů o zaměstnání. Mezi registrovanými nezaměstnanými jsou hlavně lidé pro potenciálního zaměstnavatele málo zajímaví: zdravotně postižení, matky s malými dětmi, lidé propuštění z výkonu trestu, absolventi, osoby, které hledají práci s malou intenzitou, lidé

⁸ Zákon č. 117/1995 Sb. o státní sociální podpoře.

společensky nepřizpůsobení, ale také lidé, u kterých se kumuluje více handicapů. Všichni pak patří mezi skupiny ohrožené společenským vyloučením.

Úřady práce vykonávají vedle přímého zprostředkování práce celou řadu činností. Veřejně prospěšné práce, nejčastěji organizované obcemi, slouží k zachování pracovní aktivity a využívají je především nekvalifikovaní uchazeči. Finančně podporována jsou společensky účelná pracovní místa, jsou-li zřízena nejméně na dva roky. Cílem odborné praxe absolventů a mladistvých je získat odbornou praxi nebo zajistit kvalifikaci. Podobný smysl má podpora rekvalifikace uchazečů na dovednosti, o něž mají zaměstnavatelé zájem.⁹

Významná je podpora zřizování chráněných pracovišť a chráněných dílen pro osoby se změněnou pracovní schopností a pro těžce zdravotně postižené a podpora jejich provozu. Přesto zaměstnávání osob bez práce se změněnou pracovní schopností zůstává problémem. Ke konci září 1996 bylo v České republice 31.000 nezaměstnaných se změněnou pracovní schopností, což představuje 18 % z celkového počtu nezaměstnaných.¹⁰

Úřední statistiky však nemohou postihnout dva významné aspekty, které se často prolínají: neregistrované nezaměstnané včetně osob žijících jen z příležitostných výdělků a nelegální práci. Právě s nimi však mají bezdomovci své zkušenosti.

Nouze

Adaptabilita občanů na nové společenské prostředí klesá s věkem, s nedostatkem vzdělání, s fyzickým a hlavně psychickým postižením nebo chorobou. Osamělost a anonymita města ji ještě více snižují. Slabší jednotlivci se pak snadno dostávají do nouze.

Hmotná nouze představuje sociální situaci člověka, jehož příjem nedosahuje životního minima, a svůj příjem nemůže zvýšit vlastním přičiněním a tak je vážně ohroženo uspokojení jeho základních životních potřeb. Hmotná nouze může být krátkodobá, je-li poskytnuta účinná pomoc, v opačném případě se může změnit v sociální nouzi nebo až ve společenské vyloučení.

V sociální nouzi je člověk, který pro svůj vysoký věk či nezletilost, pro zdravotní postižení, nemoc, ztrátu soběstačnosti, pro samotou nebo dysfunkci rodiny, pro ohrožení práv a zájmů třetí osobou nebo pro jiné závažné okolnosti není fakticky schopen uspokojit své základní životní potřeby. Sociální nouze může mít dlouhodobý charakter, může se postupně vyvíjet z hmotné nouze, ale také může být vybuzena silným vnějším impulsem (úrazem, úmrtím v rodině, násilným trestným činem). Člověk v sociální nouzi vždy potřebuje účinnou vnější pomoc, v opačném případě hrozí společenské vyloučení.

Jako morální nouzi lze označit sociální situaci člověka, kdy uspokojuje své základní životní potřeby nedůstojným způsobem, např. konzumací zbytků a odpadků nebo drobnou kriminalitou. Pomoc je mnohem nesnadnější než při hmotné nebo sociální nouzi, neboť nestačí jen finanční nebo hmotná pomoc, ale je potřebná osobní účast druhého člověka. Bez účinné pomoci může jít o stav trvalý a nevratný, končící ve společenském vyloučení.

⁹ Viz přílohu Vybrané právní předpisy – pracovní právo, str. 103.

¹⁰ Údaje z Hospodářských novin a jejich pondělní přílohy Kariéra (září – říjen 1996).

Pojem společenské vyloučení či vyloučení ze společnosti (z francouzského *exclusion sociale*) označuje jev, který působí strukturální změny ve společnosti, dává vzniknout novým substrukturám a ve svém důsledku ohrožuje soudržnost společnosti. Projevují se nechtěné tendence vylučovat určité skupiny osob z možných životních příležitostí. Nejzranitelnějšími jsou skupiny lidí zdravotně nebo společensky handicapovaných. Společenské vyloučení může mít nevratný charakter, nedostaví-li se včasná účinná osobní pomoc. Extrémním projevem společenského vyloučení je bezdomovství.

Cizinci

Geografická poloha České republiky uprostřed Evropy, v místě, kde se odpradávná protínaly dálkové obchodní cesty, kde se odehrávaly téměř všechny evropské války, kudy procházely celé národy, předznamenává národ v ní žijící k permanentnímu styku s cizinci. Skutečně, převážná většina české populace je velmi tolerantní k cizincům a k příslušníkům cizích etnik, která snad ve všech dobách žila s Čechy v jednom státě.

Dnešní Česká republika je sice tvořena téměř homogenní populací, ale současně má nebývale otevřené hranice. Kromě turistů přicházejí žadatelé o azyl a migranti, původně tranzitní území se stává cílovou zemí.

Žadatelé o azyl a uprchlíci podle Ženevské konvence¹¹ netvoří u nás početně významnou skupinu. Pravidla jejich pobytu stanoví zákon č. 498/1991 Sb. o uprchlících v novelizovaném znění. Žadatelé o azyl čekající na rozhodnutí pobývají v uprchlickém táboře a stát jim zaručuje uspokojení základních potřeb. Uprchlíci, kterým bylo přiznáno toto postavení podle Ženevské konvence, se mohou integrovat do společnosti a požívají s několika výjimkami práv českých občanů. Pomoc vyhledávají jen ve specifických potřebách.¹²

Vztah mezi českým státem a cizincem, který pobývá na jeho území, stanoví speciální zákony nebo mezinárodní smlouvy. Postavení jednotlivce v České republice a jeho případné nároky závisí na tom, zda má povolen krátkodobý turistický pobyt, dlouhodobý nebo trvalý pobyt, či zda pobývá na území České republiky ilegálně.¹³ Pobyt odmítnutých žadatelů o azyl se řídí stejnými předpisy jako pobyt migrantů.

S bezdomovci bývá ve veřejném mínění často zaměňována jiná skupina cizinců. Jsou to občané států, se kterými má Česká republika bezvízový styk, zejména lidé z Balkánu. Ti pobývají na našem území legálně, jako turisté, obživu si však zaopatřují kapesními krádežemi nebo drobnými krádežemi v obchodech či žebrotou. Přitom zpravidla žebrají děti nebo ženy s dítětem na rukou, konečným příjemcem je však muž. Skupiny těchto „turistů“ tráví většinu času na veřejných prostranstvích, zejména okolo nádraží, proto mnoha občanům s bezdomovci splývají.

¹¹ Úmluva o právním postavení uprchlíků (Ženevská Konvence 1951) a Protokol týkající se právního postavení uprchlíků (Newyorský protokol), uvedené do českého právního řádu Sdělením ministerstva zahraničních věcí č. 208/1993 Sb.

¹² Jedná se o 1452 osob (Hospodářské noviny 20. 11. 1996).

¹³ Např. zákon č. 123/1992 Sb., o pobytu cizinců na území České a Slovenské Federativní Republiky, ve znění pozdějších právních předpisů nebo zákon č. 216/1991 Sb., o cestovních dokladech a cestování do zahraničí.

Mezinárodní dohody¹⁴ dávají zvláštní postavení slovenským občanům, a to jak z hlediska pohybu a pobytu, tak i zaměstnání a sociálního a zdravotního pojištění. Slovenští občané přicházející za prací do České republiky však stále mylně očekávají, že s nimi bude jednáno nikoliv jako s cizinci, ale jako s občany. Přijdou-li o místo anebo ztratí-li ubytování, mají zpravidla snahu „uplatňovat své nároky“. Mezi bezdomovci v Praze je stále kolem 5 – 10 % občanů Slovenské republiky a osob s federálním občanským průkazem bez vyznačeného českého nebo slovenského občanství po rozdělení, tedy s nejistým občanstvím.

Přesídlenci, tedy etničtí Češi, především z bývalého Sovětského svazu, vytvářejí zpravidla větší nebo menší komunity a udržují rodové a sousedské vztahy. Mezi beneficienty Naděje v Praze se objeví jen velmi sporadicky při hledání specifické pomoci. Mají na území České republiky trvalý pobyt nebo již i české občanství.

Občanské iniciativy

Změna politického klimatu dala po listopadu možnost občanům svobodně se sdružovat a rozvíjet veřejně prospěšné iniciativy. Občanská sdružení různého typu mohou vznikat a vyvíjet svou činnost podle zákona č. 83/1990 Sb. (přijaté již 27. března 1990). Činnost nadací je upravena jen velmi obecně občanským zákoníkem.¹⁵

Občanské iniciativy (i jednotliví občané) na sebe dobrovolně berou starost o osoby, které samy nedokáží unést odpovědnost za vlastní život. Tyto osoby zpravidla vyhledávají pomoc občanských iniciativ tehdy, kdy pomoc uvnitř rodiny není funkční nebo vůbec neexistuje, a kdy sousedská pomoc není dosažitelná, a kdy postižená osoba nedokáže nebo nemůže uplatnit pomoc obce nebo státu. Přitom občanské iniciativy nahrazují pomoc rodiny, ale nemohou suplovat úlohu státu nebo obce. Mohou však doplňovat sociální síť v definovaných dílčích úkolech dotovaných státem nebo obcí.

Pomoc občanských iniciativ je uplatňována v různých rovinách a formách:

- a) svépomoc a vzájemná pomoc členů (např. ve sdruženích občanů se zdravotním postižením určitého typu nebo ve sdružení seniorů),
- b) solidarita mezi rodinami (např. rodiny s dětmi s určitým zdravotním postižením nebo početné rodiny),
- c) dobročinnost (církevní nebo občanská),
- d) nadační pomoc (nepřímá).

Občanské iniciativy mají v občanské společnosti své nezastupitelné místo, vhodným způsobem doplňují úlohu státu a obcí. Výhodou je spontánnost umocněná dobrovolným rozhodnutím jejich členů k pomoci druhým lidem a pružnost v rozhodování. Mohou rovněž pomoci v případech, kdy to státnímu úředníku neumožňují předpisy.

¹⁴ Zejména Smlouva mezi Českou republikou a Slovenskou republikou a sociálním zabezpečení uvedená ve sdělení ministerstva zahraničních věcí č. 228/1993 Sb.

¹⁵ Zákon č. 40/1964 Sb., občanský zákoník, ve znění pozdějších předpisů, § 20b – 20c.

FENOMEN BEZDOMOVSTVÍ

Nový a neznámý jev

V mnoha zemích je bezdomovství zcela novým pojmem. Slovník veřejnosti, ba ani slovník politiků a legislativy tento termín nezná. Jeho obecné vlastnosti, srovnatelnost s pojmem jiným, znaky společné, rovnocenné, hierarchicky uspořádané, definice fenomenu – to vše je ještě neurčeno, neprobádáno. Celá společnost pociťuje nesnáze a potíže v rozeznávání chudoby, hrozby její šíře. Konfrontace s problémy, které veřejnost jakoby si dříve neuvědomovala, zaznamenává novou a závažnou prioritu ve městech i na venkově: sociální segregaci a společenské vyloučení.

Od počátku devadesátých let všichni s překvapením rozeznáváme i u nás nelítostnou povahu chudoby, její složitou a různorodou realitu, která se neúprosně transformuje do stále větší šíře a hloubky a upevňuje své pozice tam, kde jsme byli zvyklí nic podobného nevidět. Ano, je to pro nás zcela nové. Odložili jsme přece slovo chudoba ad akta. V zemích střední a východní Evropy komunismus negoval dokonce úplně její existenci. Chudí a nuzní lidé? Znali jsme statistiky, které čas od času pobouřily naše svědomí, ale odsunutí sociálních problémů k sousedům blízkým i vzdáleným daleko na západ, nás uklidnilo.

Dnes provokuje sociální fraktura i naše srdce, ptáme se na kořeny, na řešení, cítíme někde v hloubce naší bytosti pocit odpovědnosti, solidarity, spoluodpovědnosti. Jak pozoruhodná situace! Mnohohlavé davy proudí ulicemi měst, žijí pro nás anonymním životem, klopýtají a běží, touží a trpí, vyžadují a odpírají, žijí svou pravdu či ji pouze předstírají, vítězí a prohrávají, odsuzují a obhajují, všichni v davu zároveň žalobci i obvinění, soudci i odsouzení, všichni podobní a přece rozdílní, tápající, hledající, plní otázek a tužeb, respektu i konfliktů. Poznáváme se mezi nimi? Ano, můžeme zcela bez zábran prohlásit, že každý nese odpovědnost za svůj vlastní život a za svou rodinu. Velká škola života nás však volá k závažné otázce lidského bratrství: Pane, co bude s ním?¹⁶

Máme k tomu co říci i my. Nezájem a neznalost problémů jen zvýší přízrak, který se stal skutečností. Každý z nás se může dříve či později ocitnout v síti nepřekročitelných hranic sociální tenze, která je všudypřítomná a zmítá všemi obyvateli celé naší planety.

Koncentrace lidí ve městech

V současné době žije téměř polovina světové populace ve městech a podle předpovědi některých expertů budou do roku 2025 obyvateli měst již více než dvě třetiny lidstva. Počet městského obyvatelstva se každý týden zvyšuje o milion a města přitahují stále více přistěhovalců z venkovských oblastí. Před dvaceti lety žilo ve velkých městech 1,5 miliardy lidí. Dnes je jejich počet 2,6 miliardy a během příštích třiceti let lze očekávat, že z celkového počtu 8 miliard světové populace bude 5 miliard obyvateli velkých měst.¹⁷ Jedním z důvodů, proč se lidé z venkovských oblastí stěhují do měst, je zlepšení jejich životní úrovně. Města

¹⁶ Evangelium podle Jana, 21,21.

¹⁷ Velká města, velké problémy, Informační centrum OSN v Praze.

umožňují sociální a ekonomický vzestup, dávají lepší podmínky ke vzdělání, pracovní příležitosti pro ženy, jsou důležitými centry sociálního rozvoje, centry obchodu a výroby.

Na přelomu tohoto a příštího století podle Světové zprávy o lidských sídlech, vydané v březnu 1996 Centrem OSN pro lidská sídla, přeroste městské obyvatelstvo svým počtem venkovské. V roce 1950 např. byla na světě pouze dvě velkoměsta s počtem obyvatel nad osm milionů, Londýn a New York. V roce 2015 jich bude již 33, z toho 27 v rozvojovém světě.¹⁸ Tato velkoměsta budou představovat závažná nebezpečí v oblasti likvidace odpadu, používání vody, oblasti klimatických změn, životního prostředí, sociálního rozvoje.

Již nyní více než miliarda lidí na světě žije v neuspokojivých podmínkách. Prostředky, které jsou v mnoha částech světa k dispozici na výstavbu a financování bytů a městské infrastruktury jsou omezené, podmínky života bez zavedené vody, bez elektřiny, bez přístupu k silnicím nebo zdravotnickým zařízením, mohou jen přispět k ohrožení životů a prohloubení chudoby. Navíc chudí lidé jsou nuceni žít v nejnebezpečnějších a nejstísněnějších podmínkách, v povodňových oblastech, na strmých svazích, v blízkosti zdrojů znečištění a skládek. Nebezpečí přírodních katastrof, jako jsou zemětřesení, záplavy, epidemie, či občanské rozbroje a války, mohou způsobit nevyčíslitelná neštěstí.

Koncentrace chudoby ve městech

Příliš rychlá urbanizace a překotný růst obyvatelstva ve městech může způsobit velké potíže. Mezi ně mohou patřit přelidnění, nezabezpečení základních služeb, potíže s nedostatkem odpovídajícího bydlení a zhoršující se infrastrukturou, negativní ovlivnění životního prostředí. Hrozba masového bezdomovství v nelidských podmínkách přelidněných měst provázená nedostatkem vody, potravin, pracovních příležitostí a bydlení může způsobit sociální nepokoje přímo v metropolích.

Vyjmenované potíže působí již v současnosti a často přehlušují výhody života ve městech. Více než třetina městské populace žije v neodpovídajících podmínkách, čtyřicet procent obyvatel měst nemá k dispozici nezávadnou pitnou vodu nebo adekvátní hygienická zařízení. Především díky rychlému růstu a zhoršování životního prostředí dnes žije ve městech 500 milionů bezdomovců a lidí bydlících v podmínkách ohrožujících zdraví a život, z nich až padesát procent jsou děti. Špatné bydlení, zdravotně závadná voda a nedostatečná sanitární zařízení v hustě obydlených městech jsou příčinou úmrtí dětí před narozením ve 25 % případů na celém světě. Ročně umírá 4 miliony dětí na nemoci z vody. Délka života těch, kteří žijí na ulicích nebo v nevyhovujících podmínkách, je mnohem kratší než činí národní průměry.¹⁹

Život ve městě alarmujícím způsobem postihuje svou rychlou a masivní urbanizací hlavně nejslabší jedince. Chudoba postihne ponejvíce vždy ty, kteří jsou málo odolní nebo slabí. Nerovnoprávnost mužů a žen, odlišnost jejich rolí, povinností a nerovných přístupů k prostředkům jako jsou nemovitosti, půjčky, školy, školení, ztěžuje ženám možnost pozvednout svou životní úroveň a životní úroveň jejich dětí. Městská chudoba tak roste především mezi ženami. Rozvedené a separované ženy musí ustavičně bojovat s diskriminací, vykonávat často těžkou fyzickou práci, bez přístupu ke vzdělání překonávat daleko těžší úkoly života chudých a bez domova.

¹⁸ Velká města, velké problémy, Informační centrum OSN v Praze.

¹⁹ Velká města, velké problémy, Informační centrum OSN v Praze.

Člověk nemůže zůstat sám

Podle dr. Mathiase Hundsalze²⁰ *začarovaný kruh chudoby, který má přímý vliv na růst bezdomovství a bezdomovství, které prohlubuje chudobu, může být vyřešen pouze ve městech. Právě města mohou nabízet bezplatné nebo levné sociální služby, které umožňují chudému člověku nějak začít.*

Život každého člověka v industrializované společnosti je stále komplikovanější. Neustálé technické, ekonomické a sociální změny vyvolávají v mnohých z nás nejistotu, strach a úzkost. Stále se musíme něčemu přizpůsobovat, nově se orientovat v rychle se měnících společenských procesech i sociální struktuře naší společnosti. Často neřešitelné situace, destrukce lidských vztahů, zhoršující se životní prostředí, neuspokojivá míra potřeb hmotných, psychických i sociálních plodí v nás nespokojenost, desilusi a konflikty. Někteří z nás jsou silní a schopní se vyrovnat s mnoha životními problémy, jiní podléhají snadno i v málo zátěžových stresových situacích. Adaptace na životní podmínky není u každého stejná.

Převládající názor, že dospělý člověk je osobně odpovědný za svůj život a za životní úroveň své existence, není dostatečně zdůvodnitelný. Poruchy procesu socializace a adaptace, bariéry mezilidských vztahů, nemoc, duševní nebo tělesné postižení, stáří a jiné příčiny brání mnohým žít „odpovědně“, uplatnit svou osobnost a žít plnohodnotně po celou délku svého života. Sociální proces ovlivněný nejen ekonomikou a politikou, ale i filosofií, kulturou a morálními principy, silně působí na každého jedince, ale ne každý unese tíhu záporných jevů a činitelů.

Starost o společensky závislé, dezintegrované a maladaptované občany je součástí péče státu a nás všech. Uspokojování alespoň základních potřeb těchto „neodpovědných“ se stává postupně celosvětovým problémem. Zmírnění nebo úplné odstranění tohoto problému a jeho nevyčísitelných forem vyžaduje dlouhodobý program, kterým bychom se měli zabývat všichni. Na nás všech závisí, zda se vytvoří sociální politika v našem státě tak orientovaná a tak vyspělá, aby cílevědomě omezovala sociální nerovnováhu a zajistila podmínky a předpoklady pro harmonický vývoj jedinců, rodin, skupin i společenských celků. Uvědomělá a záměrná činnost sociální politiky směřující k neutralizaci hmotných příčin společenské dezintegrace lidí úpravou pracovních, zdravotních a životních podmínek může zabrzdit strádání a postupnou vyloučenost některých z nás.

Lidé v transformující se společnosti

Prohlubující se rozdíly mezi bohatými a chudými, nejistota v oblasti pracovních příležitostí a základních lidských potřeb vede k ohrožení soudržnosti lidské společnosti, k endemickému jevu, který působí její strukturální změny. Pojem exclusion, společenské vyloučení, nebývá v našem sociálním vědomí přijat s pochopením. Společenské změny, ke kterým dochází v České republice po listopadu 1989, zasáhly obyvatelstvo nepřipravené na změnu životního stylu. Nesporně pozitivní transformace společnosti z nepřírozeného stavu přináší současně negativní jevy, vyplývající z této nepřipravenosti. Svoboda bývá často zaměňována za svévoli, tržní systém zneužíván k bezohlednosti.

²⁰ Dr. Mathias Hundsalz, koordinátor Světové zprávy o lidských sídlech, vydané Centrem OSN pro lidská sídla (Habitat), březen 1996.

Jak jsme již podotkli, adaptabilita na nové společenské prostředí není u každého stejná. Klesá s věkem, s nedostatečným vzděláním, s fyzickým a hlavně psychickým postižením nebo chorobou. Slabší jedinci se pak často dostávají do nouze:

- a) hmotné (nedostatečně uspokojené životní potřeby),
- b) sociální (dlouhodobá hmotná nouze často spojená s osamělostí),
- c) morální (nedůstojné uspokojování životních potřeb),
- d) společenského vyloučení (životní krize, z níž je nesnadné bez účinné vnější pomoci navrátit se k obvyklému životnímu stylu; často je doprovázeno úplnou rezignací).

Současné sociální a hospodářské podmínky v Evropě i u nás mají tendenci vylučovat určité skupiny osob z možných životních příležitostí. Nejzranitelnější jsou skupiny zdravotně nebo společensky handicapované:

- a) lidé vyloučení z hospodářského života (dlouhodobě nezaměstnaní),
- b) mládež, která se nedovede hospodářsky uchytit,
- c) invalidé (lidé s tělesným, smyslovým a mentálním postižením),
- d) rodiny s nemocným členem, o kterého pečují,
- e) nestabilní rodiny,
- f) staří lidé,
- g) ženy (společenská diskriminace přes ústavou zajištěnou rovnoprávnost),
- h) lidé institucionálně poznamenání (dětským domovem, výchovným ústavem, vězením),
- i) příslušníci minorit (u nás zejména Romové)
- j) cizinci (uprchlíci, migranti, přesídlenci).

Jestliže pak dojde ke kumulaci dvou nebo více rizikových faktorů, nebezpečí společenského vyloučení se umocňuje. Nadto je třeba vzít v úvahu i skutečnost, že neustále roste počet rodin, jejichž základem není manželství, že partnerské vztahy jsou stále méně stabilní, že existuje mnoho rodin jednorodičovských. Přitom kořeny společenského vyloučení jsou právě v dětství, kdy dítě rodinu potřebuje. S krizí rodiny přímo či nepřímo souvisí život dítěte v nepřírodných podmínkách:

- a) neúplná rodina (jeden z rodičů dítěti chybí),
- b) rekonstruovaná rodina (dítě je často dezorientováno složitými vztahy při opakovaných manželských vztazích rodičů),
- c) neformální rodina (při partnerské nestálosti dítě strádá láskou),
- d) dětské domovy (dítě je do své plnoletosti hmotně zaopatřeno, ale neví, jak má fungovat domácnost, po dosažení plnoletosti je hmotně odkázáno jen na sebe ale nedovede zpravidla založit funkční domácnost ani obhospodařovat svůj rozpočet),
- e) *děti ulice* (dítě považuje ulici za svůj domov, žije mimo společnost dospělých, jen občas tráví určitou dobu v instituci),
- f) *děti na ulici* (dítě se pravidelně stýká s rodinou, na noc se vrací domů, ale většinu dnů tráví mimo domov na veřejných prostranstvích),
- g) závislosti na alkoholu, drogách, výherních automatech.

Dítě žijící v nepřírodných životních podmínkách bývá často v dospělosti ohroženo společenským vyloučením. Méně schopný jedinec se obvykle dostává současně do hmotné i sociální nouze. Mezi bezdomovci, kteří vyhledávají pomoc u pražského hlavního nádraží, je kolem 80 % osob poznamenaných v dětství krizí rodiny.

Hmotná a sociální nouze je negací důstojnosti člověka. Tam, kde jsou lidé odsouzeni k životu v chudobě, jsou porušována lidská práva. Zápas s chudobou, nouzí všeho druhu,

teprve čeká na své vítězství. Prozatím je jeho boj pouze okrajový, provázený násilím, nepochopením a lhostejností.

Souvislost mezi zdravím, resp. špatným zdravotním stavem na jedné straně, a chudobou nebo společenským vyloučením na straně druhé je evidentní:

- a) omezené společenské uplatnění smyslově postižených,
- b) architektonické a terénní bariéry vedle omezení společenského uplatnění u tělesně postižených,
- c) předsudky části veřejnosti vůči mentálně postiženým spolu s omezením společenského uplatnění,
- d) nedůvěra zaměstnavatelů ke zdravotně postiženým uchazečům o zaměstnání,
- e) omezená schopnost zdravotně postižených obstarat vlastní záležitosti (jistý stupeň bezbrannosti),
- f) odlehlost a uzavřenost ústavů sociální péče (v posledních letech značné zlepšení),
- g) subjektivní i objektivní „nepotřebnost“ starých lidí.

Na vládách (státních, regionálních, ale i v celoevropském měřítku) záleží, aby využívaly nástrojů proti společenskému vyloučení:

- a) legislativní právo na bydlení a jeho důsledné uplatňování (jako základní předpoklad proti společenskému vyloučení),
- b) úsilí k podpoře solidarity v boji proti sociálnímu vyloučení (zájem a snahu),
- c) vytváření a udržování pracovních míst (největší priorita),
- d) investice do pracovních sil (vzdělání, kvalifikace),
- e) rovné příležitosti pro všechny (pro muže i ženy),
- f) úsilí proti xenofobii a rasismu,
- g) programy sociální integrace a reintegrace,
- h) permanentní udržování sociálního dialogu,
- i) účinná aplikace práva a přizpůsobování legislativy společenským změnám,
- j) péče o veřejné zdraví,
- k) posilování vzdělanosti,
- l) udržování mezinárodních vztahů při stavbě evropského trhu práce,
- m) zvyšování péče o bezpečnost práce.

Charakter bezdomovství

Kolo, které roztáčí fenomen bezdomovství pod stále narůstající odstředivou silou tíže chudoby a vyloučení, traumatizuje každého, komu nejsou lhostejné neduhy civilizace, a burcuje nás k všeobecné mobilizaci intelektuální, morální i materiální solidarity. Bezdomovství se ukazuje být extrémním projevem společenského vyloučení. Jsme s ním konfrontováni a často z neznalosti nebo proto, že nás obtěžuje, odmítáme se jím zabývat a nesmyslně jej ztotožňujeme už s navyklým stereotypem tuláků a povalečů.

Podle prováděných anket a analýz „okrajová populace“, její nouze a chudoba, zaujímá zcela marginální část sebepoznání našeho obyvatelstva. Negativní emoční projevy a nepochopitelná slepota a hluchota ke stavu krajní nouze části našich spoluobčanů ukazují, jak obtížné bude přesvědčit představitele státu, naši veřejnost, zvláště pak sdělovací prostředky o nutnosti úspěšně se vypořádat s fenomenem, který se nazývá bezdomovství. Vždyť poznání, úplné a hluboké poznání, je nejlepší zbraní k boji proti všemožnému bičí, hlavně chudobě.

Bezdomovství není věcí individuálního výběru, jak mnozí tvrdí a snaží se tento fenomen takto negativně stigmatizovat. Sociologové vědí, že bezdomovský fenomen je část sociálního procesu, důsledek kontinuálních sociálních a ekonomických sil, vedoucích až k sociálním strukturám (trh práce, trh s byty, sociální zabezpečení jako státní opatření, vzdělání a výchova, rodinné struktury).

Dalším klíčovým význačným rysem bezdomovství je jeho relativní charakter. Můžeme říci, bezdomovství je relativní k obecným standardům a podmínkám společnosti jako takové.

Konečně těžce definovatelným charakteristickým rysem je skutečnost, že bezdomovství by mělo být posuzováno raději ve svých příčinách, nežli v důsledcích, raději v prevenci než v represii.

Jakákoli statistika a její propočty mohou opravdu podcenit šíři fenomenu bezdomovců v různých úrovních. Abychom porozuměli velikosti a šíři problému a uviděli celou pravdu, je třeba pomyslet na všechny osoby, které v tomto okamžiku žijí v riziku ocitnout se mimo okruh veřejných nebo sociálních služeb, pomyslet na chudobu, hlad, nemoci, populační nevyrovnanost, na problémy pracovních míst a bydlení, pro mnoho lidí nedosažitelné. Je třeba pomyslet také na nebezpečné životní prostředí, beznadějnou nezaměstnanost, nedostatek vzdělání, negramotnost, nestabilní rodinný a společenský život. Všechny tyto atributy problémů lidské společnosti vedou k sociální desintegraci a k zhroucení sociálních vztahů, protože nerovnost a nestejná dostupnost sociálních podmínek k uspokojování potřeb člověka a jeho cílových hodnot způsobují vyřazení na okraj společnosti a zcela nejistou a doslova chatrnou budoucí prosperitu jedince i skupin obyvatel.

Bydlení – přirozená potřeba

Přístřeší pro všechny! To by měl být stálý a burcující požadavek všech politických stran a nás všech. Trvale udržitelný rozvoj lidských sídel, sídel životaschopných, bezpečných, zdravých, prosperujících a spravedlivých. Závěrečný dokument konference Habitat II. byl koncipován jako celosvětová výzva k akci na všech úrovních a jako návod k dosažení trvale udržitelného rozvoje světových velkoměst, měst a vesnic v prvních dvou desetiletích příštího století. Program nabízí pozitivní vizi trvale udržitelných lidských sídel, kde mají všichni obyvatelé přiměřené bydlení, zdravé životní prostředí, základní služby a smysluplné a svobodně zvolené zaměstnání. Preambule Programu potvrzuje, že *každý má právo na přiměřenou životní úroveň pro sebe a svoji rodinu, včetně přiměřené stravy, oděvu, bydlení, vody a sanitárních zařízení, a na další zlepšování životních podmínek*. Preambule se též věnuje otázce zajištění bydlení pro osoby, které ztratily domov, bydlení pro děti a mládež, bydlení pro zvláště handicapované děti, jako jsou např. děti žijící na ulici, nebo děti - uprchlíci.

Princip přiměřeného bydlení pro všechny je požadavek, který v současné době je pouhou vizí jak pro vlády mnohých států, tak pro většinu obyvatel rozvojových zemí. V mnohém je to požadavek nedostupný i pro naši republiku. K uskutečnění tohoto principu musí společnost učinit řadu opatření, jako integraci politiky bydlení s makroekonomickou, sociální, demografickou a ekologickou politikou, formulování a realizaci možností při rozvoji a rehabilitaci bydlení ve městech i na venkově apod. Stát by měl zasahovat při naplňování potřeb znevýhodněných skupin, které se nemohou účinně uplatnit na trhu s byty. Opatření v zájmu handicapovaných skupin by měla odstranit překážky v diskriminaci v zajišťování bydlení a vytvořit různé typy sociálních a podpůrných sítí.

Stabilní rodinný a společenský život nemůže existovat v situaci, kdy tisíce lidí žijí v nejistých a zanedbaných podmínkách. Jsou to lidé bez přístřeší, bez možnosti se kdekoli ubytovat, lidé v podnájmech, lidé s fiktivním stálým bydlištěm, lidé bydlící v neadekvátních bytech různého až provizorního charakteru, lidé bydlící u přátel, u rodičů, lidé bydlící ve výměnících, sklepích, v polorozpadlých domech, kontejnerech, prostorech pod schodišti, stanech, karavanech, squatech. Vše poslední bychom mohli eufemisticky nazvat nepřijatelné bydlení - a přece bydlení reálné, obývané těmi nejubožejšími. A můžeme potvrdit, že lidé bez domova musí velmi často improvizovat, aby našli pro svůj odpočinek a spánek alespoň tato nepřijatelná bydlení.

Definice bezdomovství

Jak definovat bezdomovství a jak vlastně nazvat ty vyřazené nepřijatelně vykloubené bytosti, všude nechtěné, vyloučené a zraněné, pohybující se sem a tam, připomínající tkalcovský člunek, který se pohybuje mezi ulicí, nádražím a ubytovnou, útekem a zadržením. Jak nalézt adekvátní termín, který by vystihl ten ping-pong, posílaný z jednoho koutu nádraží do jiného, z jednoho veřejného prostranství do druhého, z jedné humanitární organizace do jiné.

Každá definice bezdomovství bude vlastně ve svém obsahu vágní a posunovatelná. Výrok, že bezdomovec je někdo, kdo ztratil, nebo opustil svůj domov, svůj byt, své ubytování, kdo neumí vyřešit komplikované problémy a hledá nebo přijímá pomoc od sociálních pracovníků, města, dobrovolných organizací, je nepřesný a nedostatečný. Definice by byla oboustranně riskantní:

- a) vyloučí někoho, kdo je jakkoli marginální,
- b) zahrne všechny služby na sociálním poli.

Navíc, definice by pracovala pouze s bezdomovci zjevnými a naprosto by opomenula bezdomovce skryté a potenciální. Na jedné straně jsou lidé bez střechy nad hlavou, snad spící na ulici, v parku nebo jiných veřejných místech, nebo v „nabouraných“ bytech, sklepích, výměnících. Na druhé straně jsou lidé, jejichž ubytování je nejisté, možná kvůli neplacení nájemného, či kvůli určení budovy k demolici. A mezi těmito dvěma krajnostmi existují lidé v rozličných životních situacích: ti, kteří mají nouzové ubytování na kratší nebo delší období, lidé, kteří mají sice samostatné bydlení, ale nedostává se jim základního zdravotního standardu, nedostává se jim cenově dostupných bytů a hlavně není postačující nabídka bytů. Výčet okolností:

- a) absence střechy nad hlavou (spaní na ulici či jiných veřejných místech),
- b) absence domova (život v instituci nebo v dlouhodobém či krátkodobém podnájmu nebo ubytovnách různého typu),
- c) bydlení nejisté (squat, bydlení bez smlouvy).

Zjevné, skryté a potenciální bezdomovství

V zásadě lze bezdomovskou populaci rozdělit do tří skupin:

- a) skupina fenomenu zjevného bezdomovství,
- b) skupina fenomenu skrytého bezdomovství,
- c) skupina fenomenu potenciálního bezdomovství.

Nejviditelnější, ale zároveň nejredukovanější část bezdomovské populace tvoří skupina zjevných bezdomovců. Patří sem osoby žijící na ulicích, na nádražích, patří sem ti, kteří vyhledávají ubytování v zimních noclehárnách, azylových domech, v noclehárnách připravených městy nebo charitativními organizacemi. Reprezentují však pouze část obyvatel bez trvalého bydliště. Anketa provedená Nadějí mezi lidmi bez přístřeší ukázala, že pouze tři osoby bez trvalého bydliště z desíti spí obvykle v noclehárnách, dvě v neadekvátních bytech, pět na veřejných místech, jedna ve squatu.²¹

Být bez přístřeší, mít fiktivní trvalé bydliště, být živ na ulici souvisí s extrémním nedostatkem peněz a prostředků i vhodných příležitostí. Pro jedince může tato situace být determinující na celý zbývajících život. Ztráta bytu či ubytování může být dlouhodobým vyloučením, které způsobí nakonec finální etapu nevratné sociální marginalizace, společný rys vlastní všem bezdomovcům. Všichni zjevní bezdomovci vyvolávají u ostatní populace stejnou reakci – bezradnost, nemohoucnost přání „zrušit“ to, co je považováno za „problém“. Jak osvětlit vztahy, které oni udržují s námi a ty, které máme s nimi? Jaké jsou jejich potřeby a kterým, co nejlepším způsobem, na ně odpovědět? A hlavně, jak odhadnout vhodnost a účinnost nabízených řešení?

Bezdomovci, společensky diskvalifikovaní, ztrácejí vazby se svými rodinami a vzdalují se vazbám administrativním. Sami, bez zaměstnání, bez vztahu k rodině, příbuzným, kumulují časté handicapy, bloudí městy i venkovem, hledají finanční pomoc nebo potravinový balíček, staré a obnošené šatstvo. Existuje relace mezi ztrátou ubytování, zaměstnání, občanského průkazu. Bludný kruh, známý všem lidem bez domova, kteří ztratili důvěru sami v sebe. Proces readaptace těchto desocializovaných je dlouhý a nejistý. Aby se naučili elementárním normám kolektivního života, vyžaduje enormního úsilí. Bylo by třeba nabídnout struktury bydlení co nejdelší, aby se tyto osoby resocializovaly. Ale co je udivující, je fakt, že právě ti nejvíce znevýhodnění často dlouhodobé ubytování odmítají.

Velmi malý počet pak těchto „nežádoucích“ dává přednost odmítnutí ochrany ubytování a raději využívají prostoru svobody, i když vědí, že nádraží a jeho vlaky, parky, ulice a mosty, squaty, sklepy, kontejnery, stoky a brlohy nejrůznějšího výčtu jsou nejisté a navíc nebezpečné. Ale především vyhledávají nádraží, která mají pro tuto nejnuznější populaci odjakživa přitažlivou moc. Už z historie je známo, že právě místa, která sloužila za křižovatky obchodních cest, byla vždy oblíbena právě tuláky a vagabundy. Dnes ovšem „bydlí“ na nádražích ti, kteří jsou městem vytlačeni na ulici a od tradičního typu tuláka se odlišují hrozností své nejisté situace, svou ilegalitou a nebezpečím. Už snad minula doba „štvané zvěře“, která v USA v letech 1919 a 1920 zmasakrovala tisíce těchto nezvaných „cestujících“. V současnosti jsou nádraží na celém světě místy odpočinku a setkávání všech opuštěných. Vždyť v každém městě má právě nádraží své výsadní místo. Uzavírá se velmi pozdě v noci, je tradičně umístěno v historickém centru města a navíc je blízko důležitých ekonomických center. Sem pak tedy přicházejí deklasovaní hledat zdroje, které jim společnost odepírá, a družnost, kterou jim ulice zakázala. A tak města, ve svém vlastním zájmu umísťují své sociální služby právě u nádraží a také charitativní organizace zde nejčastěji slouží „svým klientům“.

²¹ Viz přílohu Statistické údaje z Prahy.

„Nádražní populace“

Podle sociologa Serge Paugama²² lze rozpoznat a charakterizovat tři typy nežádoucích jedinců přicházejících na nádraží:

- a) oslabení (méně odolní, kteří přicházejí na nádraží poprvé),
- b) navyklí (pobyt delšího trvání),
- c) marginální (velmi nesourodá vrstva).

Nově příchozí po prvním nezdaru ve svém životě začínají svou kariéru bloudícího člověka. To jsou ti *nově chudí*, pauperizovaní, na cestě k životu bez domova, určení k vyloučení. Zprvu těžce poznatelní v davu, dávají posléze svým zanedbaným zevněškem najevo trápení a potíže svého nového postavení.

Navyklí jsou ti, jejichž život je už spojen se sociálním vyloučením. Tato individua (bezdromovci i jiní) navštěvují nádraží pro vyhledávání svých druhů nebo peněz.

Marginální tvoří skupinu velmi nestejnorodou. Zahrnuje v sobě podivné novoměstské postavy punků, skinheadů, hobos, ale i bezdromovců. Představují ty beznadějně, zoufale opuštěné, to jsou ti bez přístřeší, nechtění, bez domova, který třeba i z vlastní vůle opustili z nejrůznějších příčin.

Tuláci pomalu vymizeli. V pekelném kruhu bídy, sociální destrukce a násilí mají všechny uvedené typy osob přicházejících na nádraží něco společného: pocit vyloučenosti, objektivní desocializace, pocit zranitelnosti psychické i fyzické.

Od vyjmenovaných tří typů nutno oddělit nově se tvořící skupiny velmi mladých lidí, jejichž charakteristickým rysem je odmítání občanských povinností a samozřejmě nutno oddělit i jedince antisociálního charakteru, delikventy, a časté rodiny a snad „celé vesnice“ přicházejících cizinců. Nádraží jim dává prostor k očekávání, odpočinku, zdroje setkávání, diskusí, pocit bezpečí, útočiště. Všichni jsou pak zároveň nebezpečím pro cestující, pro zaměstnance nádraží, ale hlavně pro ně samotné. Ti, kteří zde pobývají dlouho, vyvíjejí určité paralelní aktivity, okrajové nebo trestné. Všichni, mladší nebo starší, mají nejistou budoucnost, přitažení světly velkoměsta představují pro nádraží sisyfovský balvan k neunesení.

Abychom vysvětlili alespoň částečně přitažlivou moc, kterou má nádraží pro bezdromovce a jinou desocializovanou populaci, pokusíme se předložit opravenou pyramidu dělení potřeb člověka podle amerického humanistického psychologa Abrahama Harolda Maslowa (1908 - 1970).

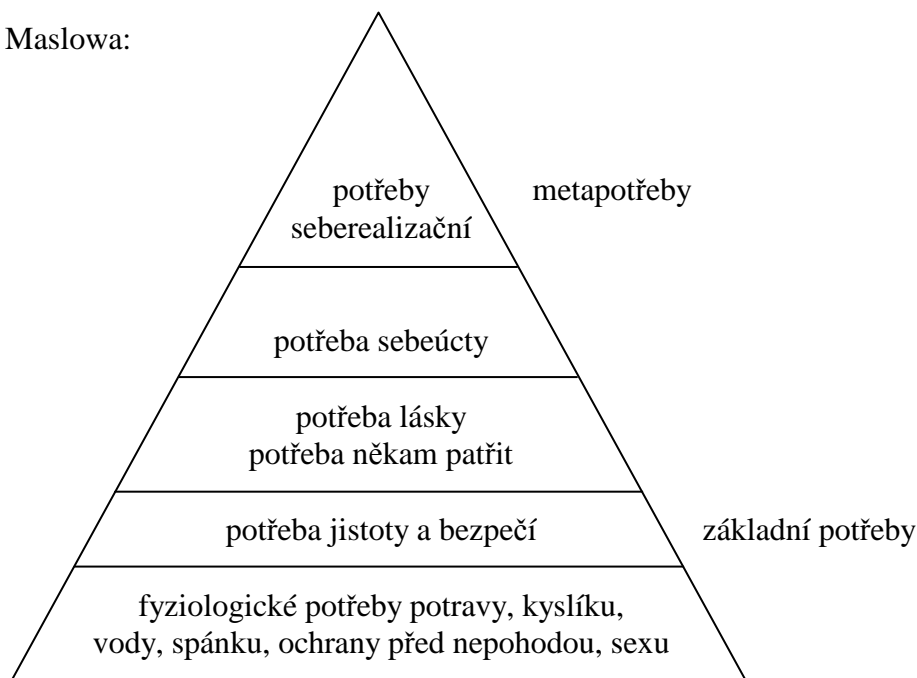
Životní styl každého z nás je úzce napojen na hodnotové orientace a motivace, které mohou být nevědomé, dynamické a proměnlivé. To, co je nejdůležitější, je vztah mezi vnitřním vyladěním člověka a vnější situací.

Podle Maslowa lze potřeby člověka dělit na potřeby základní a metapotřeby. Základní potřeby jsou pak děleny na fyziologické (voda, potrava, hlad, žízeň, sex, spánek), a psychologické (pocit bezpečí a jistoty, láska a sounáležitost, sebeúcta). Pokud nejsou potřeby základní alespoň do jisté míry uspokojeny, nedochází k uspokojení potřeb vyšších.

²² Serge Paugam, *La disqualification sociale, Essai sur la nouvelle pauvreté*, Paris 1994

Metapotřeby (potřeby vyšší) jsou výsledkem učení, mohou být rozvinuty málo, nebo mohou zcela chybět. Patří k nim např. potřeba spravedlnosti, krásy, pořádku, cti, seberealizace, ocenění a uznání, potřeba znát a umět.²³

Dělení podle Maslowa:

Upravená pyramida podle Pascala Pichona²⁴ se snaží vysvětlit přitažlivost nádraží pro vyloučené a deklasované:

Přizpůsobení Maslowovy pyramidy těm nejoboženějším ukazuje, že desocializovaný jedinec se pokouší uspokojit své potřeby v určitém pořádku, jehož hierarchie je následující: fyziologické potřeby, potřeby bezpečí, potřeby sociální. Brecht vyjádřil tuto skutečnost větou:

²³ Abraham Harold Maslow, *Motivation and personality*, New York, 1952.

²⁴ Pascale Pichon, *Les sans domicile fixe: La carrière, l'asile, la manche*, Paris 1992.

Erst kommt das Fressen, dann die Moral... Tam, kde základní životní potřeby člověka nejsou zajištěny, tam není ani možno očekávat zájem o vzdělání, kulturu a morálku. Rozbitá, přerušovaná pyramida představuje či reprezentuje potřeby jedince již desocializovaného nebo na cestě k desocializaci a jeho možnosti k přežití na nádraží. Ten zde nachází rovněž pocit bezpečí, který nemá na ulici. Nádraží může být i místem integrace marginální tlupy, skupiny či rodiny, místem družnosti, společenství, ale také místem nebezpečí. Prestiž a rozvoj osobnosti, seberealizační potřeby jsou velmi vzdáleny v situaci naléhavých prvotních starostí osob sociálně destrukuralizovaných.

Skupina fenomenu skrytých bezdomovců

Skupina skrytých bezdomovců jsou ti lidé bez přístřeší, kteří se z nějakého jen jim známého důvodu neobracejí na veřejné nebo charitativní služby, aby našli nocleh. Počet těchto osob může být značný hlavně v regionech, kde nabídka služeb je nedostačující. Při sčítání bezdomovské populace jsou rovněž opomenuty osoby, které užívají jiné formy pomoci, např. ubytování u přítele nebo u příbuzných.

Bezdomovství skryté zdaleka předčí viditelnější formu bezdomovství zjevného. Reprezentuje další část populace bez trvalého bydliště, putující, často měnící svá dočasná útočiště, která přinášejí potíže zdravotní, potíže s policií, s úřady. Hledání dalších možností ubytování je značně vysilující a nalezení takovéto možnosti vyčerpá mnohdy všechnu osobní strategii hledajícího. Nepřijatelná bydlení ve squatech, sklepích, domech určených k demolici, ve starých automobilech, kontejnerech, výměnících, nebo ve stanech, v čase příchodu podzimních sychravých dnů a nocí často tyto strastmi postižení lidé opouštějí. Pak se přece jen objeví se svou žádostí o pomoc tam, kde obyčejně nacházejí pomoc bezdomovci zjevní. V ubytovacích zařízeních jak města, tak charitativních organizací, však nemohou setrvat déle, než je určený limit. A tak nalézají příležitostná ubytování jen na krátkou periodu, přecházejíce beztak z jednoho místa na druhé. Jejich nemohoucnost, neschopnost dosáhnout vlastního a adekvátního bytu za pomoci svých vlastních zdrojů, je donutí k životu v situacích velmi rozličných, k různým možnostem ubytování, vždy však nejistým a přechodným. Není samozřejmostí, že každý neubytovaný nalezne otevřený přístup do veřejných ubytoven nebo nocleháren. Některé ubytovny nejsou určeny pro uprchlíky, jiné nepřijímají adolescenty a opět jiné jsou určeny pouze pro muže či ženy a nemají místo pro ženy s dětmi. Mnohé ubytovny odmítají toxikomany, nebo bezdomovce, kteří mají velké problémy se zdravím. Neubytovaná žena bude pravděpodobně oddělena od dítěte adolescentního věku. Často je pro provozovatele ubytoven velmi těžké rozhodnout, kdo potřebuje jejich pomoc nejvíce, vybrat oběť sociální destrukce, která je nejubožejší.

Již jsme se zmínili, že ztráta ubytování může determinovat jedince na celý život. Adolescenti, hledající svou identitu, mohou opustit rodičovskou ochranu a hledat život nezávislosti mezi mladými v určitých čtvrtích ve velkých městech. Osoby vycházející z psychiatrických léčení, konfrontovány s problémy samoty a vyloučení, mohou squatovat opuštěné domy s ostatními osobami, nebo se obracet na centra ubytování pro bezdomovce. Přerušování vztahů s rodinou, iniciované často rodinným násilím, může způsobit rychlou pauperizaci, ztrátu ubytování, ztrátu zaměstnání, společenskou diskvalifikaci. Propuštění vězni se při odchodu z vězení ocitají na ulici bez rodinného zázemí, bez peněz, často bez občanského průkazu, bez zápočtového listu, bez dokladů k evidenci na Úřadu práce, bez nároku na dávky ze systému státní sociální pomoci, bez ubytování. Chybí koncepce postpentenciární péče, paternalismus kurátora je oslabený, nebo neexistuje.

Ulice vítá každého stejně. Její chladná náruč je lhostejná a bez citu. Statistiky prokazují, že čtrnáct dnů a nocí strávených na ulici či nádraží poznamenají lidskou bytost nadlouho a vtlačí jí své stigma deprivace a hostility. Významný počet zjevných i skrytých bezdomovců se rekrutuje z odchovanců dětských domovů. Mladí lidé po dovršení 18 let přicházejí často nepřipraveni na samostatný život, chybí jim kvalifikace, vzdělání, nemají zázemí, na které by se v různých svízelných obrazech, nejsou materiálně zajištěni, neumějí pracovat, protože nemají pracovní návyky. Zcela zákonitě se stávají členy různých skupin, kterými jsou využíváni a vydíráni.

Skupina fenomenu potenciálních bezdomovců

Do skupiny potenciálních bezdomovců patří osoby, jejichž potřeby jsou úřadům buď neznámé, nebo známé jen částečně. Žijí v různých životně těžkých podmínkách, denních rodinných problémech, v potížích osobního charakteru, v potížích udržet si byt a v riziku jej ztratit. Podle statistik ze zemí Evropské unie tato situace postihuje až 10 % populace.

Není vždy jednoduché určit přesně rozdíl mezi podmínkami života bezdomovců, kteří se obracejí na provozovatele ubytoven, a těch osob, které žijí v nejistých podmínkách nájemních bytů, často zdravotně závadných, v domech určených k asanaci či k demolicí, v bytech provizorních, zchátralých a často přelidněných, v bytech sociálních, v holobýtech, v podnájmech.

Do této skupiny zařadíme i ty, kteří čekají na propuštění z různých ústavů, vězení, na opuštění dětského domova, dále i ty, kteří zvláště nyní tvoří velkou skupinu migrační a exilní.

Šíře fenomenu bezdomovství nezadržitelně vzrůstá. Evropské společenství počítá s ne méně než 2,5 milionu osob uznaných jako bezdomovci zjevní (osoby bez domova spící na ulici), což je 7,5 promile obyvatel.²⁵ Nicméně tato čísla jsou založena na definici velmi limitovaného pojmu bezdomovství: posuzuje a registruje jen osoby, o kterých se ví, že jsou beneficiáři, čili uživateli nějaké služby nestátního nebo veřejného sociálního ubytování. Nezahrnují ani bezdomovce skryté, ani ty, kteří užívají jiné formy pomoci, ani skutečně tisíce osob v riziku nejistoty bytové nouze či ztráty bytu.

²⁵ Mary Daly, *Laissés pour compte: Profil des Sans-Abri en Europe (Deuxième rapport de l'Observatoire Européen des Sans-Abri) FEANTSA, Bruxelles, 1993.*

FAKTORY VYVOLÁVAJÍCÍ FENOMEN BEZDOMOVSTVÍ

Proces vyloučení je svou povahou multidimenzionální a stal se endemickým jevem. Jeho postup je dynamický. Ohrožuje společenskou soudržnost a volá po mobilizaci veškerého úsilí ke spojení hospodářských kroků se sociálními. Volá po posílení ochranného systému sociálních práv.

Hospodářské a sociální změny neustále zvyšují nejistotu stále většího počtu lidí. Ti nejzranitelnější z nich, lidé vyloučení ze společenského a hospodářského života, mladí lidé, kteří se nedokáží hospodářsky uchytit, dlouhodobě nezaměstnaní, ženy v pozici diskriminovaných, nemocní a invalidé, jsou často zbaveni všech výhod, které by vlastně tyto hospodářské a technologické změny měly přinášet.

Spirála vyloučenosti je proces, který souvisí s nezaměstnaností a nízkými příjmy, ztrátou bydlení, nerovnostmi mezi muži a ženami, nevyvážeností rodinného života, nízkým vzděláním a nekvalifikovaností, malými příležitostmi, jichž se lidem dostává, se zdravotní péčí, zabezpečením ve stáří, s občanstvím a dalšími jevy.

Společenské vyloučení se projevuje různými formami chudoby. Bezdomovství je jejím extrémním projevem a je dnes považováno dokonce za substrukturu společnosti. Substrukturu opovrhovanou, deformovanou, diskriminovanou, segregovanou a marginální.

Faktory objektivní a subjektivní

Faktory vyvolávající fenomen bezdomovství k životu lze posuzovat z několika stran. Rozhodující jsou faktory objektivní a faktory subjektivní. Faktory objektivní jsou ovlivněny sociální politikou státu, sociálním zákonodárstvím apod. Faktory subjektivní jsou ovlivněny jednotlivci, rodinami, společenskými skupinami, jejich schopnostmi, rysy, temperamentem, charakterem, věkem apod.

Faktory objektivního charakteru mohou působit např. na dodržování lidských práv, na zachování integrity práva a respektování zásady rovných příležitostí pro všechny občany, na vzdělanosti a kvalifikaci občanů. Objektivní faktory působí rovněž na boj s nezaměstnaností, s vyloučením, na sociální ochranu, na zabezpečení ve stáří a v nemoci, na začleňování mládeže do trhu práce, na usnadňování mobility pracujících a jejich adaptaci na změny ve výrobě, na posilování vzdělanosti a technologických služeb a výcviku pro různé sektory (např. zdravotnictví). Význam objektivních faktorů je také v jejich působení na legislativu (sociální zákonodárství), na rovnost žen a mužů, na integraci invalidů, na kriminalitu, odčerpávající velké zdroje společnosti. Faktory společenské konečně mohou působit také na problémy menšin, exilu a migrace.

Faktory subjektivní lze uspořádat do čtyř kategorií:

- a) faktory materiální (ztráta bydlení, nejisté bydlení, ztráta zaměstnání, dlouhodobá nezaměstnanost, nedostatečné příjmy, zadluženost, neschopnost obhospodařovat vlastní rozpočet, tragická událost ve formě ztráty živitele, majetku apod.),
- b) faktory vztahové (změny struktury rodiny, rodinné nebo manželské problémy, diskriminace ženy, porušené vztahy mezi partnery, mezi rodiči a dětmi, mezi dětmi a

- rodiči, rozvod manželů, rozchod partnerů žijících v konkubinátu, rozdělení nebo rozpad rodiny, násilí v rodině, sexuální zneužívání a znásilnění, osamělost),
- c) faktory osobní (mentální retardace, duševní či tělesná choroba, nesamostatnost, osamělost, invalidita, alkoholismus a další závislosti, hráčství, sociální nezralost),
 - d) faktory institucionální (propuštění z ústavu, z vězení, opuštění dětského domova).

Faktory objektivní i subjektivní svým působením ovlivňují bezdomovský fenomen v různých kombinacích a obměnách, odlišnou silou a zákonitostí. Jejich působení se liší v jednotlivých zemích a oblastech rozpornými variacemi s diferentními výsledky. Co však zůstává konstantní ve všech oblastech světa, ve vyspělých i rozvojových zemích, je skutečnost, že ženy, muži i děti, všichni ti, kteří žijí svůj život bezdomovce, žijí jej ve výrazné chudobě, odlišně od ostatní populace, stejně jako jsou odlišné příčiny jejich bezdomovství.

Rozvinutý sociální systém je nezbytný pro každou společnost. Růst chudých a nezaměstnaných každou společnost vyčerpává a objevení se skupin společenských pauperů ji zatěžuje svými problémy, brání pokroku a prosperitě všech. Široce založená sociální politika musí sloužit zájmům celé populace. Je zapotřebí vypracovat koncepci subsidiarity a jejích zásad na pomoc slabým, desocializovaným, vyloučeným.

Podle údajů statistik Evropské unie uveřejněných Evropskou federací národních sdružení pracujících s bezdomovci (FEANTSA), ztráta bytu nebo nouze v bytové otázce, úzce spjatá s materiálními nesnázemi, finanční nejistotou či ztrátou zaměstnání, jsou faktory nejčastěji citované v Belgii a Dánsku, zatímco v Anglii je častěji jmenován faktor vztahů. I v Irsku jsou to ponejvíce faktory vztahů z 54 % jako: separace či rozpad rodiny (35 %), problémy manželské (13 %), násilí a sexuální zneužití (6 %). Tento typ problémů tlačí často jednotlivce k opuštění rodinného krbu nebo manžela. V Anglii jsou pak tyto faktory okamžitě následovány nesnázemi materiálními.²⁶

Alkoholismus a toxikomanie nejsou primárními a (podle všeobecného mínění) nejsilnějšími spouštěcími vlivy. Základními elementy naproti tomu mohou být osamělost a izolace, a tak mohou reprezentovat v podmínkách bezdomovství důležitý faktor počátku vyloučení.

- Obecně lze konstatovat, že příčiny bezdomovství u mužů a žen se kvalitativně liší:
- a) Příčinou bezdomovství mužů bývají obvykle faktory materiální a osobní, méně pak vztahové a institucionální. Charakter bezdomovství mužů je více veřejný. Vedou k tomu dva důvody: především u mužů převládají jako prvotní faktory materiální (ztráta bytu, ztráta zaměstnání, nedostatečné příjmy) často v kombinaci s faktory osobními (nemoc, osamělost, stáří, alkoholismus či závislosti). Současně je mužům přirozenější tendence demonstrovat své bezdomovství tím, že aktivně vyhledávají nabízené služby, anebo se předvádějí na veřejnosti.
 - b) Příčinou bezdomovství žen bývají obvykle faktory vztahové, především problémy v partnerských vztazích, ve většině případů doprovázené násilím. Protože ženy většinou chtějí předejít riziku života v podmínkách zjevného bezdomovství, je u nich charakteristické bezdomovství skryté. Často řeší svůj partnerský problém způsobem, který je vlastní právě znevýhodněným ženám: bydlením u přítele, přítelkyně, rodičů, případně

²⁶ Mary Daly, *Laissés pour compte: Profil des Sans-Abri en Europe (Deuxième rapport de l'Observatoire Européen des Sans-Abri) FEANTSA, Bruxelles, 1993.*

návratem po jistém čase. Nutno zdůraznit ještě další velmi závažnou skutečnost, že ženy zjevného, skrytého či potenciálního bezdomovství mají často s sebou děti.

- c) Příčinou bezdomovství dětí a mladistvých bývají faktory institucionální (kojenecké ústavy, pak přechod do dětského domova, pobyt v ústavech výchovných), neúplná rodina, násilí v rodině, zanedbávání, týrání a psychická deprivace dítěte, problémy působení alkoholu a jiných návykových látek, hazardní hra v dětství a dospívání, příčiny poruchy zdraví (mentální retardace, emoční poruchy, syndrom hyperaktivity, schizofrenie, psychomotorická epilepsie a dědičnosti). V poslední době patří k těmto příčinám jalovost pasivního sledování médií, nuda, nezaplňený volný čas, přepracovanost rodičů v rodinných podnicích a ztráta pevnosti rodinných priorit.

Abychom poněkud oslabili ostří deprimujícího odsouzení lidí bez domova a ozřejmili naší veřejnosti jejich způsob života a příčiny jejich „selhání“ a „neschopnosti“ přizpůsobit se normám společnosti, vyjmenujeme zde alespoň nejdůležitější typy bezdomovců. Osamělí bezdomovci mohou být zařazeni do některé z následujících kategorií (z nich lze odvodit příčiny i následky bezdomovství):

- a) osoby žijící na ulici, neschopné vytvořit osobní vztahy, trpící často mentální vadou, přítomnou nebo minulou,
- b) osoby nemocné mentální chorobou, osoby se somatickými či psychosomatickými chorobami,
- c) alkoholici,
- d) uživatelé omamných prostředků (drog), patologičtí hráči,
- e) osoby fyzicky postižené, skupina, do které můžeme zahrnout epileptiky a osoby postižené vrozenými poruchami,
- f) osoby společensky nebo mentálně neadaptabilní, charakterizované svou nestálostí a nestabilitou, často při nárazu životem se rychle destabilizující a hroutící,
- g) osoby ve stavu deprese, úzkosti, sklíčenosti, hledající pomoc a radu,
- h) mladí lidé nečekaně se ocitnuvší na ulici, nezaměstnaní, hledající, destabilizovaní,
- i) osoby bez trvalého bydliště, navíc nezaměstnaní,
- j) ženy osamělé, s dětmi, těhotné, vyloučené rodiči z domova, ženy staré,
- k) *děti ulice*, děti týrané a jinak frustrované, děti sociálně deprivované,
- l) osamělí důchodci, toužící po lidském teple a pochopení,
- m) propuštění vězni,
- n) slepí a hluší,
- o) migranti,
- p) nemocní AIDS, HIV pozitivní.

Příčiny příchodu těchto osob do střediska pomoci Naděje jsou různé. Současné problémy těchto příchozích jsou často zasuty daleko a hluboko v jejich životě: ztížené dětství, chudoba, rozbitá rodina, nemoc, smrt někoho blízkého, špatný psychický stav, vzdor mladých vůči rodičům příliš dominantním, osamělost, nemohoucnost, zoufalství.

Společnost se musí naučit péči o tyto své zraněné a pomoci jim nést jejich kříž, který je pro ně k neunesení.

Kořeny fenomenu bezdomovství

Toužíme po společnosti zdravé, svobodné a demokratické. Toužíme po životě bez násilí, agrese, strádání a bolesti. Toužíme po ideálním stavu žití bez válek, terorismu, gangů a

všerospínavého zla. Den za dnem však prožíváme bezmoc a frustraci, antagonismus chtěného a prožívaného. Pochopili jsme, že vše na světě je jevem komplexním, ale veškerá snaha pochopit do hloubky příčinu zla či dobra, která působí na lidské bytosti, je vždy jen konkludentní a její odměnou bývá pouze pravděpodobnost. Kořeny všeho šlechtného, láskyplného, krásného, ušlechtilého a moudrého jistě nenapájají strom s ovocem špatným, kořeny zla zcela určitě ženou svou sílu krutosti, sobeckosti, nesnášenlivosti, egocentrismu, pýchy a nenávisti až k plodům sociálních problémů, chudoby, hladu a vyloučení.

Pokusme se tedy diagnostikovat kořeny, které způsobují fenomen bezdomovství, které ovlivňují toto extrémní vyloučení ze společnosti. Pokusme se pojednat alespoň o některých z těchto problémových oblastí: domov a absence domova, rodina (děti, nezletilci a mladiství), muži a ženy v produktivním věku, staří lidé v poproduktivním věku, bydlení, vzdělání, kvalifikace, zaměstnanost, zdraví (psychické poruchy, závislosti), kriminalita (bezdomovská subkultura), minority, migrace, sekty, vliv televize a ostatních médií, otázka prevence.

Abychom osvětlili pojem *bezdomovec*, měli bychom si lépe uvědomit, co pro každého znamená pojem, který je nám všem dobře známý. Je to slovo *domov*. Mnozí z nás jistě přisvědčí na to, že domov znamená pro člověka víc, než je střecha nad hlavou, útočiště, či jen přebývání určené k noclehu. Evokace tohoto slova přináší snad každému vzpomínku na ty drahé chvíle strávené v přítomnosti milujících a láskyplných rodičů či prarodičů, pocit ochrany a bezpečí, intimity, lásky, lidského tepla a něhy. Domov pro mnohé z nás znamená pramen štěstí, opory, pozornosti, pramen čisté komunikace, místo spokojeného života a nejdůležitější pocit naší bytosti - místo mezi drahými lidmi, místo ve společenství v širokém slova smyslu.

Být bez domova tedy je něco důležitějšího, něco hlubšího a bolestnějšího, než být bez střechy nad hlavou. Navíc to není pouze ztráta materiální, která ztrátu domova provází, ale značí také nemít více místa v jeho společenství, nemít s ním ani spojení. Být bez domova, nemít kam jít, nemít se komu svěřit se svými starostmi, trápením, bolestí, protestem, frustrací, znamená samotu, tíži izolace, bolest vyloučení, vedoucí až k zoufalství a sebeztrouzení.

Realita bydlení a nebydlení

Pracovníci ve středisku pomoci a v terénu se setkávají s lidmi, kteří přežívají v nepřiměřených podmínkách, v nejistotě, na okraji společnosti.

Bydlení v podnikových a jiných podobných ubytovnách je relativně dobrým řešením, jde-li o člověka dostatečně schopného, cílevědomého a relativně zdravého. Ubytovny tohoto typu zpravidla zaručují základní hygienické podmínky a teplo, jsou však přechodným řešením, někdy dlouhodobým. Pro někoho mohou být integračním předstupněm před získáním vlastního bytu nebo podnájmu, pro jiného posledním záchytným bodem před společenským úpadkem.

Do tzv. holobytu se dostává domácnost zpravidla pro neplacení nájemného. Příčiny neplacení mohou být v neschopnosti obhospodařovat rodinný rozpočet stejně jako v závislosti na alkoholu, v krizi rodiny nebo v nemoci, zdravotním postižení či v nízké inteligenci členů rodiny. Holobyty jsou novou skutečností, nelze odhadnout průměrnou délku bydlení jejich nájemníků – to bude zřejmě záviset na kvalitě sociální práce a zájmu obce. Bydlení v holobytech je ve své podstatě skrytým (nebo snad zjevným?) bezdomovstvím.

Bydlení v podnájmu je tradičním způsobem bydlení osamělých osob, často celoživotním. Pro osoby v rodinné nebo manželské krizi se může stát dočasným řešením. To ovšem za předpokladu, že společnost netrpí chronickým nedostatkem bytů. Podnájmy v Praze jsou dnes velmi nákladné a zpravidla jsou přechodným řešením pro osoby, manželské páry i rodiny, které však netrpí hmotnou nouzí. Občanský zákoník do určité míry ochraňuje i bydlení v podnájmu, přesto bydlení v podnájmu zůstává nejistým především z ekonomického hlediska. Určitý podíl podnájmů je nejistý pro neexistenci písemné podnájemní smlouvy.

Příležitostné bydlení u příbuzných, přátel nebo i náhodných známých je velmi nejisté, protože bývá založeno jen na ústní dohodě. Tohoto způsobu úniku před zjevným bezdomovstvím využívají častěji ženy a dívky (někdy i velmi mladé), neznámá pak bývají zneužívány způsobem s rysy otroctví. Příležitostné bydlení je pak v lepším případě potenciálním, v horším případě skrytým bezdomovstvím.

Bydlení ve squatu je nezákonné bydlení ve špatných podmínkách v domě nebo bytě neobsazeném nájemníky. Squat může být řešením v extrémní situaci (Abbé Pierre v Paříži), obecně je však nežádoucím jevem. Squat je vždy nejistým, dočasným a extrémně špatným bydlením ukryvajícím jednoznačné bezdomovství.

Ve své práci se denně setkáváme také s lidmi, odkázanými na nejisté nebo nezákonné bydlení anebo přebývajících dnem i nocí na veřejných prostranstvích, na nádražích, v dopravních prostředcích, ve výměňkových stanicích, sklepích, kanálech či v přírodě, lidí, kteří své bydlení ztratili i přes zákonnou ochranu. O příčinách bezdomovství hovoříme na jiném místě, chceme jen zmínit postupy, kterými se ochrana nájmu stává neúčinnou:

- a) Opustí-li jeden z manželů dobrovolně nebo nedobrovolně společnou domácnost, pak ztrácí právo společného nájmu bytu manžely.
- b) Opustí-li některý ze společných nájemců dobrovolně nebo nedobrovolně společně užívaný byt, ztrácí reálnou možnost byt užívat.
- c) Dojde-li k rozporu mezi agresivnějším podnájemníkem a bezradnějším uživatelem bytu, může podnájemník vyštvať uživatele.
- d) Zneužije-li třetí osoba osamělého, starého či bezradného nájemce k fiktivní výměně bytu a nájemce v důvěře podepíše nevýhodnou smlouvu, snadno přivede původního nájemce do nejistého a nevyhovujícího bydlení nebo do stavu bezdomovství.
- e) Zneužije-li vlastník domu osamělosti, stáří, bezradnosti či bezbrannosti nájemce k tomu, aby změnil nájemní vztah ve svůj prospěch, může jej o byt připravit zcela podle zákona.²⁷

V popsáných případech je samozřejmě možné se domáhat práva soudní cestou, nejde-li dokonce o trestný čin. Tato možnost však zůstává nevyužita, protože postižená osoba zpravidla nemá dost sil ani prostředků, aby mohla podat žalobu a nechat se zastupovat advokátem. U postižených je rovněž patrná nechuť k žalobě a ke svědectví proti osobě, která je připravila o bydlení, a snad i obava ze setkání s ní.

Zaměstnání

Nemá-li bezdomovec reálné trvalé bydliště, pak se často z různých důvodů zdržuje v jiném místě, než je to, kde je hlášen. Jako uchazeč o zaměstnání se však může zaregistrovat

²⁷ Např. dohodou o zániku nájmu podle § 710, odst. 1, občanského zákoníku (pod vlivem slibů, nebo pohrůzek), nebo sjednáním nové nájemní smlouvy na dobu určitou podle § 710, odst. 2, občanského zákoníku (při změně vlastníka, nebo správce domu).

jen u úřadu práce příslušného podle trvalého bydliště, splňuje-li další podmínky. Mnozí zákonné podmínky nesplňují, někteří mají chorobný strach z úřadů a úředníků, další si nedovedou bez cizí pomoci uspořádat své záležitosti.

Takoví pak přijímají příležitostné práce, v lepším případě formou dohody o provedení práce, častěji však nelegálně, bez jakékoliv dohody. Slabší osobnosti se pak snadno dostanou do závislosti na svém zaměstnavateli. V extrémních případech, nikoliv však ojedinělých, se tento vztah podobá nevolnictví, kdy bezdomovec pracuje i několik měsíců jen za stravu, ubytování a sliby budoucího výdělku, nejčastěji na stavbách, v pohostinských provozovnách nebo u kolotoče. Vymanit se z takové závislosti pak bývá nesnadné a bolestivé. Dlouhodobým stigmatem popsaného způsobu obživy, který však postižení nedovedou dohlédnout, je absence sociálního a zdravotního pojištění a z toho vyplývající nezajištěné stáří či nemoc.

Bezdomovec, který by i splňoval všechny ostatní podmínky k registraci jako uchazeč o zaměstnání, ale nezdržuje se v místě trvalého bydliště, ztratí všechny možnosti, které by mu mohl nabídnout úřad práce. Nejenže nezíská právo na podporu v nezaměstnanosti, ale nemůže vykonávat veřejně prospěšné práce, ani být přijat na společensky účelné pracovní místo, nemůže se zúčastnit rekvalifikačních kursů nebo absolventské praxe podporované úřadem práce, ale při změně pracovní schopnosti se ani nemůže zaměstnat na dotovaném chráněném pracovišti.

Porovnáváme-li výsledky statistiky, vidíme-li obecně nízkou úroveň vzdělání, setkáme-li se pouze sporadicky s ukončenou jakoukoli kvalifikací, není překvapující, že bezdomovci mají málo nebo žádný úspěch v zaměstnáních, která vyžadují ukončení odborného vzdělání. V důsledku často dochází k situaci, že bezdomovec, je-li zaměstnán, pracuje v zaměstnání nevyžadujícím kvalifikaci, nebo v zaměstnání nejistém. Práce dočasná, málo odměňovaná, často přerušovaná, taková je práce a los bezdomovců. Více než tři čtvrtiny bezdomovců pocházejí z dělnické vrstvy, daleko menší část z inteligence. V poslední době přestává platit přesvědčení, že mladí delikventi přicházejí z rodin rozpadlých nebo sociálně slabých. V našem středisku na Bolzanově ulici se setkáváme s mladými bezdomovci z rodin dobře situovaných, intelektuálních, snad i z rodin známých podnikatelů.

Naproti tomu v České republice legálně pracuje více než 70.000 cizinců kromě občanů Slovenské republiky (těch je také přes 70.000 osob). Odborníci odhadují dalších 50 až 100 tisíc cizinců, kteří u nás podnikají nebo pracují načerno. Ti pak často bývají zajatci své národnostní komunity závislé na zprostředkovateli.

Rodina

Tradiční obraz naší rodiny v minulosti vyžadoval monogamní formu soužití muže a ženy majících po sňatku děti, přičemž muž automaticky zaujímal postavení živitele rodiny. Tento typ rodiny je na ústupu. Dnešní rodina je pluralistická, má více podob. Partneri si nyní sami určují, jakou formu bude mít jejich vztah a jakým směrem se bude ubírat. Podle současných statistik lze pozorovat, že v naší populaci tvoří úplné rodiny pouhou třetinu, zbytek, tedy většinu, tvoří rodiny jednorodičovské, nebo rodiny nekompletní, mající uvnitř příslušníky tří nebo čtyř generací.

Z hlediska fenomenu bezdomovství je největšímu riziku bezdomovství vystavena osoba osamělá, izolovaná, která rodinu opustila či jí byla opuštěna. Také rodině jednorodičovské

hrozí rychlé upadnutí do bezdomovství. Vezmeme-li jako referenční vzor riziko, kterému je vydán manželský pár (s dětmi nebo bez nich), riziko osob izolovaných je 4 x větší a riziko rodin jednorodičovských je až 17 x větší. Zvláštností rodin jednorodičovských je skutečnost, že v jejich čele nacházíme ve velké většině ženy, zatímco muži jsou často izolováni a hledají náhradní ubytování. Muži staršího věku ve své izolaci ztrácejí svou autoritu a jejich pozice je okrajová, neplnohodnotná a někdy neplnoprávná.

Rodina riziková

Nelze jednoznačně potvrdit, že každá riziková rodina vytváří stereotypně rozpad rodiny a její nefunkčnost. Podle určitých výzkumů však můžeme diagnostikovat, že rodiny s problémem jakékoli tenze, s nepřátelskou interakcí a s narušenou funkčností patří k těm rodinám, jejichž členové jsou často v nebezpečí upadnout do fenomenu bezdomovství. Patří k nim zejména:

- a) rodiny s dospělým alkoholikem,
- b) rodiny s členem rodiny závislým na drogách,
- c) rodiny s dospělými či mladistvými delikventy,
- d) rodiny s členy s psychickou poruchou, s mentálně retardovaným dítětem,
- e) rodiny se zneužívanou nebo týranou ženou,
- f) rodiny se zanedbávanými dětmi,
- g) rodiny s týranými dětmi,
- h) rodiny se sexuálně či emočně zneužívanými dětmi,
- i) rodiny svobodných matek,
- j) rodiny rekonstruované,
- k) rodiny romské,
- l) rodiny migrantů a rodiny hledající exil.

Problémy rizikových rodin a jejich dopad na fenomen bezdomovství považujeme za jeden z ústředních problémů bezdomovství. Selhání výchovné funkce rodiny odrážející se v delikventní činnosti dětí do 15 let, stále stoupajícím podílu mladistvých na trestné činnosti, zalidněnosti drogové scény stále mladšími a zranitelnějšími, v chorobném hráčství, volá po potřebě normativní orientace, bez příkazů a zákazů.

Vycházíme z přesvědčení, že rodina je základ společnosti. Problémy deprivací dětí způsobené nepřítomností dobré péče obou rodičů, nedostačující výchovou se stále větším počtem lidí poškozených psychicky a fyzicky, nás znepokojují. Vedou nás k přesvědčení, že náprava není jen závislá na změně sociálního a politického klimatu, ale zejména na hodnotném láskyplném působení na každého jedince zvláště v jeho dětském a mladistvém věku.

Krise tradiční rodiny

Úpadek tradičního modelu rodiny je dlouhodobým a prohlubujícím se úkazem naší doby. Převládající zaměření společnosti na individuální spokojenost a blahobyt a orientace na vysoký osobní životní standard, tuto „svatou krávu“ moderního člověka, ovládají postupně nás všechny do té míry, že zapomínáme na rub vlastních výhod, prospěch a obohacení sebe sama. Tato obrácená strana nás zastihne vždy nepřipravené a vždy překvapené. Má oči dětí duševně retardovaných a poškozených, má chlípná ústa zvrhlosti a zla všeho druhu, má tvář hladu, bídy a neštěstí. Je naším druhem, společníkem, který nás sleduje ve stínu a odpočívá ve všech traumatech demoralizované společnosti.

Každá historická doba má svou vlastní hierarchii ideálů, hodnot, morálních norem, způsobů společenského chování a komunikace. I rodina, nejvlivnější činitel působící na vývoj jedince, je historicky podmíněna a mění se s vývojem společnosti. Přes mnohé tlaky ekonomické a společenské však přežila všechny přes ni proudící známé civilizace a udržela své výlučné, bezkonkurenční postavení. Postavení kotvy. Postavení stálosti a pevnosti - protože nezakotvit v žádném domově je víc než nebezpečím a rovná se vyloučení. Jen v ní lze pro naši budoucí perspektivu nalézt poučení od její retrospektivy, nalézt vzájemná obdarování, uzdravení z různých neduhů, obvaz pro rány naší duše, algebru tolerance, doprovod temnou nocí.

Dítě v rodině

European Values Study z roku 1990 svědčí o tom, že čtyři z pěti Evropanů jsou přesvědčeni o tom, že děti k svému pocitu štěstí potřebují mít ve svém životě otce i matku spojené silným rodinným poutem lásky. Z této studie vyplývá potřeba dítěte pociťovat bezpečí a ochranu, potřeba harmonických vztahů a prostředí obohaceného krásou umění, hudby, malířství, literatury, sochařství, přírody. Děti se potřebují naučit vnitřní svobodě moudrých a vyspělých lidí, která by je chránila v dobách zlovůle a omezení svobody vnější. Potřebují se učit smyslu pro pořádek, řádu kázně, sebedisciplíně a poslušnosti. Pod moudrým vedením by měl být v dítěti pěstován jeho charakter, talent, emoce, pracovitost, celá osobnost. Od takto vychovaného člověka bychom právem očekávali výkvět kvalitní osobnosti mravní i etické s rozvitou lidskostí a rozvinutí potenci daných pouze člověku.

Bohužel, vše, co je živé, se dá kultivovat jen se zřetelem k možnostem, které jsou jedincům dány. Tvar osobnosti není věcí naší libovůle a vidět v naší společnosti osobnost silnou, rozvitou, výjimečně mravně založenou, je vzácné, ale zároveň povzbuzující.

Každý jedinec, se kterým se setkáváme, je pro nás terra incognita, neprobádaná země. Naše reakce na každého z nich vyrůstá z interakcí, z naší vlastní tolerance či intolerance, z našich subjektivních projekcí, z našeho pochopení morálky, krásy, víry. A tak život nám ustavičně přináší nejrůznější situační konflikty vnitřní i vnější a nejrůznější reakce, ať slabé, pasivní, či silné, kdy se snažíme prosadit svou vůli. Tyto rozpory nás převádějí až ke konvencionalismu, podle kterého soudíme ty druhé podle jejich sociálního postavení, množství peněz, vlivu, obchodních úspěchů.

Z odpozorované reality života lze usoudit, že nalézáme rozdíly mezi jednotlivci, kteří vyrostli v prostředí krásy a harmonie, lásky a pozitivního duševního rozvoje, a mezi těmi, kteří žili uprostřed ošklivosti, v různých utrpeních života, bez možnosti vzdělání a získání kvalifikace. A právě o ty jmenované v druhé linii nám nyní půjde. Zabývejme se alespoň krátce příčinami jejich životního utrpení, jejich podmínkami života, které je vedou až k extrémnímu vyloučení.

Výčet rizikových rodin, skupin, jednotlivců se neustále mění. Sociologové a psychologové nás upozorňují na komplex faktorů, tak početných a velmi jemných, že je všechny nelze ani postřehnout ani zhodnotit. Výzkumy je potvrzeno, že např. neshody v rodině ať už se projevují ve skrytých konfliktech dusivého a pálivého ticha mezi rodiči, nebo denními hlučnými scénami provázenými slovními výpady, křikem a dokonce násilím, vsadí dítě do žaláře viny, slabosti, hrůzy a utrpení. Traumatizující zážitky dítěte otřásají jeho

sebejistotou a sebedůvěrou, dávají mu pocit osamocení, úzkosti z následujícího dne, studu a sebeobvinění. Tyto negativní emoce zaplavují celou bytost dítěte a vyvolávají v něm i v nejčasnějším dětství funkční nervová onemocnění. Pocity porážky, méněcennosti, selhávání, provází pak tyto děti v jejich dalším životě.

Dítě pudově a vědomě bojuje za to, aby byla zachována jednota mezi rodiči, chce je smířit, ale není mu dána žádná možnost ani moc k takovému zakončení rodičovského postupného rozchodu. Ten povětšinou končí buď vleklým stavem rozpolcenosti rodiny, nebo rozvodem. Pevná rodina, její soudržnost, dodává dítěti pocit bezpečí a ochrany. Když ale jeden z rodičů rodinu z důvodu rozvodu opustí, upne se dítě na zbývajícího rodiče. Ty nejmladší děti mající tuto smutnou zkušenost, prožívají muka separace a opuštěnosti v jeslích, školkách, při nákupech, nechá-li je rodič stát před obchodem, separační úzkost při odchodu do školy. Milovaný může přece odejít a zůstanu zde sám.

Co říci o nesvobodě rozhodnutí, s kým bude dítě napříště žít, s kým by mu bylo volněji, co říci o citovém vydírání, které vede k závislosti, o hrozbách vedoucích k podřízenosti? Jak vysvětlit stigma nemanželského dítěte? Co s obětním beránkem celé rodiny, na jehož hlavu dopadne všechna nespravedlnost rodinných nesvárů? Co s Popelkou pod vší tou krutostí a pýchou. Popelkou plnou nedostatků, neznající laskavého slova, pochvaly a poděkování? Co s dětmi nechtěnými? Jak vyléčit ten pocit méněcennosti, nedostatek sebedůvěry, patologický pocit viny, strachu, úzkosti? Co s dětmi týranými, zanedbanými, sexuálně zneužívanými?

Deformace ve výchově

Všechny tyto jen naznačené formy neadekvátní péče o děti se týkají dětí vyrůstajících jak v rodinném prostředí, tak i dětí ústavních. I v ústavech přes všechnu snahu zdravotních sester a pečovateli po kvalitní péči nedochází a mnohdy ani nemůže dojít k vytvoření mocného citového pouta s náhradními „rodiči“. Dlouhodobý nedostatek uspokojení potřeby lásky vzbuzuje v dětech psychickou deprivaci, potřebu stabilního vřelého citového stavu. Důsledky těžké deprivace těchto ubohých nejmenších jsou viditelné v jejich vývojové retardaci různého stupně, v somatických poruchách vývoje, v opožděném vývoji s postižením řeči, v narušené schopnosti dítěte navazovat hlubší sociální vztahy, ve změnách chování, které v dospělosti mohou vést až k antisociálnímu jednání, vždy destruktivnímu.

Poruchy chování u dětí se mohou projevit jako opakující se nebo trvalý projev agresivního, disociálního, vzdorovitého chování, chování porušujícího sociální normy (krádeže, krutost vůči lidem a zvířatům, lži, záškoláctví, útěky z domova). Tyto poruchy podle výzkumů psychologů jsou projevem hledání náhradního uspokojení při citové deprivaci, hledání pozornosti a uznání, hledání vlastní identity v období adolescence. Děti s disharmonickým vývojem osobnosti mohou být neschopny navázat vroucí vztah s jinými lidmi, mohou nepocítovat následně vinu nebo lásku. Jejich činy mohou být řízeny impulzivním jednáním bez vnitřních zábran a kontroly. Stávají se pak často vůdci part a hrdiny pro jejich členy.

Adolescence

V období adolescence se dotváří u dospívajícího jedince identita a vazby, vybudované v rodině, postupně slábnou. Lásky k dítěti může u milujících rodičů způsobit omyl a svést je na nesprávnou cestu: ve snaze, aby dítě mělo co nejkrásnější dětství, mládí a život, odstraňují mu z cesty všechny překážky a pomáhají mu postavit se na vlastní nohy co nejdéle. Tato

chyba se vrací rodičům i dítěti mnohdy v různých situacích ve zlém. Po patnáctém roce života se každý dospívající člověk snaží „osvobodit“ od svých rodičů, žít podle svého stylu, svého přesvědčení, se svými malými tajemstvími. Jen málo dětí prošlo toto období emancipace bez potíží, bez obtížení nejrůznějšími vzpurnými pocity, jen málo rodičů si uvědomí nutnost smířit se s tímto novým obdobím svého dítěte, s tímto probuzením se vlastního „já“, individuality, která má své tužby a představy.

Dospívajícího zaplavují obavy o vlastní budoucnost, trápí jej otázky volby povolání, budoucího uplatnění, má problémy s láskou, svým tělem, které se mění, do popředí se derou myšlenky na sex, zasahuje ho možnost rodičovství. Pubertální krize bouří proti všem, kteří mají autoritu, přináší konflikty nečekaného rozměru, hořkosti a podráždění. Dospívající děti často upadají do snění a nečekaného stavu štěstí a radosti, jindy upadají do deprese a vše kolem je temné, vše zklamává a je falešné. V tomto období deprese dochází u pubescentů i adolescentů často k rozhodnutí, které je tak časté právě u dospívajících, k sebevraždě. Nebezpečí posledního kroku k ukončení života se nesmí nikdy podceňovat. Je nám všem zapotřebí v něm spatřit volání po lásce, pozornosti, nezávislosti, po štěstí v životě. Jestliže zaslechneme volání bolesti, křik osamělého a nepochopeného, volme ihned a spěchejme. Křehkost života v lásce vydrží všechno, bez lásky je ale smrtelná.

Stává se, že konflikt mezi dvěma generacemi končí v nepotlačených vášních, vyhocených situacích. Autoritativní rodiče prosadí tvrdě svou vůli a poslušné dítě se sice podrobí, ale s pocitem nesvobody, bez svého přesvědčení přejímá postoje svých rodičů. Ti silnější, vzpurnější, se nevzdávají lehce. Často jde o jejich lásku, vybranou kariéru, přátele. V konfliktech tohoto typu se rozbíjejí vztahy, vnitřní harmonie dospívajícího, sebeúcta. Dochází ke střetům se vzájemným ponižováním, dochází k pohrdání a nenávisti, k rozchodům. Jizvy a rány čekají někdy dlouho na lék vzájemného odpuštění a smíření.

Dovolit mladým být aktéry jejich vlastního vývoje je někdy samozřejmě nebezpečné. Stabilizace osobnosti neprobíhá vždy rovnoměrně. Některé patologické projevy jako účast na kriminalitě, drogová závislost, život pod tlakem hazardní hry, život v partách bez zájmu o zaměstnání, ukazují na porušenou, destabilizovanou osobnost. Porušená osobnost se může vyznačovat prudkým kolísáním nálady, nepromyšleným a impulsivním jednáním, neschopností vytvořit pevný vztah k jinému člověku, sebepoškozováním a pokusy o sebevraždu. Jestliže je u jedince významným způsobem porušen vývoj emocí, může dojít až k anetičnosti, vymizení citů lásky k lidem, soucitu, altruismu apod. Jestliže je porušen vývoj sociálních vazeb, může porušená osobnost mít rysy až antisociální. Kriminální chování tohoto jedince je pak poznamenáno surovostí a krutostí. Někteří agresivní lidé s poruchou sebehodnocení, bez sebekontroly, bez jakékoliv možnosti empatie, bez výčitek svědomí, egoističtí, pohrdající vztahy založenými na altruismu, působí ve společnosti násilím, trestnou činností, propadlým obětí. Výzkumy potvrzují, že na násilné jednání má vliv dědičnost a prostředí. Mezi sociology převládá názor, že násilí je také důsledkem učení a zkušeností. Rodiče s násilnickými rysy mohou naučit svému jednání i děti.

Porušenou osobnost mladistvého charakterizují někdy rysy nízké vzdělanosti, malá pravděpodobnost ukončení základního vzdělání či vyučení v oboru, často nízká mentální úroveň, disharmonický adolescentní vývoj, negativní životní zkušenosti a jimi ovlivněný způsob výběru hodnot a postojů ke společnosti i k věcem.

Ženy a dívky bez domova

Dívky

Mezi lidmi bez domova se stále častěji objevují velmi mladé dívky, nevědomé a neodpovědné. Přicházejí z dětských domovů, výchovných ústavů či z domova, který pro nějakou příčinu opustily, nebo byly z něho vyhnány. Netuší, že ulice, na kterou se vydaly, je ještě více rozloží, využije, vysaje, zinvalidizuje a třeba i zničí. Soustředěné na sebe, zahleděné do propasti svých ideálů, očekávání a hledání, nechávají se fascinovat vábením zla, které jim tuto „svobodu“ nabízí. Bez pocitu strachu, mnohdy lehkomyšlně střídají své partnery, jejich přátele, skupiny a tlupy mladých. Čas uzrání nenechá na sebe dlouho čekat. Ani negativní hodnoty nesnášejí libovůli. Ulice má svá pravidla a své podmínky. Jen za jejich dodržování je ochotna považovat tyto přicházející za své členy. V čase nepřízně dochází k vyloučení a odmítnutí. Těhotenství, potraty, porod s následným opuštěním dítěte, útěk z porodnice a opětný návrat na ulici, je nenasytná spirála, strhávající do sebe v prohře, která je neospravedlnitelná.

Z intolerance pochází i hněv rodičů, kteří vyhánějí svou těhotnou dceru z rodiny. Každý čin je následován někdy nezamýšlenými následky. Rodiče mohou chtít potrestat dle svého uvážení zlo a způsobí svým činem velkou škodu dobru. Člověk a poznání pravdy jsou pozice, na kterých leží tíživá hypotéka lidské nevědomosti a eroze rozkladu vztahů.

Bezdomovství u žen

Mnoho důvodů nás vede k předpokladu, že růst bezdomovského fenomenu u žen vzroste. I když zlé ekonomické a sociální podmínky bijí stejně tak muže i ženy, jsou to právě ženy, které jsou vydány mimořádnému riziku. Navzdory všem argumentům o rovnoprávnosti mužů a žen, navzdory proklamovaným rovným příležitostem pro muže i ženy, navzdory všem hnutím za důstojnost, rovnoprávnost a emancipaci žen, sociální, ekonomické a politické postavení žen je stále problematické. Čtvrtá světová konference (Peking 1995) přijala pětiletý akční plán k posílení postavení žen, ke zlepšení jejich zdraví, zvýšení jejich vzdělanosti a rozšíření manželských a sexuálních práv, zdůraznila nutnost poskytovat ženám účinnější právní ochranu. Listinu základních práv žen o odstranění všech forem diskriminace žen (Úmluva OSN, 1979) do května 1996 ratifikovalo 153 zemí. Bílá kniha předložená Komisí Unie opět potvrdila přitakání Evropské unie k zásadě rovných příležitostí pro muže a ženy (článek 119 Římské smlouvy), a přesto jsme stále svědky všeliké diskriminace a ponižování žen. Starověké historické a kulturní kořeny diskriminace a představa, že muž je člověkem v plném smyslu, žena pouze „slabším pohlavím“ přesahují až do naší doby. Modlitba židovského muže: Buď požehnán, Bože, že jsi mne nestvořil ani jako pohana, ani jako ženu, ani jako nevědomce, ukazující starozákonní smýšlení, je i dnes v mnohém vlastní vžití mužské nadřazenosti. I v nejrozvinutějších společnostech je život žen v mnohých situacích těžší, než život mužů. Stereotypní role mužů a žen ve společnosti ukazuje na nutnost vzájemného propojení tvůrčích schopností mužů i žen, na nutnost větší solidarity v pracovním i rodinném životě.

Destabilizující dopad chudoby a vyloučení atakuje muže, ženy i děti. Nicméně poslední jmenované vidíme ve všech statistikách na nejvyšším stupni zjištěných hodnot. Závratná eskalace bída postihuje tvrdě zvláště děti a ženy v situacích uprchlíků, extrémně bídých životních podmínek, nízkého vzdělání a analfabetismu, obětí agrese, negativního účinku rozvodů.

Rozpory postkomunistické doby, jejímž hlavním cílem je co nejrychlejší začlenění České republiky do Evropské unie, doby ideologie tržního hospodářství, a neutěšená sociální situace mnoha jedinců, skupin i rodin, vystavuje především ženy a děti riziku ponoření se do nouze a následně do bezdomovství.

Dostupné informace z Evropské unie poukazují na znepokojující proporcionální zvýšení počtu žen a dětí bez domova. Stejně tak statistické údaje, vyplývající z databáze bezdomovství v Praze u organizace Naděje, potvrzují nárůst žen bez přístřeší, které vyhledávají pomoc buď s přítelem, buď samy, nebo s dítětem. Není ojedinělé ani zaregistrování rodin s dětmi, které putují po celém území republiky a hledají zaměstnání s ubytováním.

Osamělé ženy bezdomovkyně většinou pocházejí z nejvíce znevýhodněné vrstvy společnosti. Údaje anamnéz převážně dávají obraz nuzných majetkových podmínek, neuspořádaných rodinných poměrů, nepřijatelného bydlení (ve smyslu přelidněnosti, zdravotní zavadnosti, zchátralosti, dočasnosti), obraz nízkého stupně vzdělání a semigramotnosti, často špatného zdravotního stavu fyzického i psychického.

Pauperizace znevýhodněné vrstvy společnosti produkuje nízkou mravní úroveň, amoralismus, defektivitu společenských vztahů, přijímání negativních vzorců chování.

Jak již bylo sděleno, ženy často volí latentní formu bezdomovství. Formou utajení alespoň na čas skryjí nešťastnou situaci svou a svých dětí. Žijí v nejrůznějších společenstvích, v nejrozmanitějších podmínkách. Sociální stigma bezdomovství je příliš sordidní a odporné pro pobouřenou a nezainteresovanou veřejnost. Navíc přijmout toto bolestivé znamení by mohlo znemožnit aplikovat jejich starost a odpovědnost o děti, které s sebou nosí a které chtějí pečovat. I osamocená žena se raději vyhne zjevnému bezdomovství. Společenské vyloučení ve své extrémní podobě bezdomovství není veřejností přijatelné pro muže, ne tak pro ženy. Většina lidí pocítuje zmatek a znepokojení, podrážděnost, hněv, ba nenávisť, setkali se s bezdomovcem mužem, který zanechává v mnoha pocit pochybnosti o nutnosti žít tímto neadekvátním způsobem. Bezprizornost ženy vyvolává tyto pocity daleko intenzivněji a ulpívá na pozorovateli jako malomocenství. Reakce lidí na bezdomovství žen je daleko nepřátelštější a ve své negaci daleko pronikavější. Tvrdé odsouzení bolí bezbranné ponížené, trápí ohrožené, popouzí k nenávisti nejisté, prozatím pokorné.

Vidíme, že ženy jsou v každém případě nuceny čelit ve svém životě značně větším nesnázím a obtížím, předpojatým a ustáleným názorům, a konečně viditelnějším nevýhodám než muži. Kéž by skandalizování, pohoršování se a veřejné odsouzení postihlo raději podstatu a kořeny fenomenu bezdomovství než ty, které žebrají o naši pozornost a milosrdenství. Ano, mohly by požadovat práva, odmítnout milost, přecházející přes ponížení. Prozatím jsou však osamocené, sdružují se pouze v malých skupinkách. Jsou slabší, neúspěšnější, považované za karikatury člověka, za méněcenné. Ale ženy i muži ve svém postavení bezdomovců stále bojují, hledají, přežívají a zkouší vzít svůj osud plně do svých rukou. Naše postavení „výlučnosti“, do kterého se často stavíme, v nás přehlušuje soucit a empatii, ochotu obětovat a dát, nést společně břemena lidského celku statisíců.

Muži a ženy – odlišnosti bezdomovství

Již jsme se zmínili o faktoru zjevného bezdomovství u mužů – je daleko častější u mladých i starších. Existují však i jiné rozlišné faktory, které etabloují další rozdíly mezi muži a ženami. K našemu překvapení muži bezdomovci povětšinou nebyli nikdy ženatí, rozvedení nebo separovaní. S velkou pravděpodobností nalézáme mezi bezdomovci muže svobodné, zatímco ženy jsou všeobecně vdané, nebo byly vdané. Jen malá část žen bezdomovkyň je svobodných.

Co však v anamnézách je zvýrazněno jako společné, je vleklá chronicita chudoby a z ní plynoucí anomální jevy jako např. defektivita, afektivní labilita, mentální retardace, sociální nezralost a emoční nevyrovnanost. Tyto sociální deficity, důsledky patoplastického terénu, např. špatného zacházení v dětském věku, nevhodné sociální prostředí zapříčiní, že osoby tohoto typu negativně působí na sociální poměry, dopouštějí se protisociálního jednání kriminálního charakteru, porušují trestní řád a končí často ve věznicích.

Muži, kteří se objevují na ulici či nádraží, vykazují nižší stupeň schopnosti spolupracovat, nižší stupeň spolehlivosti, ochoty a vůle jednat, nižší stupeň cílevědomosti než ženy. Projevují podrážděnost, úzkostnost, zaujatost, často nepřátelství vůči jiným osobám, egocentrismus, cítí křivdu na nich spáchanou, cítí se být poníženi a skepticky zatrpknou po celkem krátkém čase setrvání na ulici. Ženy mají více sebekázně, kooperativnosti, adaptability a solidarity, bývají submisivnější, častěji je však u nich plachost, nespěšnost, bázlivost a tréma. Mužům i ženám je např. společná nevěra v úspěch, kterou získali po neustálých debaklech, ztráta sociálních kontaktů, deziluze, uzavřenost do sebe, neschopnost udržet pozornost a z toho plynoucí roztržitost, nesoustředěnost, náhlá únava. Oběma je společná vertikální sociální mobilita, vždy však směrem nižšího zařazení (jen ojediněle jsme zažili návrat do vyšší sociální vrstvy). Muži i ženy pod vlivem alkoholu zhrubnou, prožívají pocit hostility vzápětí vystřídaný zoufalstvím. Následkem duševní choroby, či působením alkoholu, drog, přicházejí ve stavu krajní duševní a tělesné vyčerpanosti a zchátralosti.

Osoby oligofrenní, častí účastníci bezdomovství, se projevují pasivitou či náhlým vzplanutím citů, mají některé znaky pedomorfismu a puerilismu. Bývají ovládány silnějšími jedinci, bývají bity a jsou bezmocné proti jakémukoliv násilí.

Veřejné mínění soudí bezdomovce jako „smečku“ špinavých pobudů, štítících se práce, nebezpečných asociálů a bezcitných obejdů. Po letech poznání bezdomovství, jeho strádání, chudoby, hladu a krutého zacházení, se dnes už nedivíme, když při evokacích vzpomínek na nějakou dobře prožitou chvíli, muži i ženy pláčou. Člověk pro člověka může být dobrem. Apoštol Pavel nám zanechal mnoho vzkazů, které pod mocí Ducha svatého zapsal. Tento nalezneme v epistoletě Filipenským (4, 8): Bratří, přemýšlejte o všem, co je pravdivé, čestné, spravedlivé, čisté, cokoli je hodné lásky, co má dobrou pověst, co se považuje za ctnost a co sklízí pochvalu.

Věk bezdomovců

Většina dnešních bezdomovců v Evropské unii je mladšího věku, zatímco v České republice převažuje prozatím věk starší a střední. Nicméně pyramida věku bezdomovců se neustále modifikuje.

V Evropské unii více než 70 % jsou lidé bez přístřeší mladší než 40 let. V Dánsku v letech 1976-89 ve věku 18-24 let, 25-34 let se počet bezdomovců skoro dvojnásobně zvětšil. Ve Španělsku je tendence podobná: mezi 1984-1991 proporce bezdomovců méně než třicetiletých byla z 19 % zvýšena na 32 %, přičemž relace mezi počtem mladých bezdomovců a mladých chudobných stoupá tímž způsobem.

Vypišme alespoň některé z modifikujících faktorů, navzájem se podporujících a prolínajících:

- a) profesionální situace nepříznivá pro mladé lidi,
- b) nedostatek samostatných bytů,
- c) častá migrace, kde mladí převládají,
- d) neukončené vzdělání, nízké vzdělání,
- e) alkoholismus a závislost na drogách,
- f) psychické či tělesné poruchy,
- g) násilné chování a kriminalita,
- h) romská otázka.

Podle databáze, kterou máme k dispozici ve středisku pomoci v Bolzanově ulici v Praze, mezi přicházejícími lidmi bez domova jsou stále ještě ve velké většině bezdomovci středního věku. Současně je viditelný nárůst starých lidí, kteří jsou vyháněni z bytů a podnájmů novými majiteli domů. Jejich situace je mnohdy velmi bezútěšná, protože místa v domovech důchodců jsou obsazena.

Podat prognózu změny věku bezdomovců je těžké, ale není možno pochybovat o nutnosti připravit se i u nás na zvýšení počtu bezdomovců - mladých lidí a dětí. Stále častější příchod pubescentů a adolescentů a opakované příchody dětí, nutí organizaci Naděje vybudovat oddělenou část střediska pomoci, kde se budou moci sociální pracovníci věnovat problémům mladé generace odděleně od starší. Nezralost mladých lidí a rozpory dospívání, časté náznaky počínající „kriminální kariéry“ nebo již viditelné znaky kriminality jsou nejpatrnějšími atributy mladých příchozích. Vytvářející se skupiny, party, různá společenství, která neuvěřitelným způsobem vykořisťují či zneužívají ty nejslabší a nejmladší z nich, signalizují život bez zaměstnání, realizaci krádeží a násilností. Ve snaze přežít, dostává se tak tato mládež k vyloučenosti a následně do bezdomovství.

Bezdomovství a kriminalita

Účinek kriminality a kriminálního jednání na bezdomovství je hrozivý. Sociální skupina, které je upíráno právo na normální existenci, se hroučí a zase naopak vzrůstá pod neustálým napětím z obklíčení a sevření kleští trestných činů. Plodnost zločinného chování ovlivňuje způsob života člověka, jeho postoje, záměry, aktivity, jeho společenské vztahy, vydává plody společenské nerovnosti ničí osobní důstojnost člověka. Odtud vyrůstají vývojové poruchy osobnosti, psychická deprivace, týrání a zneužívání, mizení smyslu života, eroze mravního řádu, násilí. Je nesporně potřebné se vymanit z těžké intolerance nespravedlivých degradací a různých exkomunikací a vložit porozumění a poznání do svého pohledu. Bylo by zapotřebí začít zkoumat celou problematiku ve všech jejích dimenzích, opřít se indiferentismu a odhalit složitost celého jevu.

Tradiční kriminalita, kterou tvoří trestná činnost majetková, násilná a mravnostní, je hlavním zdrojem strachu a obav společnosti. Den co den přinášejí media údaje o trestných

činech a jejich obětech. Hovoří se o prevenci a represii, zrušení a obnovení trestu smrti, ale důvěra občanů k zákonům, policii, státu, se nepřetržitě oslabuje. Frustrovaná část ohrožených, nedostatečně chráněných, hledá zdroj zla a potenciální pachatele. Často spočine pohled veřejnosti právě na lidech bez přístřeší, těch nežádoucích, kteří jsou svým způsobem života velmi viditelní.

Kriminalita bezdomovců

Nemůžeme tvrdit, že bezdomovská populace je stranou problematiky kriminality. Mnozí z nich mají ve svém životě kriminální zkušenost, mnozí se dopouštějí drobné kriminality příležitostně nebo z nouze. Konstatujeme však, že nejsou schopni účastnit se nebo dokonce řídit větší kriminální akce, či snad participovat na organizovaném zločinu. Rafinovanost, systematickosti a synchronizace všech dílčích operací organizovaného zločinu bezdomovce prostě odstředivě vylučují.

Vliv rodiny

Z výzkumů a statistických výsledků vyplývá, že bezdomovská populace je z 80-90 % chronicky nemocná, zdravotně postižená a má nízkou úroveň inteligence, rozumové schopnosti ovlivněny rodinou, rodinnými vlivy, které jsou podmíněny dědičností a prostředím. Mezi bezdomovci se setkáváme opětovaně s mentálně retardovanými, oligofrenními jedinci, s neurotiky, s jedinci asociálních projevů, kteří jsou impulzivní, nepřizpůsobiví až agresivní, s jedinci různých psychotických onemocnění schizoidních či cykloidních psychóz. Všichni nesou s sebou trvalé defekty negativního ovlivnění dědičnosti a vlivu prostředí, pocházejí z poruchových rodin, které jsou svou povahou považovány za jeden z nejzávažnějších kriminogenních faktorů. Podle výsledků šetření děti ulice a mladiství bezdomovci, žijící se často z pouliční kriminality, pocházejí ponejvíce ze sociálně handicapovaných rodin nebo nepodněného prostředí dětských domovů. Mnozí jsou sirotci, polosirotci, mají rodiče s kriminální minulostí, s nízkou sociokulturní úrovní, často mentálně retardovaní. Matka nebo otec bývají lidé průměrné nebo podprůměrné inteligence, alkoholici, násilnických či patologických rysů.

Delikvence dětí ulice není ještě zcela prostudována, ale sklony k toulání, lhaní, útekům z domova či určeného útulku, záškoláctví varují a usvědčují z poruch chování, které mohou vést a vedou k trestným činům. Tyto trestné činy bývají mnohdy utajené a skryté a v mnoha směrech se liší od kriminality starších věkových skupin. Je zde častá prostituce dětí i mladistvých chlapců i dívek, kuplířství s dětmi i mladistvými, skupiny dětí a dospívající bývají zneužívány profesionálními zločinci. Doprovodné jevy žebrání, alkoholismu a narkomanie, patologického hráčství jsou nezbytnými podpůrci nových sociálně patologických jevů. Mezi bloudícími bezdomovci přibývá mládež pocházející z rodin finančně dobře zajištěných, mladí lidé, kteří utíkají z rodin na důkaz svého protestu, odmítnutí autority. Hledají svobodu, která by jim umožnila rozhodovat o svém dalším osudu, hledají uznání a respekt. Jak nemilosrdné je zklamání a následný život v tlupě nebo gangu - a přesto nepomáhá mnohdy ani odstrašování, bránění či zabraňování.

Bezpřespektivní postavení, nízká vzdělanostní úroveň, nízká mentální úroveň, vliv patologické rodinné výchovy, nedostatek pozitivních životních zkušeností, dlouhodobá nezaměstnanost a z toho plynoucí nemajetnost, zadlužení, to jsou charakteristické znaky provázející bezdomovce. Jejich vyloučenost samozřejmě nese s sebou i častá životní zklamání, různé křivdy způsobené nesmyslnou zlobou a kořistnictvím, nepřízní osudu,

nesnášenlivostí. Časté zhrubnutí vlivem bezútěšného prostředí, nižší normy společenského chování spolusouvisí pak s neschopností navázat dlouhodobé přátelské vztahy, pevné svazky rodinné, zaujmout jednu z důležitých sociálních pozic v sociálním systému.

Tento vějíř souvislostí vyjadřuje jen náznak všeho neklidu, chvění a pohybu bezdomovských atributů a hodnot odvržených a nechtěných. Celý oblouk vychází však z reality a opět se do ní rychle navrácí. Život v bezdomovství je daleko složitější a vysvětlit, pochopit, dojít k podstatě všech jeho variací, by bylo pouhým zjednodušováním. Člověk není nikdy jen subjekt zla a špatnosti. Měl by žít své lidství v prostoru tolerance, bez inkvizice a jejího odsouzení, bez břemen egoismu a všeliké nespravedlnosti. Černobílé posouzení jakéhokoli jevu v tomto „plačtivém údolí“ zavání pouze omezeností a ignorancí.

Násilí v rodině

Povšimněme si ještě jednoho problému kriminality. Je to trestná činnost, která má největší dopad na bezdomovský fenomen. Vyhání muže, ženy i děti z jejich domovů, fascinuje svými následky rezignace na život, motivuje ke strachu a úzkosti, k zoufalství a bezradnosti.

Rodinné násilí. Všemocný démon násilných deliktů spáchaných v afektu, opilosti, v záměru sexuálního vybití, ublížení, vraždy, mučení slabších, subtilnějších, submisivnějších, setrvává uzavřený v ghettu rodiny. Tvoří čtvrtinu všech násilných činů. Má povahu chladného surového dravce, který chce ublížit, zničit, znásilnit. Má latentní tvář a dovede se dobře zamaskovat a ukrýt. Poodhalení nesnáší a zuřivě trestá. Není personifikovatelný. Svým amoralismem, krutostí a nadřazeností, nadvládou a nepřítelstvím vytváří poražené a opovrhované, pasivní v nedostatku sebevědomí a podrobení se osudu, v postoji povolnosti a vzdání boje. Je příčinou útěku z domova či ze života. Jak by bylo dobré vědět o něm maximum! Vždyť trestné činy neohlášené a nezaregistrované nemohou být také vyšetřeny a jejich pachatelé potrestáni.

Propuštění z věznice jako příčina bezdomovství

Řady bezdomovců často rozšiřují lidé propuštění z výkonu trestu. Mnozí působí dojmem sociálně silných jedinců, kteří mají před sebou ještě úspěšnou životní cestu, jiní jsou na první pohled sociálně nezralí, potřebující pomoc, motivaci k dalšímu životu. Jedni i druhí mají nicméně pocit rezignace, který je někde hluboko uvnitř, nepřiznaný a ovládající. Cítí, že perspektiva jejich další pouti životem je hypotetická, nejistá, nepředpokládají změnu a nevěří na zázraky.

Po propuštění se silní i slabí, jestliže nemají rodinné zázemí s blízkými, kteří by je očekávali, ocitají před branou věznice sami. Dlouhá vazba a ještě delší výkon trestu podlomí sebevědomí každého člověka a znejistí jeho jednání na svobodě. Pokud bývalého vězně nikdo nečeká, jeho existence ponese velká rizika, která budou mnohdy nad jeho síly. Bez finančních prostředků nebo jen s nepatrnou sumou, s potvrzením o propuštění z výkonu trestu, vydává se tento svobodný člověk na cestu civilního, jemu tolik už cizího, života. Provázejí jej zhusta starosti s občanstvím pro něho nevyřízeným, obavy o zápočtový list, občanský průkaz, zmocňuje se jej strach z noci, protože neví, kde se ubytuje, někdy má potíže se šatstvem a obuví. Zjišťuje, že za dobu výkonu trestu se městský ruch zvětšil, obchody fungují jinak, nevyzná se v ulicích svého vlastního města, ceny se zvýšily a tramvaje jezdí někam do

neznáma, kam jet nechtěl. A konečně, když zvládl mnohé, dostává se k evidenci příslušného Úřadu práce a chybějí mu doklady - někdy oba dva: občanský průkaz s vyznačeným občanstvím České republiky i zápočtový list. Není zaevidován, nenáleží mu nárok na dávku z pracovního úřadu, či případně dávku ze systému sociální pomoci. Navíc, má-li komplikace se svým zdravím, nemá nárok na léčení - není pojištěn. Bez ubytování, bez peněz a bez možnosti zaměstnání, vychutnává tato svobodná bytost svou svobodu někde na nádraží, v parku, pod schody domu či neznámo v jakém ještě úkrytu. Že jsme sentimentální a že přepínáme? Ale kdež. To je realita dnešních bezdomovců rekrutujících se z propuštěných vězňů.

Ale musí se žít. Fyziologické potřeby byly dány všem stejně. Každý potřebuje potravu, vodu, teplo, spánek. A to je právě ten problém. Společensky nepřijatelní opět dělají starosti. Neuzdravení vězeňskou minulostí, s pocitem ublíženosti, zklamání a nedůvěry vytvářejí neklidnou vodu a hledají lék na svou ránu. Zoufalství a hněv nebývají dobrými rádci, rychlý návrat k recidivě je nasnadě. I zde je zapotřebí změnit neutrální stanovisko nás všech k domýšlení našich postojů, rozeznít pozitivní pohyb od nulové pozice lhostejnosti k aktivnímu obratu směrem k podpoře potřebných, k solidaritě proti ohrožení.

Zdraví bezdomovců

Ubohé a slabé, chatrné a oslabené - to je všeobecná charakteristika tělesného a mentálního zdraví bezdomovců. Nemohou zachovávat ani zdravou životosprávu, ani se vyvarovat škodlivých vlivů působících na zdraví, navíc jejich osobní životní podmínky nedovolují dodržovat často ani nezákladnější hygienické zásady.

Dostupnost práv

Bezdomovci jsou sice ze zákona o všeobecném zdravotním pojištění zdravotně pojištěni (hovoříme o občanech České republiky!) ale z nejrůznějších důvodů se nemohou prokázat potřebným dokladem. Při střídání i příležitostných zaměstnání jen nepravidelně platí pojistné, někteří snad vůbec neplatí, vždyť ani nemají z čeho. Pak záleží jen na ochotě lékaře, zda takového občana bude chtít léčit nebo jej odmítne, protože zdravotní pojišťovna, převážně VZP, úhradu odmítne, nebo i po měsících vyžaduje vrácení úhrady. Jsme přesvědčeni, že protiprávně.

To platí o ošetření či vyšetření, při předpisu léků, při starosti o chrup, při hospitalizaci, při dopravě do nemocnice. Často i při vyhledání první pomoci mají naši pracovníci práci přesvědčit zdravotnická zařízení o potřebě pomoci.

Vstoupí-li bezdomovci do zákonného pracovně právního vztahu, pak jde většinou o dohodu o provedení práce, z níž nevyplývá zaměstnavateli povinnost placení nemocenského pojištění. Daleko častěji bývají však bezdomovci zneužíváni při práci načerno. V případě jakéhokoliv onemocnění je pak bezdomovec bez prostředků, což mu přináší strádání zejména při dlouhodobém onemocnění „léčením“ na veřejném prostranství nebo ve squatu.

Téměř každý bezdomovec si v určitém období svého života vydělává příležitostnou prací, někteří i celá léta. Samozřejmě pak nejsou účastníky důchodového zabezpečení a jejich sociální propad se prohlubuje. Sociální péči lze požadovat u „příslušného orgánu“, tím je zpravidla okresní úřad podle místa trvalého bydliště. Hledá-li bezdomovec své „štěstí“

v jiném okrese, nebo má důvod v místě svého trvalého bydliště se s někým nesetkat, pak se např. zvláštní pomoci (§ 90, 91 zákon č. 100/1988 Sb.) nemá u koho ucházet.

Vyloučení z důchodového zabezpečení, vyloučení z nemocenského pojištění, odepření pomoci ze všeobecného zdravotního pojištění a nedosažitelnost sociální péče – taková je odplata společnosti člověku, který se „provinil“ tím, že nemá a třeba nikdy neměl schopnost účinně se obsloužit a obstarat své záležitosti.

Nemocní a zdravotně postižení

Bezdomocův život je velmi těžký a životní podmínky jej vystavují zvětšujícímu se riziku onemocnění. Stačí pomyslet na změny klimatu, na samotu, na přerušení osobních vztahů. Lze změřit riziko ulpívající v těchto podmínkách? Navíc jejich stav zdraví bývá ještě ztížen formou závislosti na alkoholu a toxických látkách.

Je samozřejmé, že se člověk může stát bezdomovcem i v opačném efektu: nemoc, která jej postihne v dětství (epilepsie, dětská mozková obrna, meningitida, encefalitida, hyperaktivita, psychosomatické poruchy, mentální retardace apod.), nebo během života, která se prohlubuje a roste v důsledku nedostatku peněz a chudoby, přivede nakonec člověka do postavení bezdomovce.

Stává se také často, že hospitalizované, povětšinou staré osoby, po svém příchodu do domova, zůstávají osamocené, nezaopatřené. Mezi bezdomovci se objevují propuštění pacienti psychiatrických léčen nebo nemocnic, kteří se nemají kam uchýlit, protože jsou bez domova. I propuštění vězni přicházejí s podlomeným zdravím, toulají se z místa na místo opuštění, bez pomoci, bez domova, plni bezradnosti. A přijdou-li mrazy, co asi vydrží nemocný a opuštěný starý člověk, který je svou chudobou a opuštěností roven bezdomovci? Co vydrží tělo nemocného bezdomovce v mrazivém úkrytu? V minulých letech zmrzlo mnoho bezdomovců u portálů, u dveří domů, v metru a dokonce na chodnicích Evropy. Jaká řešení přijmeme tvář v tvář hrozným a zbytečným tragediím, které se konají před našima očima?

Statistiky z Evropské unie prokazují, že bezdomovci mají zdraví daleko křehčí a nestálější než ostatní obyvatelstvo. Např. anketa o bezdomovcích spících na ulicích Londýna prokázala, že střední věk úmrtí těchto lidí je 47 let proti 73-79 letům ostatní populace, a že v Německu mají bezdomovci naději na život o 10 let kratší než osoby, které mají stálé bydliště. Je také naprosto zřetelné, že kvalita života bezdomovců je chudobná. V již uvedené anketě je na číselné ose ukázáno, že osoby spící na ulici riskují:

150 x více, že zemřou násilnou smrtí,

34 x více smrtí sebevraždou,

8 x více následkem nehody,

3 x více na následek zápalu plic a podchlazení.

Ochrana, kterou skýtá ubytování, byt, domov, lze docenit jen v době, kdy jsme bez přístřeší.

Z našich zkušeností ve středisku pomoci u hlavního nádraží v Praze můžeme konstatovat, že 80 - 90 % bezdomovců hledajících pomoc trpí ve větší nebo menší míře zdravotním postižením, anebo chronickou či akutní chorobou. Statistiky a grafy v příloze mohou ukázat jen hlavní příčiny úpadku konkrétního člověka, ale doprovodné zdravotní postižení jistě znásobuje handicap a ztěžuje návrat do společnosti. Zvláště významně se v tomto směru projevují především vady mentální, psychické a závislosti.

Alkoholismus a drogové závislosti

Nelze popřít, že alkohol a jiné návykové látky způsobují tělesné a psychické poškození organismu člověka. Závislost na drogách představuje v životě člověka závažná a někdy dramatická onemocnění. Změna tělesného nebo duševního zdraví a riziko nepřiměřeného jednání pod vlivem drogy vtiskne závislému záhy výkyvy duševního stavu. Přistupuje zhoršení vztahů v rodině, ztráta přátel, zanedbávání zevnějšku, celkové zpustnutí, odchod z domova a následné bezdomovství. Samozřejmě ne každý drogově závislý končí v opuštění domácnosti, jeho onemocnění jej však natolik stigmatizuje, že mu znemožňuje žít normálním rodinným životem.

Na ulicích, na nádražích, v parcích měst můžeme potkat všemožné skupiny drogových turistů, konzumenty drog se závažnými úchytkami, zpustlé a opilé bezdomovce, děti „čichače“, propuštěné klienty psychiatrických léčeben.

Přesto, že alkoholové závislosti podlehne jen asi 3-4 % celé naší populace, přisuzuje se právě bezdomovcům nadměrná konzumace alkoholu a obraz nádražního povaleče a tuláka s lahví rumu či piva, tak často představovaný ve filmech či na televizních obrazovkách jako prototyp bezdomovce, zůstává v očích veřejnosti stálým symbolem bezdomovců. Zapomíná se, že osoby s rozvinutou závislostí na alkoholu žijí nejen na nádražích.

Francouzský sociolog Patrick Gaboriau,²⁸ který se zabývá městskou okrajovou populací, nazývá bezdomovský styl života kulturou veřejného prostranství. Zasvěceně a se sympatií popisuje bezdomovce jako jedince, který přesto, že byl nucen přerušit svazky se sociálními modely, hledá své funkční místo v současné společnosti v touze prožít svůj život podobné hodnoty jako jiné sociální skupiny. Život bezdomovce je seskupen okolo pevných orientačních bodů, tvrdí Gaboriau. Vyloučený ví, že je znevýhodněný a poškozovaný, bez peněz, přesto hledá neustále svou šanci a jeho velkou starostí je udržet pozici normality, vůli dělat „jako všichni a každý.“

Patrick Gaboriau chce ve své analýze „kultury ulice“ také odpovědět na otázku, proč bezdomovec se stává alkoholikem. Chtěje překročit obvyklá vysvětlení, nabízí interpretaci „kultury vína či piva“. Bezdomovec žije touto „kulturou“, která se organizuje okolo láhve, společnosti neštěstí jeho trápení a bídy. Společensky opilství sice omezuje a zužuje jeho možnost znovupřijetí, nicméně oplátkou mu otevírá mentální svět. Zcela nepřírozeným způsobem alkohol usnadňuje druhotné, originální a rozdvojené vnímání osobě, která své denní strádání může strávit v malé, časově omezené veselosti, veselosti opilce. Pití ničí sice život, usnadňuje však přežít právě tento den.

Alkoholici, alespoň to tak pozorujeme mezi lidmi bez domova, představují časově starší generaci, s věkovým průměrem o patnáct až dvacet let vyšším, než jsou přicházející toxikomané. Mezi alkoholiky a toxikomany lze spatřit ještě skupinu osob oscilující mezi zneužíváním toxických látek a alkoholem. Jde podle všeho o nějaký náhražkový způsob substituce v té chvíli nedostupného alkoholu. Tito lidé náhradu snadno naleznou v diazepamu či jiných lécích z této skupiny, zamění alkohol za hypnotika, analgetika, různým způsobem je zkombinují a dostanou se do podobného stavu opilství. vše, co jim umožní vyvolat euforii, je dobré. Mezi bezdomovci známe jedince, kteří pijí okenu, čichají různá ředidla.

²⁸ Patrick Gaboriau, Clochard – l'univers d'un groupe de sans-abri parisiens, Paris, 1993

Bezdomovská populace mladšího věku z 80 % přiznává, že okusilo nebo bere drogu. Nejčastější jsou ti, kteří mají zkušenost s domácím pervitinem, málokdo přizná kokain, braun, heroin se v rozhovorech s bezdomovci neobjevuje. Mnoho z nich kouřilo nebo kouří marihuanu. Zneužívání toluenu je velmi rozšířené a spolu s čicháním různých lepidel a ředidel patří k nejužívanějším pro svou finanční dostupnost. Lze předpokládat, že i v České republice se v nejbližší době zvýší počet osob závislých na drogách. Hermetické uzavření území republiky povolilo a skončilo, česká drogová scéna vytváří svou stále silnější pozici, různé heroinové a kokainové trasy procházejí Českou republikou jako tranzitní či dokonce cílovou zemí. Zločinecké organizace realizují pouliční či klubové distribuce, zavádějí dumpingové ceny, někdy až o 80 % nižší než v sousedních zemích. Zneklidnění čekáme na sílu, která do této situace zasáhne. Nás všech se to velmi týká.

PREVENCE, POMOC, RESOCIALIZACE

Prevence, materiální a morální zázemí

Světové společenství si v posledních několika letech začíná uvědomovat globalizaci sociálního napětí. Organizace spojených národů a její členské země věnují pozornost nejnaléhavějším problémům: přístupu všech lidí a především dětí k potravinám, vytvoření podmínek pro slušné bydlení všech lidí, zachování a vytváření pracovních míst, udržení přijatelného životního prostředí, posílení postavení žen, respektování lidských práv, boji proti bídě a vyloučení a v neposlední řadě zachování a rehabilitaci tradiční rodiny.

V naší zemi jsme žili po dvě generace udržováni v představách, že sociálně patologické jevy se nás netýkají. Nebyli jsme ani mravně ani legislativně připraveni (a dosud nejsme) na prudký kvalitativní i kvantitativní rozvoj trhu s drogami, na vynoření prostituce, pornografie a zneužívání dětí, na miliony denně prohrávané ve hrách, loteriích a automatech, na děti ulice a děti na ulici. Mezitím bez povšimnutí opouštějí stovky osmnáctiletých dospělých dětí dětské domovy nepřipravené nést odpovědnost za svůj život, mezitím zvolna, ale vytrvale roste poměr mezi rozvody a sňatky a přibývá dětí vyrůstajících v neúplné, rekonstruované nebo nestálé rodině. Celoživotní manželství a úplná rodina se stává výjimkou a promiskuita již bývá společensky akceptována.

Jen nemnozí však dovedou dohlédnout důsledků. Vývoj nemůže jít samovolně a „samoregulací“ tímto směrem, naše společnost se bude muset začít vědomě a cílevědomě ozdravovat.

Materiální zázemí

Uspokojení základních životních potřeb všech příslušníků společnosti, i těch nejslabších, je předpokladem civilizovaného vývoje společnosti bez vyloučení. To předpokládá především udržení zaměstnanosti a podporu vytváření nových pracovních míst v oblastech s vyšší nezaměstnaností, výraznější růst produktivity práce ve výrobě a vytvoření prostředí, které omezí šedou ekonomiku a zabrání černému trhu. Souvisícím předpokladem je podpora zvyšování a rozšiřování kvalifikace a vzdělání s vymýcením pologramotnosti v nejnižší vrstvě.

Dostupné bydlení v odpovídajícím bytě je pro každou rodinu, pro její zdravý vývoj nezbytností. Společnost, která myslí na budoucí generaci, si nemůže dovolit ponechat otázku bydlení neřešenou. Musí počítat s lidmi slabými, kteří se nedovedou obstarat, ale kteří také potřebují spát v teple a suchu.

Dostupnost potravin všem obyvatelům není v naší společnosti největším problémem, přesto již začínají mít smysl potravinové banky. Ty jsou prostředkem proti plýtvání potravinami a současně prostředníkem mezi nadbytky ve výrobě a obchodě a lidmi v hmotné nouzi.

V neposlední řadě pak nesmí být nikdo vyloučen z dostupné zdravotní péče, ze sociální péče a ze sociálního zabezpečení. Stát musí najít způsob, jak zabránit vyloučení ze zdravotní

péče (které je dnes pro bezdomovce realitou) a mechanismus, kterým bude moci bezdomovci poskytnout sociální pomoc (nemáme na mysli prioritně finanční pomoc).

K tomu bude zřejmě třeba přiznat existenci bezdomovství, pojmenovat ji a definovat legislativně. Obnovení domovského práva by mohlo přenést pravomoc a také odpovědnost blíže občanu, přímo do obce, a současně by ulevilo Praze a dalším velkým městům. Jinou variantou, pokud by si ovšem stát chtěl tuto starost ponechat, by bylo nalezení způsobu, jak bezdomovcům pomůže bez vazby na často fiktivní trvalé bydliště.

Mravní nadstavba

Současně s materiálním zázemím mohou a mají působit pozitivní morální vlivy. Nejdůležitější ze všeho je rehabilitace tradiční trvalé rodiny, rodiny na celý život. Kontraproduktivním je působení některých sdělovacích prostředků, určité části literatury a umění, a zhoubně se šířící filosofie egoismu a egocentrismu, konzumace, užívání a hromadění, umocněná u nás po dvě generace propagovaným materialismem.

Morální rehabilitaci potřebuje rodina v historickém pojetí. Tradiční rodina, založená na chtěném trvalém vztahu manželském, rodina, která vytváří svým dětem opravdový domov plný lásky, je zárukou zdravé budoucí generace. Taková rodina může být domovem nejen vlastním dětem rodičů, ale přijme-li do náhradní výchovy opuštěné dítě, může je učinit šťastným a připravit je na plnohodnotný život.

Dětské domovy jsou nesporně lepším prostředím než bezprizorní živoření nebo nedbalá či týrající rodina. Dítě však vyrůstá mezi „tetami“, které mu vyperou, vyžehlí, uklidí, na stůl připraví namazaný chléb s oslazeným čajem, a nemá se co od koho naučit. Ještě lepším místem jsou dětské vesničky, ale rodina, byť by byla „jen náhradní“, je skutečnou rodinou. Dítě vyrůstající v náhradní rodině pozná úlohu otce a matky a naučí se mnoha praktickým věcem, protože se musí přičinit o chod domácnosti.

Prevence

Primární prevence vyloučení začíná právě ve funkční rodině, v samotném soužití rodičů s dětmi v lásce, aniž by bylo nutno něco vyslovit. Nemá-li rodina svou vnitřní sílu, aby sama obstála, mají pomoci příbuzenské a sousedské vztahy, jsou-li příznivé. Jak jsme se dnes, zvláště ve městech, vzdálili venkovským, kmotrovským a sousedským vztahům před několika málo desetiletími! Doba je jiná, životní styl se změnil, životní tempo se zrychlilo. Děti však potřebují stejný díl lásky, pozornosti a pochopení jako kdykoliv dříve, mají-li z nich vyrůst ušlechtilí samostatní lidé.

Pevná funkční rodina je velmi silná a vlivná na své děti. Slabé rodiny a jedince však může upevnit dobrá osvěta, publicita a sociální práce, dětem ze slabých rodin může v jejich orientaci pomoci dobrá škola, dobrý učitel nebo dobrý duchovní pastýř.

V tradičních vyspělých demokraciích mají v oblasti prevence, osvěty a spoluúčasti nečekaně velký význam občanské iniciativy, formální i neformální. Dobrovolníci svým nasazením a snahou pochopit a pomoci získávají důvěru potřebných a mohou proto dobře ovlivnit jejich myšlení a konání.

Zatím jsme však na začátku. Na začátku obnovené svobody a demokracie, na začátku jejich negativních průvodních jevů. Prevence nese ovoce pomalu, proto je nutno neodkladně začít. Současně ale musíme nabídnout pomoc.

Základní pomoc

Lidé bez domova se podobají tonoucímu: spadli na dno společnosti, lhostejno či vinou, nevědí kudy kam, přežívají, či spíš živoří ze dne na den, jsou osamělí byt' by byli v tlupě, a hledají stéblo, kterého by se zachytili. Potřebují však pevnou oporu, člověka, kterému se mohou svěřit, místo, kam mohou přijít ohřát se a najíst.

Bezdomovec má své fyziologické potřeby. Potřebuje jíst, potřebuje se ohřát, potřebuje ošacení a obuv, potřebuje osobní hygienu. Nenajde-li teplé a suché ubytování, postačí mu posezení a odpočinek v čistém a přívětivém prostředí. Téměř každý bezdomovec je nemocný a potřebuje vyšetření, ošetření nebo léčbu. Toto vše, a k tomu nabídku azylového ubytování, musí umět nabídnout společnost bezdomovci dříve, než s ním začne mluvit o změně životního stylu.

Bezdomovec je často bez dokladů. Osobní asistence při jednání s úřady je často nezbytná – vždyť někteří se chovají jako děti. Obnovou osobních dokladů začíná návrat do společnosti: nejprve duplikát rodného listu, potom fotografie a občanský průkaz, duplikáty zápočtového listu, výučního listu, průkaz zdravotní pojišťovny ... Potom teprve zprostředkování práce, pomoc při jejím udržení, dosažení vlastního příjmu.

Někteří staří bezdomovci nedostávají důchod a potřebují pomoc při podání žádosti. Další potřebují přiznat invaliditu. Ještě jiní by měli být umístěni v ústavu sociální péče či v domově důchodců. Další mají závazky vůči nejrůznějším úřadům a institucím. Ve své bezradnosti potřebují oporu.

Ze všeho nejdůležitější je dobré slovo, nabídka spoluúčasti na problému a jeho vyřešení, osobní vztah. Křesťané, duchovní pastýři i laici pak mohou do vztahu vnést duchovní rozměr při osobní pastoraci i při společné bohoslužbě.

Resocializace

Základní pomoc při první návštěvě nebo při docházení do krizového či kontaktního centra je jen začátkem. Navázat musí resocializační programy doplněné dalšími paralelními službami. Základem programu je bydlení či ubytování, proto je důležité zřizovat azylové domy s nabídkou osobní hygieny, potravinové pomoci a stravování, na provozu azylového domu mají mít beneficianti svůj podíl - jednak prací, úklidem, udržováním, jednak finančním příspěvkem na ubytování.

Důraz musí být položen na přiměřenou práci, počínaje chráněnou prací zdravotně postižených, přes veřejně prospěšné práce až po stálý plný pracovní úvazek, a to včetně nabídky rekvalifikace nebo získání kvalifikace.

Některé skupiny sociálně postižených potřebují zvláštní pozornost: ženy, matky s dětmi, osamělé těhotné ženy, lidé velmi mladí, zvláště odchovanci dětských domovů. Staří lidé potřebují společnost sobě rovných, již v pokoji a odpočinku.

Cílem každého resocializačního programu je, aby dřívější bezdomovec našel smysl života, obnovil rodinné vztahy nebo našel nové partnerství či přátelství, aby získal přiměřené bydlení a měl zdroj příjmů k jeho udržení. K tomuto cíli má směřovat pomoc začínající první návštěvou kontaktního nebo krizového centra.

Přes veškerou snahu však zůstanou lidé nesamostatní, závislí, s poruchami osobnosti, kteří nedokáží naznačeného cíle dosáhnout. I takoví však musí dostat možnost: V chráněném bydlení pro zdravotně postižené, v trvalém azylovém ubytování pro nesamostatné jedince, v domě pokojného stáří.

BEZDOMOVSTVÍ V EVROPĚ

Po několik let se zvyšuje počet bezdomovců v Evropské unii. Jsou stále viditelnější ve velkoměstech, ale také v menších městech a na venkově - muži, ženy i děti. Někteří spávají pod mosty, jiní zůstávají na ulicích, ale většina žije v dočasných ubytovnách, karavanech, chatách a barácích. Každá jednotlivá osoba bez domova je připomínkou pro evropské národy, kolik toho je ještě třeba udělat, než se budeme chtít sami nazvat civilizovanými národy, chvástající se, že udržujeme nejvyšší standardy lidských a občanských práv. Každá jednotlivá osoba bez domova je zvlášť bolestnou připomínkou Evropské unii, která pyšně hovoří o sociální dimenzi svého světa a o nových standardech, které chtějí stanovit pro 21. století. První pokus přijít s poměry bezdomovství v Evropě se datuje 1985, kdy Národní kampaň pro bezdomovce v Irsku uspořádala první Evropský seminář o bezdomovství v Corku, Irsko. Koncepce, která vyšla z tohoto semináře, byla zpracována v následujícím roce na konferenci pořádané Komisí ES ve Vierset, Belgie. V roce 1989 se zformovala FEANTSA, Evropská federace národních sdružení pracujících s bezdomovci. V roce 1989 byla FEANTSA pověřena Komisí ke zřízení Evropské pozorovatelné bezdomovství.²⁹

První zpráva Pozorovatelné zkoumá služby poskytované bezdomovcům v Evropě - jejich druh, charakteristiku a rozsah. Činí tak na pozadí měnících se způsobů politiky bydlení v Evropě. Musí působit spolu obojí (vládní i nevládní služby), pak je naděje redukovat nebo případně eliminovat ostudu bezdomovství.

Jak je bezdomovství definováno

Pojetí podmínek pro bezdomovství přináší spíš komplex problémů, ale také řadu možností na výběr: FEANTSA věří, že bezdomovství je nejlépe definováno jako kontinuum podmínek a potřeb. Na jedné straně jsou lidé bez střechy nad hlavou, snad spící na ulicích nebo jiných veřejných místech anebo ve squatech. Na druhé straně jsou lidé, jejichž ubytování je nejisté, snad kvůli neplacení nájemného, nebo je budova, ve které bydlí, určena k demolici. Mezi těmito dvěma krajnostmi jsou lidé v rozličných životních situacích: ti, kteří mají nouzové ubytování na kratší nebo delší období, lidé kteří mají sice samostatné bydlení, ale nedostává se jim základního zdravotního a jiného životního standardu.

Bezdomovství můžeme popsat jako kontinuum důrazů, jako výčet jednotlivých faktorů, jako součást sociálního procesu, jako věc individuálního výběru, ale také jako důsledek sociálních a ekonomických sil. To zaměřuje naši pozornost jak k sociálním strukturám, k trhu práce, k trhu s byty, ke státním opatřením, tak i k sociálnímu zabezpečení, vzdělání, k výchově a k rodinným strukturám, ale také k procesu vyloučení a zranění některých lidí, v jehož důsledku se stanou bezdomovci.

Proces marginalizace není vyvolán jen bydlením nebo finančním nedostatkem, ale i neschopností participovat na kvalitě života a přizpůsobit se ostatní společnosti.³⁰

²⁹ Brian Harvey, president FEANTSA, 1992

³⁰ Mary Daly, European homelessness – the rising tide, The first report of the European Observatory on Homelessness, FEANTSA, Bruxelles, 1992

Evropská unie

V Evropské Unii denně vyhledává naléhavě přnocování nebo ubytování 1,1 milionu osob. V průběhu roku je to nejméně 1,8 milionu osob, které si nemohou dovolit „luxus“ bydlení. Organizace pracující s bezdomovci, veřejné i dobrovolné, vykazují, že počet osob žádajících o pomoc, protože nemohou zaplatit slušné bydlení, od osmdesátých let vzrůstá. Podle údajů, které se vztahují k žádostem o služby pro bezdomovce a podle odhadů týkajících se bezdomovců, kteří bydlí v přechodných podnájmech a ubytovnách nebo příležitostně pobývají u přátel nebo blízkých či vzdálených příbuzných, lze říci, že počet bezdomovců kolísá mezi 2,3 a 2,7 milionu ročně. Bude-li pokračovat tendence posledního desetiletí trvajících ve 12 státech Unie, pak je možno očekávat, že v roce 2 000 bude žádat o pomoc u veřejných a dobrovolných organizací 6,6 milionů osob.³¹

Navíc nejen bezdomovci jsou obětí společenského vyloučení. Na začátku devadesátých let podstoupilo nejméně 15 milionů osob reálný stress z bydlení v bytech neodpovídajících normám nebo v bytech přelidněných.

V historickém kontextu lze konstatovat, že ve druhé polovině 20. století je počet bezdomovců a špatně bydlících registrovaných v bohatých evropských ekonomikách na historicky nejnižší úrovni. Až do začátku 20. století žila většina evropské populace v obydlích přelidněných, hygienicky nevybavených, nevyhovujících a v nejistotě, pokud jde o nájem. Dnes žije velká většina evropské populace v obydlích dobře vybavených a prostorných. Tato skutečnost dává nový historický kontext k pochopení a k analýze fenomenu bezdomovství. Bída, která se zjevuje ve velkém měřítku ve vyloučení z bydlení dnes, musí být v dnešní době nepřijatelná. Tyto skutečnosti tlačí na to, aby byly uplatněny takové hodnoty jako je prosperita a solidarita, a to nejen pro většinu, ale stejně pro celý soubor občanů nezávisle na jejich osobních charakteristikách nebo příslušnosti k jakékoliv sociální skupině.

Podle údajů, které jsou k dispozici od národních korespondentů, žije ve 12 státech Evropské unie (Rakousko, Finsko a Švédsko ještě nejsou zahrnuty), 1,8 milionu osob plně závislých na nabídce veřejných nebo dobrovolných služeb při hledání nocování nebo ubytování. Připočteme-li další osoby bez domova, které vyhledávají různá přechodná ubytování v podnájmech, u přátel nebo příbuzných, tento údaj se může zvýšit na 2,3 - 2,7 milionu.

Vedle toho jsou lidé bydlící v různých brlozích, stanech, kontejnerech nebo karavanech, kteří zpravidla pomoc nevyhledávají. Žijí v situaci extrémního vyloučení, ale úřady je nepovažují za bezdomovce: 145.000 osob žije v extrémně špatných podmínkách ve Španělsku, 60.000 osob žije ve stanech, kontejnerech a karavanech v Řecku, nejméně 70.000 osob v extrémní bídě v Itálii a téměř 90.000 osob žije v brlozích v Portugalsku. Tato čísla vyjadřují počty lidí bez domova, žijících v extrémních sociálních podmínkách v oblastech, kde je k dispozici jen velmi málo veřejných a dobrovolných služeb.

Celkový počet osob bez domova v Evropské unii (2,6 - 3,1 mil. osob) pak představuje 7,5 - 9 promile obyvatel.³²

³¹ Dragana Avramov, Les sans-abri dans l'Union Européenne, FEANTSA, Bruxelles, 1995

³² Dragana Avramov, Les sans-abri dans l'Union Européenne, FEANTSA, Bruxelles, 1995

Země střední a východní Evropy

Pozorovatelé z Evropské unie studující jevy chudoby, vyloučení a ohrožených skupin populace v zemích s transformující ekonomikou ve střední a východní Evropě, shledávají nesnadnými definice a pojmy užívané pro tytéž jevy v zemích Evropské unie. Na své otázky dostávají téměř ve všech zemích odpovědi typu *jak hovořit o společenském vyloučení, když jsou všichni chudí?*, anebo ve zcela obráceném smyslu *raději oněch deset procent lidí, kteří shromažďují bohatství, by mělo být považováno za vyloučené.*³³

Popsat jevy společenského vyloučení a chudoby v pojmech běžných v Evropské unii lze jen v Maďarsku a v České republice, kde zůstaly relativně zachovány systémy sociální ochrany a kde je živější zájem o toto téma. V ostatních zemích je těžko hovořit o vyloučení, není to tématem dne, protože je zasažena většina populace. Přesto některé fenomény jsou zde známy a identifikovány.

Bezdomovství je vedle dlouhodobé nezaměstnanosti a společenského postavení Romů nejvýraznějším fenoménem vyloučení nebo ohrožení (dalšími ohroženými skupinami jsou zdravotně postižení, staří lidé, neúplné rodiny a určité skupiny mládeže). Bezdomovci jsou nejvíce viditelní v centru velkých měst. Nejčastěji se jedná o bývalé obyvatele podnikových ubytoven likvidovaných a transformovaných po privatizaci, dále o bývalé chovance dětských domovů, kteří se nedovedou samostatně uplatnit, o propuštěné vězně a zahraniční dělníky (migranty).

Populace lidí bez domova je obecně známa především dobrovolným nestátním organizacím, které se v tomto problému angažují v dohodě s autoritami města a státu.

Národní zvláštnosti

Chudoba v Polsku má multidimensionální charakter. Více než polovina chudých žije na vesnicích, další třetina v malých městech. Oblasti s převažujícím zemědělstvím a s tradičním průmyslem (doly, hutě, textil), čekajícím na investice jsou silněji zasaženy. Čtvrtina domácností nemá tekoucí vodu, více než polovina nemá teplou vodu, polovinu výdajů domácností představují potraviny. Vyloučením a bezdomovstvím jsou nejvíce ohroženy početné rodiny, rodiny neúplné a rodiny nezaměstnaných.

Rumunsko prodělává sociální a kulturní krizi, její symptomy se projevují v oblasti školství, zdravotnictví, bydlení. Ekonomická krize, inflace, dlouhodobá nezaměstnanost, zhoršení životních podmínek a destrukce zdravotní péče citelně určují demografický vývoj: snížení porodnosti, zvýšení dětské úmrtnosti a emigrace kvalifikovaných lidí. Většina populace se cítí sociálně ohrožena. Zvláštností Rumunska je vysoké procento dětí umístěných v ústavech (12 % proti 1-6 % v jiných zemích) a mnoho dětských bezdomovců závislých na omamných látkách. Pro Rumunsko je charakteristickou přítomnost silné cikánské minority, z větší části neintegrováné do společnosti, odmítající školní vzdělání dětí a žijící odděleně od ostatní populace. Stovky rodinných klanů rumunských Romů migruje po Evropě, žije bezdomovským způsobem života a živí se žebrotou a dobře organizovanou soustavnou drobnou kriminalitou.

³³ Lutter contre l'exclusion sociale dans les pays en transition, Bernard Brunhes Consultants, Paris, 1995

Bulharskou populaci zasáhla více masivní pauperizace než vyloučení. Lidé přežívají s pomocí příbuzných, s využitím černého trhu a šedé ekonomiky, prodávají osobní věci, žijí ze dne na den bez jakékoliv perspektivy. Přes velmi vysokou nezaměstnanost a hmotnou bídu není za hlavní problém považováno bydlení, protože dvě třetiny populace bydlí ve vlastním, mnozí rádi zvyšují rodinný příjem pronájem pokojů ve svém bytě. Mnoho bytů, hlavně na venkově, neodpovídá základním požadavkům na bydlení. V Bulharsku jsou téměř tři tisíce dětských bezdomovců.

Sociální problémy Maďarska se koncentrují do Budapešti, kde žije pětina obyvatel země. Přesto, že zahraniční investice do Maďarska výrazně převyšují ostatní země (polovina zahraničních investic v oblasti je právě v Maďarsku), rozšiřuje se velká chudoba. Ta, spolu s problémem bezdomovství a rostoucí dlouhodobou nezaměstnaností, tvoří trojici nejvíce viditelných sociálních fenomenů. Významná cikánská menšina žije převážně neintegrovane a vyvolává symptomy duální společnosti. Faktorem, který významně ovlivnil rozsah bezdomovství, byla imigrace etnických Maďarů z Rumunska a Jugoslávie začátkem devadesátých let. Odborníci odhadují počet bezdomovců na 25–35.000 osob, z toho polovina žije v hlavním městě. Stát, municipality, občanské iniciativy a církevní organizace mají k dispozici kolem 4.000 azylových lůžek, z toho polovinu v Budapešti.³⁴

Slovensko je charakteristické vysokou dlouhodobou nezaměstnaností, která zpravidla ovlivňuje růst počtu bezdomovců. Nestátní občanské a církevní organizace pro bezdomovce vyhledávají, často úspěšně, místa v podnikových ubytovnách, které zůstaly zachovány více než v jiných zemích. Trvajícím problémem je neintegrovane cikánská populace. Mezi státní dohody umožňují slovenským občanům neomezeně migrovat do České republiky. Nezaměstnaní slovenští občané hledají v České republice práci, převážně nekvalifikovanou. Nenaleznou-li ji, pak se zpravidla připojí k českým bezdomovcům.

Sociální situace v Rusku a dalších postsovětských republikách je po úplné destrukci komunistického sociálního systému nepřehledná a varující. Kusé informace dávají tušit desítky tisíců dospělých i dětských bezdomovců, starých lidí, žen i osamělých matek. Občanské a církevní sociální aktivity nejsou státem a městy podporovány a existují jen díky financování ze zahraničí.

³⁴ Theoretische und praktische Fragen über die Obdachlosen in Ungarn, Budapest, 1995

SPOLEČENSKÉ VYLOUČENÍ JAKO GLOBÁLNÍ PROBLÉM

Organizace spojených národů

Během půlstoletí, které uplynulo od vytvoření Organizace spojených národů, došlo k dosud nebyvalému růstu prosperity. Světový hrubý produkt se zvýšil sedmkrát a příjem na osobu se zvýšil trojnásobně. V tomto období byl učiněn i velký pokrok ve zmírňování bídy na celém světě. Přesto zůstává chudoba složitým mnohorozměrným problémem, jeho původ tkví v národní i mezinárodní oblasti. Všude zůstává hlavním úkolem vymýcení bídy a hladu, větší spravedlnost v rozdělování příjmů a rozvoj lidských zdrojů.

Dne 17. října 1987 se na sto tisíc obhájců lidských práv ze všech vrstev společnosti sešlo na Náměstí svobody a lidských práv na Trocadéru v Paříži, na místě, kde byla v roce 1948 podepsána Všeobecná deklarace lidských práv, aby vzdali čest obětem hladu, ignorance a násilí ... a aby potvrdili své přesvědčení, že lidská chudoba není nevyhnutelná. Poté, kdy byl tento den rezolucí Valného shromáždění OSN vyhlášen Mezinárodním dnem za vymýcení bídy, se poprvé na celém světě připomínal v roce 1993.

V roce 1994 vyhlásilo Valné shromáždění OSN rok 1996 Mezinárodním rokem za vymýcení bídy. Jeho cílem je vytvořit *hlubší povědomí o tom, že vymýcení bídy je ... základním předpokladem k posílení míru a k dosažení trvale udržitelného rozvoje a podnítit ke konkrétním akcím, jejichž výsledkem bude zřetelný a významný přínos k úsilí o vymýcení bídy.*

Značný rozměr problému bídy a společenského vyloučení dosvědčuje skutečnost, že Valné shromáždění OSN vyhlásilo na léta 1997-2006 První mezinárodní dekádu za vymýcení bídy.

Konference o lidských sídlech Habitat II.

Konference o lidských sídlech Habitat v roce 1976 ve Vancouveru dala vzniknout Centru OSN pro lidská sídla (Habitat). Toto centrum nese odpovědnost za formulování a realizaci programů lidských sídel OSN. Konference Habitat II. v červnu 1996 v Istanbulu měla na programu dvě základní témata: přiměřené bydlení pro všechny; trvale udržitelný rozvoj lidských sídel v urbanizovaném světě. Konference přijala Istanbulskou deklaraci, která zavazuje účastnické země k prosazování lepší životní úrovně. Přijetím Programu Habitat dosáhly členské země konsensu v otázce práva na přiměřené bydlení. Znovu potvrdily svůj závazek k postupné realizaci tohoto práva a uznaly povinnost vlád umožnit svým občanům získat přístřeší a chránit a zlepšovat svá obydlí.

Světový summit o výživě

Na Světové konferenci o výživě v roce 1974 projednali zástupci vlád otázky světové produkce a spotřeby potravin a na závěr prohlásili, že každý muž, žena a dítě má nezcizitelné právo netrpět hladem nebo podvýživou, aby byl umožněn rozvoj jejich fyzických a psychických schopností. O více než dvacet let později však cíle konference o vymýcení hladu, nedostatku potravin a podvýživy nejsou stále naplněny. Od doby konání Světové konference o

výživě se některými otázkami potravinové bezpečnosti zabývala celá řada důležitých konferencí. Vedoucí světoví představitelé nicméně dosud neměli příležitost společně zhodnotit stav celosvětového zabezpečení potravinami a zaměřit své úsilí právě na řešení otázky nejzákladnější lidské potřeby. Cílem Světového summitu o výživě (Řím, listopad 1996) bylo znovu oživit na vysoké úrovni závazky k vymýcení hladu a podvýživy a k zabezpečení dostatečného množství potravin pro všechny lidi. Poprvé v dějinách se světoví představitelé na nejvyšší úrovni zabývali problematikou „potravinové bezpečnosti“, tedy jak zajistit všem lidem přístup k potravinám, které jsou nezbytné pro zdravý a produktivní život.

Světový summit o sociálním rozvoji

Na summitu v Kodani 1995 se 117 vedoucích představitelů států zavázalo, že jejich vlády budou prosazovat vymýcení bídy jako etické, sociální a ekonomické nutnosti. Prostřednictvím konference se upřela mezinárodní pozornost na negativní stránky globalizace světové ekonomiky, především na prohlubující se rozdíly mezi bohatými a chudými, na pokles sociálních záchranných sítí a na rostoucí nejistotu v oblasti pracovních příležitostí a základních sociálních služeb, a to jak ve vyspělých, tak v rozvojových zemích. Summit zapracoval rozhodnutí z předešlých konferencí do komplexního plánu na pokrývání základních lidských potřeb, ke snižování ekonomických a sociálních nerovností a k poskytování udržitelného živobytí.

Čtvrtá světová konference o ženách

Na konferenci v Pekingu v září 1995 byl přijat akční plán k urychlení sociálního, ekonomického a politického posílení postavení žen, ke zlepšení jejich zdraví, zvýšení jejich vzdělanosti a rozšíření manželských a sexuálních práv žen. Akční plán určil konkrétní časové termíny a jednotlivé země se jeho prostřednictvím zavázaly realizovat konkrétní akce, např. v oblasti zdraví, vzdělání a právních reforem.

Evropská unie

Evropa dnes prochází obdobím hlubokých hospodářských změn. Globalizace obchodu a výroby, významný vliv nových technologií na práci, na celou společnost i na jednotlivce, trvale vysoká nezaměstnanost a současně růst průměrného věku obyvatel výrazně zatěžuje hospodářskou a sociální strukturu všech členských států Evropské unie.

Bílá kniha Evropská sociální politika se snaží formulovat hlavní směry, kterými se má Unie v nejbližších letech ubírat. Nejvyšší prioritou členských zemí má být podpora směřující k vytváření pracovních míst a investice do pracovních sil ke zvyšování kvalifikace dnešních i budoucích pracujících. Vytváření evropského trhu práce s volným pohybem osob v rámci Unie, integrace přistěhovalců a rovné příležitosti pro muže i ženy jsou podmínkou úspěšné realizace evropské sociální politiky.

Vedle zachování a přizpůsobení evropského modelu státu blahobytu je podle Bílé knihy stejně důležitou složkou sociální politiky zajištění společenské integrace všech: *Vytlačování malých sociálních skupin na okraj společnosti ohrožuje sociální soudržnost Unie. Je jasné, že současné hospodářské a sociální podmínky mají tendenci vylučovat určité skupiny z možných příležitostí ... Je třeba zaměřit se na to, aby se dařilo dobře všem, dělníkům i ostatním pracovníkům. V době, kdy dalekosáhlé technologické, hospodářské a sociální změny zvyšují*

nejistotu stále většího počtu lidí, musí Unie zajistit, že ti nejzranitelnější (lidé vyloučení ze společenského a hospodářského života, mládež, která se nedokáže hospodářsky uchytit, dlouhodobě nezaměstnaní, invalidé apod.) nebudou zbaveni výhod, které přináší hospodářská síla sjednocenější Evropy, a že k ní budou aktivně přispívat.

Dnes, kdy v Unii více než 52 miliony lidí žijí pod hranicí chudoby, je vylučování ze společnosti endemickým jevem ... Ohrožuje společenskou soudržnost každého členského státu i Unie jako celku. Procesy vylučování ze společnosti jsou dynamické a svou povahou multidimenzionální. Souvisejí nejen s nezaměstnaností a nízkými příjmy, ale také s bydlením, vzděláním, příležitostmi, jichž se lidem dostává, se zdravotní péčí, občanstvím a začleňováním do místních společenství. Vytváření většího počtu pracovních míst je z hlediska boje proti vylučování ze společnosti životně důležité. Samo zajištění třeba i velkého počtu nových pracovních míst však k likvidaci vylučování ze společnosti nepovede.

Bílá kniha upozorňuje, jak důležitá je vazba mezi veřejným zdravím, sociální politikou a politikou v oblasti ochrany a tvorby životního prostředí. Sem patří negativní vliv chudoby, nezaměstnanosti a vylučování ze společnosti na zdraví; rostoucí tlaky demografických změn, zejména stárnutí populace, na zdravotnictví a systémy sociální ochrany; úloha preventivních a léčebných opatření a programů při posilování sociální integrace.³⁵

FEANTSA – pomoc bezdomovcům

Evropská federace národních sdružení pracujících s bezdomovci (FEANTSA) byla založena v roce 1989. Je zaměřena na odstraňování bezdomovství v Evropě. FEANTSA koordinuje aktivity národních sdružení pracujících s bezdomovci a podporuje je v jejich úsilí o potírání společenského vyloučení. Za tím účelem přesvědčuje evropské instituce a vlády členských zemí o nutnosti pomoci bezdomovcům; pomáhá při provádění politiky pomoci bezdomovcům v členských zemích a podporuje výměnu zkušeností mezi neziskovými organizacemi.

FEANTSA sdružuje více než 50 členů v zemích Evropské unie, v USA a v zemích střední a východní Evropy. Členy jsou národní nebo regionální sdružení pracující s bezdomovci, federace azylových domů, organizace sociálního bydlení, noviny pro bezdomovce. V roce 1991 vytvořila síť národních korespondentů, kteří monitorují vývoj bezdomovství v členských zemích Evropské unie (L'Observatoire Européen des Sans-Abri). Ta publikuje každým rokem zprávy členských zemí o fenomenu bezdomovství a vyloučení a analýzy v kontextu Evropské unie.

EAPN – síť proti chudobě

Evropská síť sdružení bojujících proti chudobě a společenskému vyloučení (EAPN) je nezávislá koalice sdružení a skupin, které se angažují za vymýcení chudoby a společenského vyloučení v členských zemích Evropské unie. Síť je otevřena všem sdružením nebo skupinám, jejichž posláním je umožnit osobám a skupinám osob žijícím v nouzi a společenském vyloučení uplatňovat jejich odpovědnost a užívat jejich práv, prolomit jejich izolaci a odvrátit jejich společenské vyloučení.

³⁵ Evropská sociální politika, Cesta vpřed pro Unii, Bílá kniha, 1994

FEBA – síť potravinových bank

Evropská federace potravinových bank (FEBA) sdružuje Potravinové banky pro boj proti hladu a plýtvání. Potravinové banky jsou neziskové, nepolitické a nekonfesní organizace, které shromažďují nadbytečné potraviny zejména od zemědělců, potravinářů a obchodníků, skladují je a provádějí jejich distribuci prostřednictvím dobročinných organizací. Koneční adresáti, lidé žijící v hmotné nouzi a společenském vyloučení dostávají potraviny formou potravinových balíčků nebo vařených pokrmů v sociální jídelně (Restaurant du Coeur).

ATD QUART MONDE

Mezinárodní hnutí za odmítnutí bídý a za práva člověka (ATD QUART MONDE) má trvalou snahu jít vstříc rodinám nejvíce postiženým bídou a nejvíce zapomenutým lidem. Angažují se formou hnutí rodin čtvrtého světa (pomoc rodinám žijícím v extrémní bídě), hnutí za práva člověka a za mír, hnutí sjednocení (za vymýcení bídý a společenského vyloučení).

EUR-HOPE NETWORK

Evropská síť pro zdraví chudých a vyloučených (EUR-HOPE NETWORK) sdružuje osoby a organizace, které pracují ve zdravotní oblasti pro lidi na okraji společnosti; jsou to terénní pracovníci, vedoucí organizací, badatelé, ale také představitelé organizací nemajetných lidí. Cílem sítě je ochrana zdraví chudých i vyloučených, prostředkem je spolupráce a výměna zkušeností mezi lidmi, kteří v této oblasti pracují, vytvoření národních sítí, upozorňování na problémy zdraví populace, která je v obtížné situaci a pomoc při rozhodování evropských, národních a místních politiků, týkajících se zdraví defavorizovaných skupin.

PROGRAM NADĚJE NA POMOC BEZDOMOVČŮM

Naděje vznikla spontánně v srpnu 1990, ve chvíli, kdy se na pražských nádražích shromažďovaly skupiny rumunských uprchlíků. První pomocí bylo podávání stravy na nádraží, nouzové ubytování v Praze a posléze samostatná činnost ve vládních uprchlických táborech. Již 2. září 1990 Naděje otevřela školu pro děti od 3 do 18 let v uprchlickém táboře Jabloneček, zvláštní důraz byl kladen na výuku českého jazyka. Záměrem Naděje bylo dosažení cíle: integrace uprchlíků do společnosti. První verze integračního programu počítala s nabídkou ubytování, hygieny a stravování, zprostředkováním práce, poradenstvím, osvětou a kursy a duchovenskou péčí. Brzy začali mezi beneficienty převažovat českoslovenští občané, kteří přišli o domov nebo byli propuštěni z vězení. Integrační program byl proto přeformulován na pomoc bezdomovcům s uplatněním vícestupňové struktury.

Integrační program

Integrační program (od vzniku Naděje v r. 1990) je určen na pomoc lidem společensky vyloučeným a lidem, kterým společenské vyloučení bezprostředně hrozí. Jeho smyslem je spoluúčast na hledání životních cílů a společenského uplatnění. Součástí programu je okamžitá pomoc při uspokojení základních lidských potřeb, ale také nabídka ubytování a dlouhodobější pomoci. Integrační program je určen osobám, které splňují několik základních podmínek:

- a) pomoc potřebují,
- b) jsou ochotny pomoc přijmout,
- c) jsou schopny a ochotny podřídit se integračnímu programu.

Integrační stupně

Program je koncipován vícestupňově se speciálními službami. Nultý stupeň plní od r. 1990 dvojí úkol, jednak krizového centra s psychoterapií a možností uspokojení základních životních potřeb, jednak začátku vlastního integračního programu. Všechny služby nultého stupně jsou nabízeny bezplatně:

- a) dobré slovo, přátelský rozhovor (psychoterapie),
- b) osobní hygiena (sprcha, holení, desinfekce),
- c) ošacení a obuv (ze sbírek),
- d) nasycení a občerstvení (z potravinové banky),
- e) posezení a odpočinek v teplém, čistém a přívětivém prostředí,
- f) nabídka a zprostředkování práce, pracovní poradenství,
- g) nabídka azylového ubytování (podle možností),
- h) lékařské vyšetření a ošetření, zdravotní poradenství,
- i) osvěta a poradenství, společenská výchova, sociální prevence,
- j) asistence při jednání s úřady,
- k) kulturní aktivity beneficiantů,
- l) křesťanská misijní a pastorační služba.

První, druhý a třetí stupeň je založen na azylovém společném ubytování různého typu s nabídkou souvisejících služeb. Domácí řády jsou poměrně přísné a jejich dodržování se vyžaduje. Zvláštní důraz je kladen na práci (v nižším stupni alespoň příležitostnou, ve vyšším

stupni řádný pracovní poměr). Na ubytování a další služby klienti přispívají diferencovaně. Ubytovnou prvního stupně je noclehárna pro čtrnáctidenní pobyt. Zde se testuje schopnost a ochota k resocializaci. Ubytování druhého stupně, tříměsíční, je určeno lidem ochotným pracovat v trvalém pracovním poměru, jsou-li toho schopni. Ubytování třetího stupně je dlouhodobým mezistupněm před trvalým vyřešením osobního problému klienta (k realizaci v r. 1997). Čtvrtý stupeň představuje samostatné bydlení mimo středisko (např. v najatém bytě) s občasným kontaktem sociálního pracovníka.

Speciální služby

Integrační program v projektu doplňují speciální služby:

- a) ordinace praktického lékaře pro bezdomovce (od r. 1994),
- b) malá nemocnice specializovaná na problémy bezdomovců (výhledově),
- c) dům pokojného stáří pro bezdomovce (výhledově, přechodně komunitní ubytování),
- d) středisko pomoci mladým lidem po léčbě závislosti na drogách (projekt 1996–1997),
- e) azylové ubytování pro mladé lidi, kteří po dosažení plnoletosti opustili dětský domov (projekt 1996–1997),
- f) azylové ubytování pro ženy (realizováno 1994, pro nedostatek finančních prostředků přerušeno, nyní ve výhledu),
- g) azylové ubytování pro matky s dětmi (realizováno s přestávkami od roku 1991, přerušeno, nyní ve výhledu),
- h) chráněná práce a rekvalifikace (projekt 1996–1997),
- i) chráněné bydlení pro zdravotně postižené bezdomovce (výhledově),
- j) terénní dobročinná služba, sociální depistáže (od roku 1990).

Modifikace integračního programu

Specifickým skupinám beneficentů jsou určeny zvláštní součásti integračního programu: pomoc mladým lidem, pomoc starým bezdomovcům, postpenitenciární pomoc, pracovní terapie a zdravotní péče.

Pomoc mladým lidem

Pomoc mladým odchovancům dětských domovů jako součást integračního programu je zaměřena na mladé lidi, kteří po dosažení plnoletosti nenacházejí své místo ve společnosti. Nabídnuté služby vytvářejí komplex:

- a) terénní služba, pomoc a depistáž,
- b) soustavná pomoc v oddělení pro mládež střediska Bolzanova,
- c) komunitní ubytování v Domě Naděje Vršovice,
- d) pracovní terapie a rekvalifikace,
- e) osvěta, pasivní a aktivní kultura.

Pomoc starým lidem

Starí lidé, kteří se dostali na okraj společnosti, potřebují zvláštní přístup při nabízené pomoci. Zpravidla se nedovedou sžít s obyvateli domovů důchodců (ale hlavně obyvatelé domovů důchodců se nedovedou sžít s nimi). Součástí integračního programu je projekt zvláštního domu pokojného stáří, jeho realizace je však závislá na dostatečném finančním zajištění. Přechodným řešením je ubytování komunitního charakteru ve vícedenním stacionáři

(realizováno v r. 1994). Na přechodnou dobu je zde ubytována skupina 10 - 12 starých nebo zdravotně postižených osob.

Postpenitenciární pomoc

Postpenitenciární pomoc je služba propuštěným vězňům, kteří nemají funkční rodinné zázemí, v jejich prvním období na svobodě. Cílovou skupinou jsou především mladí lidé do 23 let věku a lidé prvotrestaní. Pomoc spočívá v několika okruzích:

- a) první kontakt ve věznici před propuštěním,
- b) soustavná pomoc ve středisku Bolzanova,
- c) azylové ubytování,
- d) pracovní terapie a rekvalifikace,
- e) výkon alternativního trestu (umožní-li to připravovaná novela trestního zákona),
- f) osvěta, pasivní a aktivní kultura.

Pracovní terapie a rekvalifikace

Pracovní terapie a rekvalifikace je vedle ubytování nejdůležitějším stimulačním faktorem, který současně působí jako inhibitor společenského vyloučení. Převážná většina klientů, kteří vyhledávají pomoc v Naději, jsou lidé se zdravotním postižením. Mnozí z nich žijí zcela bezcílně, protože si nedovedou uspořádat vlastní život. Jako součást integračního programu jsou navržena pracoviště pro rukodělnou práci s nabídkou rekvalifikace. Prvořadým cílem takto koncipovaných pracovišť je pracovní terapie v nižších integračních stupních, motivace k pravidelné činnosti k získání pracovních návyků a vytrvalosti v soustavné práci. Dalším cílem je nabídka kvalifikace ve vybraných řemeslech nebo v oboru přiměřeném schopnostem a zdravotnímu stavu beneficentů, případně nabídka kvalifikace.

Zdravotní péče o bezdomovce

Projekt zdravotní péče o bezdomovce vychází ze zkušeností z aplikace integračního programu. Lidé bez reálného stálého bydliště jsou téměř všichni zdravotně postiženi. Mnozí z nich se stali bezdomovci v důsledku svého zdravotního postižení (mentálního, psychického), protože se nedovedli sami vyrovnat se životními situacemi. Další choroby (kožní, parazitické, respirační) se přidružují v důsledku jejich životního stylu.

Integrační program původně se zdravotní péčí nepočítal, protože do roku 1992 byla plošně poskytována bezplatná státní zdravotní péče. Při provádění zdravotní osvěty ve středisku pomoci se však odhalila vážná akutní i chronická onemocnění bezdomovců a jejich zkušenost s neochotou některých lékařů zabývat se jimi. Problém se prohloubil se změnou struktury zdravotní péče od roku 1993. Kromě toho stav bezdomovců, kteří vyhledávají charitativní pomoc, se obecně zhoršuje a jejich počet roste.

Záměrem projektu je vybudovat zázemí pro poskytování přiměřené zdravotní péče bezdomovcům a tuto zdravotní péči poskytovat. Konečným cílem je zmírnit lidské utrpení nejnižší společenské skupiny: vyléčit vyléčitelné choroby, potlačit bolest u nevyléčitelných chorob a izolovat infekční případy, a v neposlední řadě eliminovat rizika nálezů.

Projekt je rozvržen do dvou fází. První etapou je ordinace praktického lékaře v Praze 1, Bolzanova 5, ta byla otevřena koncem roku 1994. Realizace druhé etapy závisí na pochopení

projektu ze strany odpovědných autorit a odborníků. Projekt předpokládá za optimálních podmínek časový horizont 1997 - 1998 s uvedením do provozu před zimou, tj. na podzim 1998. Druhá etapa znamená zřízení malé nemocnice pro nemocné bezdomovce, podobné Wytham Hall Sick Bay for the Homeless v Londýně, s 10 - 15 lůžky v lůžkové části se stálou službou lékaře a ambulancí. Součástí by rovněž mělo být pracoviště, vyhodnocující zdravotní evidenci a statistiku pro výzkumné a vědecké účely (bezdomovci trpí chorobami v běžné populaci neznámými anebo neobvykle rozvinutými).

Doplňkové služby

Integrační program je doplněn dalšími službami nabízenými jak ve středisku pomoci nultého stupně, tak i v ubytovnách nebo v samostatných střediscích:

- a) ošacení z vlastních sbírek a darů,
- b) potravinová pomoc,
- c) terénní služba (podle okamžité potřeby),
- d) poradenství (sociální, pracovní, právní, zdravotní, duchovní).

Potravinová pomoc

Potravinová pomoc je prvotní činností, kterou se Naděje od svého vzniku zabývá, a dosud trvale provází všechny její aktivity. Program vychází z předpokladu, že člověk v hmotné nouzi potřebuje nejprve uspokojit svou základní biologickou potřebu - nasytit se. Základním principem je získávání, skladování a distribuce potravin podle podmínek stanovených Evropskou chartou potravinových bank. Potraviny jsou získávány převážně z darů zemědělců, výrobců potravin a obchodníků, často z jejich přebytků. Podmínkou je, aby byly plnohodnotné, před uplynutím doby upotřebitelnosti, případně doprovázené nálezem autorizované zkušebny o jejím prodloužení. Naděje iniciovala vznik potravinových bank v regionech, kde působí a udržuje vlastními silami jejich provoz. Přitom potravinami jsou zásobována vlastní střediska Naděje i další dobročinné subjekty. Potravinová pomoc je organizována takto:

- a) skupina pracovníků vyhledává zdroje a jedná s dodavateli,
- b) potravinová banka zajišťuje skladování a ošetřování potravin a jejich distribuci do středisek,
- c) středisko pomoci provádí distribuci potravinových balíčků obsahujících suroviny k přípravě pokrmů rodinám v hmotné nouzi,
- d) Restaurant du Coeur (sociální jídelna) nabízí vařený pokrm připravený ze získaných potravin (projekt 1997),
- e) potravinová pomoc jako součást komplexních služeb ve středisku pro bezdomovce
- f) potravinová pomoc klientům ve střediscích a pobočkách,
- g) terénní potravinová pomoc, např. u nádraží, na chodníku, při mimořádné události,
- h) potravinová pomoc ohroženým skupinám osob v cizině (zpravidla ve spolupráci s jinými dobročinnými subjekty).

Misijní program

Posláním Naděje podle stanov je praktické uplatňování evangelia v životě a jeho šíření. Tento záměr vychází z přesvědčení, že sociální a charitativní činnost může pomoci a ulevit, ale pravé odpočinutí a vyřešení podstaty lidské bídy nepřinese. Proto je od počátku kladen

zvláštní důraz na zvěstování evangelia. Biblické čtení, biblické hodiny a bohoslužebná shromáždění se konají od vzniku Naděje, v uprchlických táborech pro uprchlíky (v několika jazycích), později v Praze pro uprchlíky a bezdomovce. Díky věcným darům z ciziny i z domova bylo možno rozšířit tisíce výtisků Bible, Nového zákona, Evangelíí a misijních textů ve dvou desítkách jazyků. Evangelizační texty, křesťanská literatura a Bible jsou nabízeny ve střediscích i při dobrovolné terénní službě.

PŘÍLOHY

Statistické údaje z Prahy

- Důvody, proč bezdomovci vyhledávají pomoc (Bolzanova)*
- Státní občanství beneficentů (Bolzanova)*
- Trvalé bydliště beneficentů (Bolzanova)*
- Věk a pohlaví beneficentů (Bolzanova)*
- Vzdělání a kvalifikace beneficentů (Bolzanova)*
- Pobyt v Praze (Bolzanova)*
- Počet návštěv beneficentů ve středisku pomoci (Bolzanova)*
- Délka pobytu (asylové ubytování)*
- Opakovaný pobyt (asylové ubytování)*
- Zdravotní potíže beneficentů podle skupin onemocnění (lékař)*
- Kam pacient odešel po ošetření nebo vyšetření (lékař)*
- Počet návštěv (lékař)*

Porovnání údajů z Prahy a ciziny

- Srovnání statistických údajů v Evropské unii, USA a v České republice*
- Statistické údaje z Londýna*

Evropská charta pro právo a bydlení a boj proti vyloučení

Charta Evropských potravinových bank

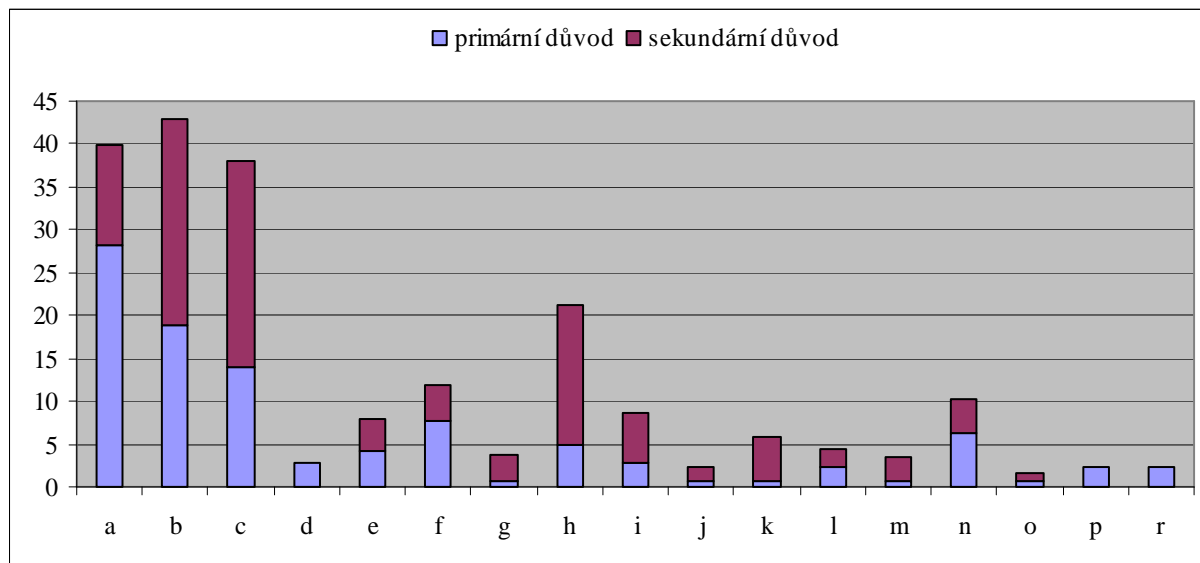
Vybrané právní předpisy

- Sociální právo*
- Zdravotní péče*
- Pracovní právo*
- Rodinné právo*
- Občanské právo*

Bibliografie

Statistické údaje z Prahy

Důvody, proč bezdomovci vyhledávají pomoc (Bolzanova)

a – přišel o byt

b – přišel o práci

c – finanční problémy, dluhy

d – důchodce s malým příjmem

e – manželské a partnerské problémy

f – vztahy rodiče – děti, sourozenci

g – alkohol, drogy, závislost

h – mentální, psychická nemoc

i – tělesná vada, nemoc

j – invalidita, nemoc

k – osamělost

l – administrativní důvody

m – propuštěn z ústavu

n – propuštěn z vězení

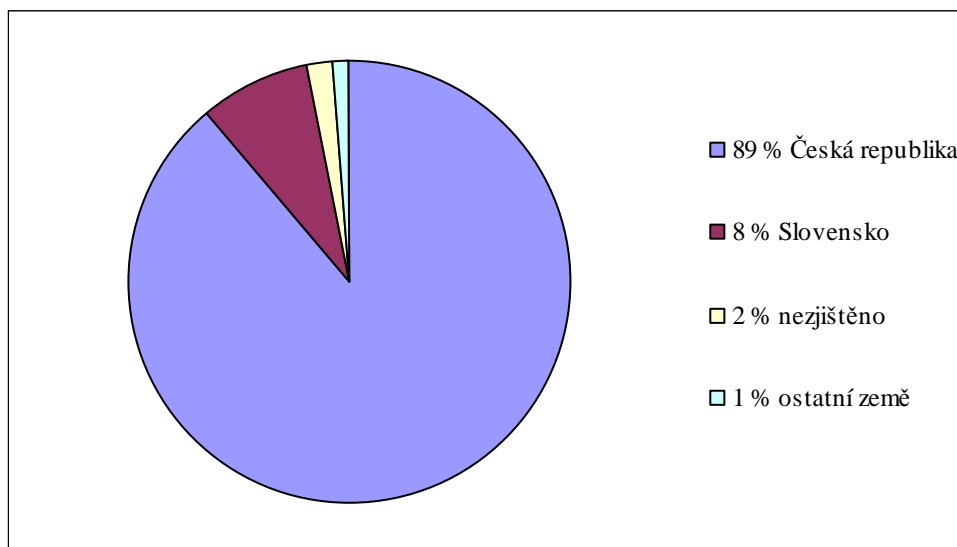
o – cizinec v postavení uprchlíka

p – cizinec, migrant, „turista“

r – jiný důvod, nezjištěno

Důvody, které udávají bezdomovci, jsou korigovány a doplňovány sociálními pracovníky střediska pomoci. Statistické údaje nepostihují všechny kombinace vlivů přivádějících beneficienty do střediska pomoci. Častými kombinacemi jsou : rozvod + ztráta bytu nebo práce, narušené vztahy rodičů a dětí + ztráta bytu nebo práce, návrat z vězení + narušené rodinné vztahy. Podobné kombinace bývají zpravidla doprovázeny mentálním postižením, psychickou nemocí, tělesným nebo smyslovým handicapem, alkoholismem nebo jinou závislostí, někdy částečnou nebo plnou invaliditou. Akutní nebo chronická onemocnění nejsou výjimkou.

Státní občanství beneficentů (Bolzanova)

Mezi beneficenty střediska pomoci je v současné době 99 % občanů nástupnických států Československa, z toho 89 % občanů České republiky. U 2% byla pochybnost, zda mají občanství české nebo slovenské. Návštěvníci z jiných zemí vyhledávají pomoc sporadicky (hlavně býv. Jugoslávie, býv. SSSR, Polsko, Rumunsko, ale i Holandsko, Kanada, USA, Brazílie), jedná se zčásti o krajany, zčásti o dezorientované turisty v tísní, pomoc bývá jednorázová nebo krátká.

Pro porovnání údaje z r. 1994:

76 % Česká republika

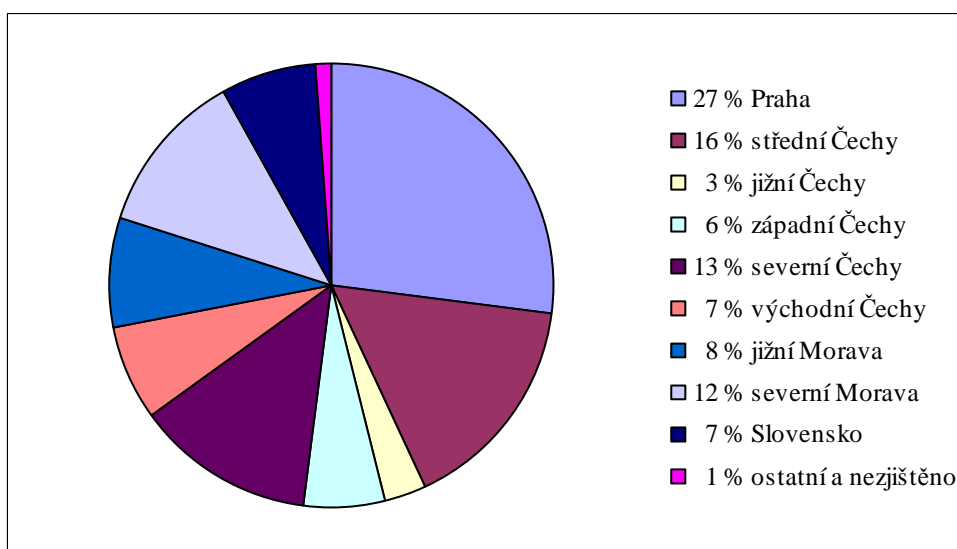
14 % Slovensko

3 % ČR nebo SR (nezjištěno)

4 % býv. SSSR, býv. Jugoslávie, Rumunsko

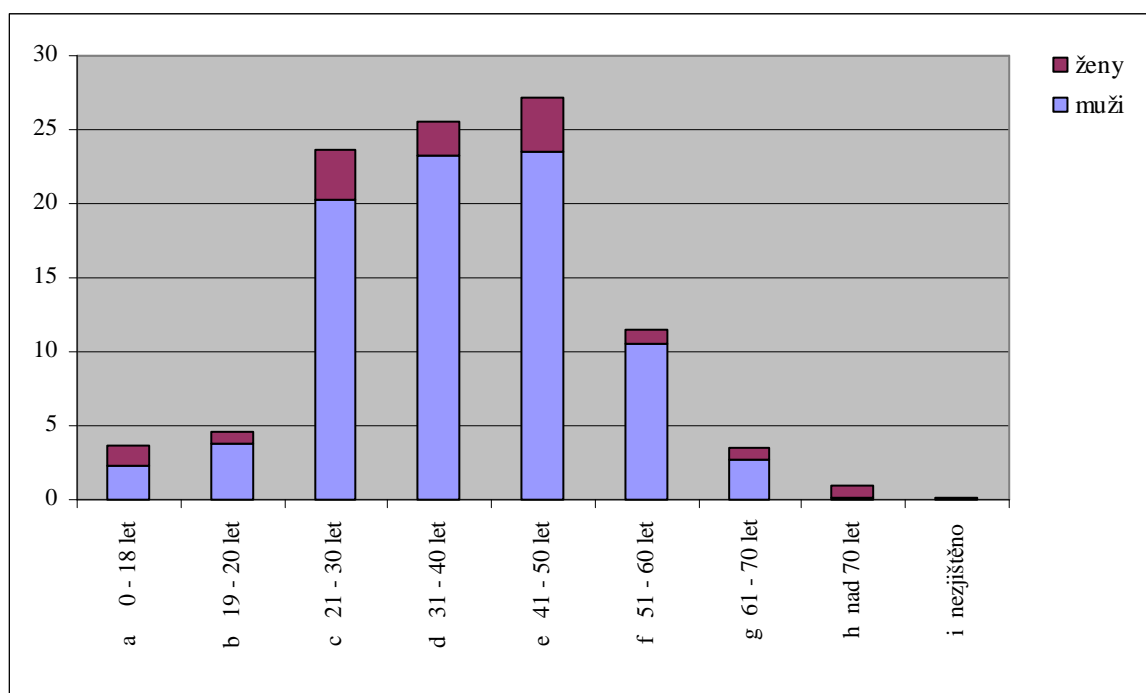
3 % ostatní země

Trvalé bydliště beneficentů (Bolzanova)

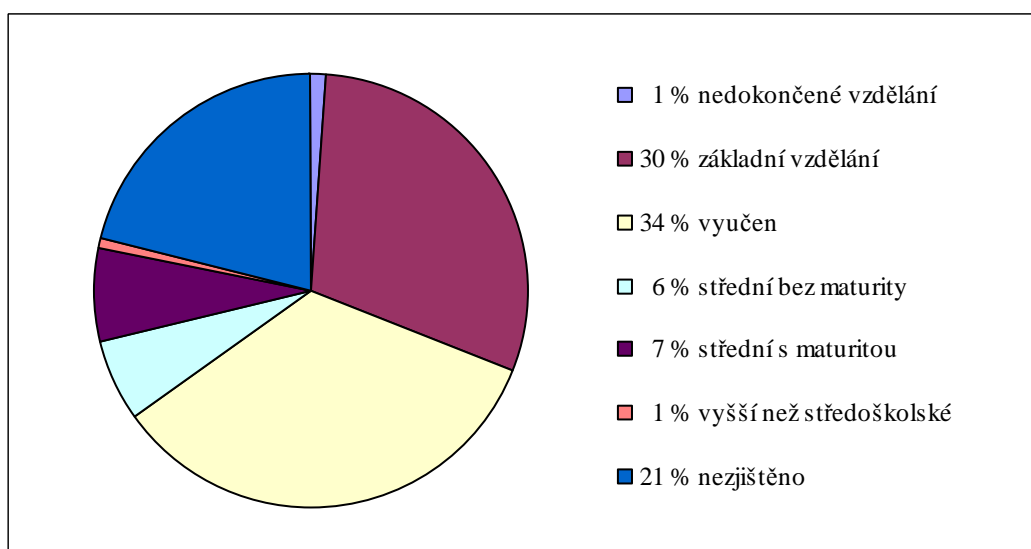
Trvalé bydliště, je-li zjištěno, bývá v mnoha případech jen fiktivní. Některé údaje nemusí být pravdivé, chybí-li beneficentovi osobní průkaz.

Věk a pohlaví beneficiantů (Bolzanova)

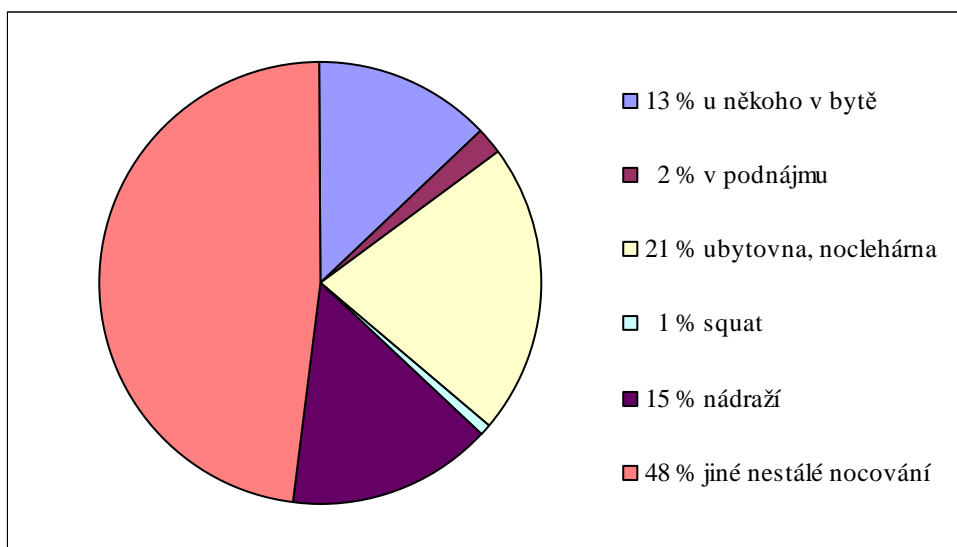
Průměrný věk celkem	38,1 let
Průměrný věk mužů	38,4 let
Průměrný věk žen	38,0 let
Podíl žen	13,0 %

Vzdělání a kvalifikace (Bolzanova)

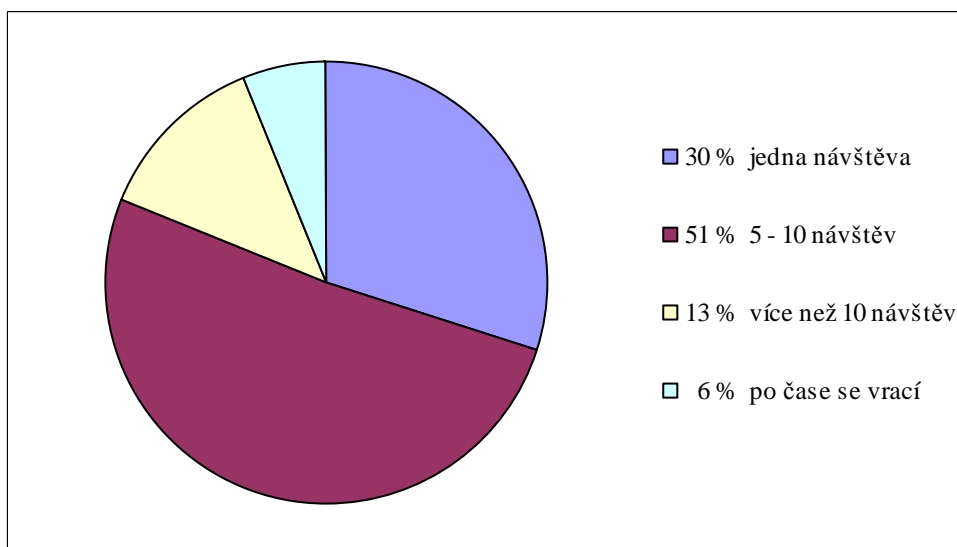

Mezi bezdomovci převládají lidé s nízkým vzděláním. Údaje jsou zaznamenávány podle výpovědí beneficiantů, ověřují se jen v případech zprostředkování zaměstnání, jde-li o kvalifikovanější práci. Pod označením „nezjištěno“ se skrývá většinou základní nebo nedokončené základní vzdělání, případně zvláštní škola.

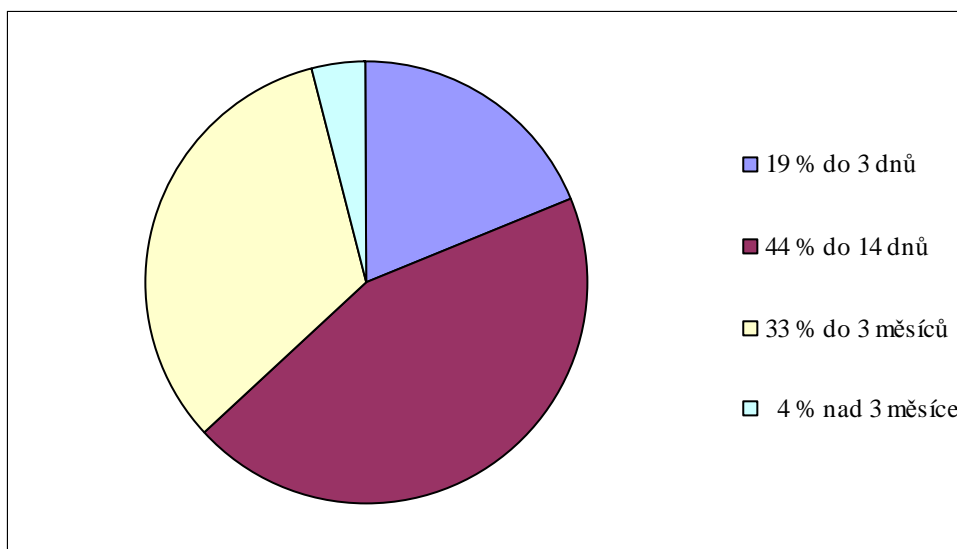
Pobyt v Praze (Bolzanova)

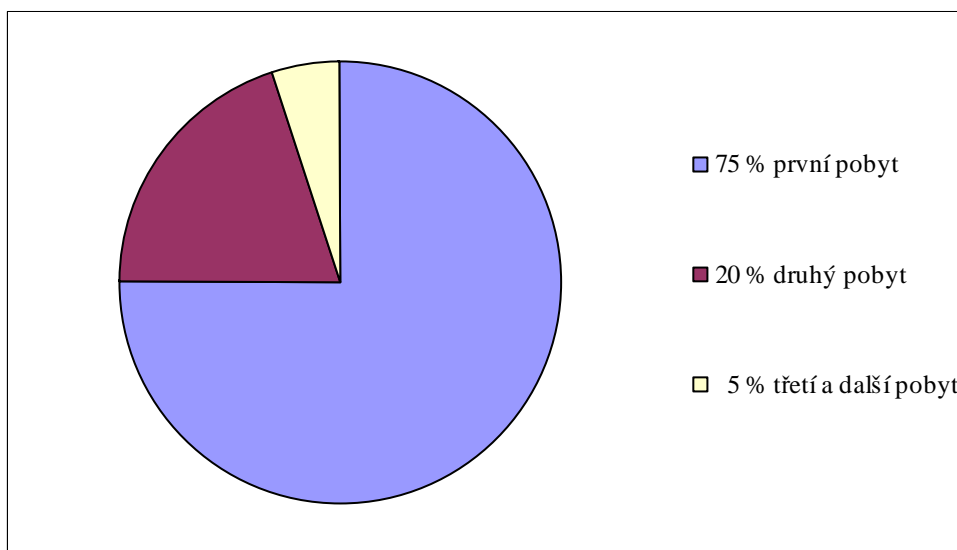
Počet návštěv beneficentů (Bolzanova)

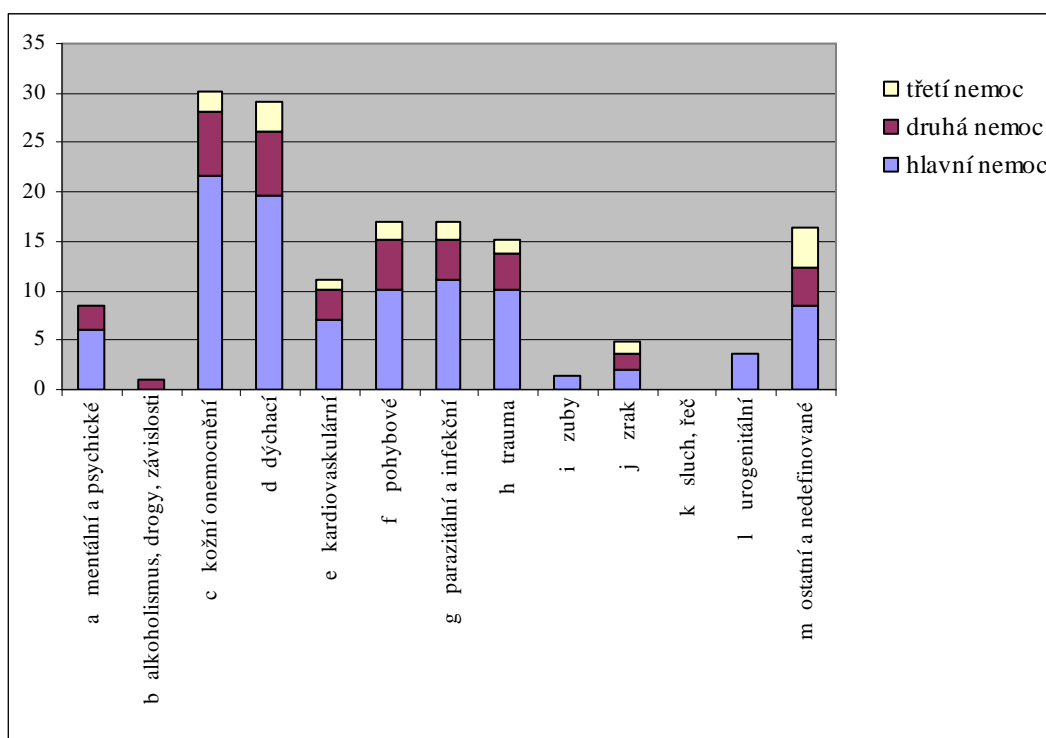
Délka pobytu (asylové ubytování)

Opakovaný pobyt (asylové ubytování)

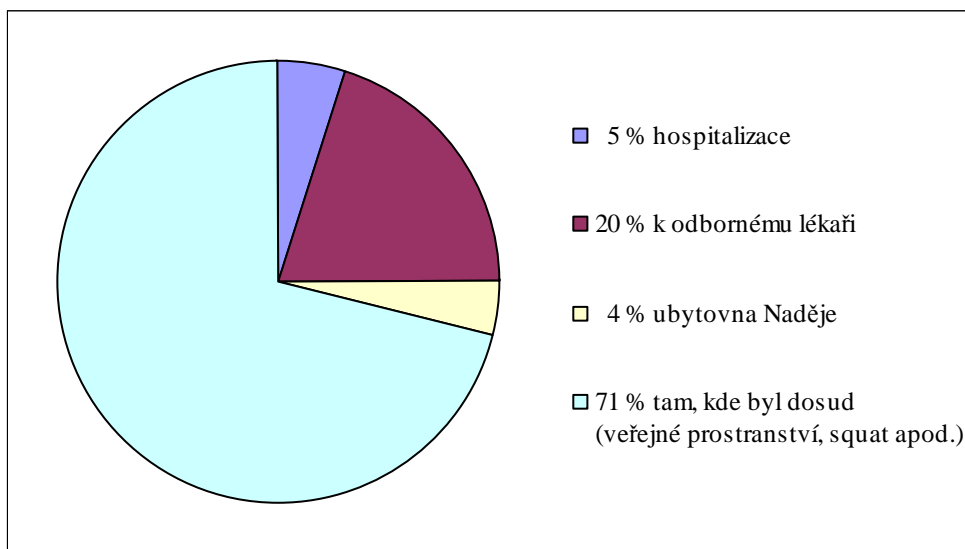
Zdravotní potíže pacientů podle skupin onemocnění (lékař)

Rozložení zdravotních problémů bezdomovců, kteří vyhledali v Naději pomoc lékaře se liší od londýnských statistik (viz další přílohy) především vyšším počtem kožních onemocnění a kardiovaskulárních chorob. Tato skutečnost ukazuje na větší všeobecnou zanedbanost pražských bezdomovců proti londýnským, především v osobní hygieně, v odpovědnosti vůči vlastnímu zdraví, v návycích. Přítomnost kožních onemocnění lze předpokládat ještě vyšší, protože bezdomovci vyhledávají pomoc často až ve velmi pokročilém stádiu onemocnění. Vyšší výskyt uvedených typů onemocnění pražských bezdomovců proti Londýnu souvisí s výrazně menšími možnostmi ubytování, hygieny a lékařské péče nabízenými městem a občanskými iniciativami.

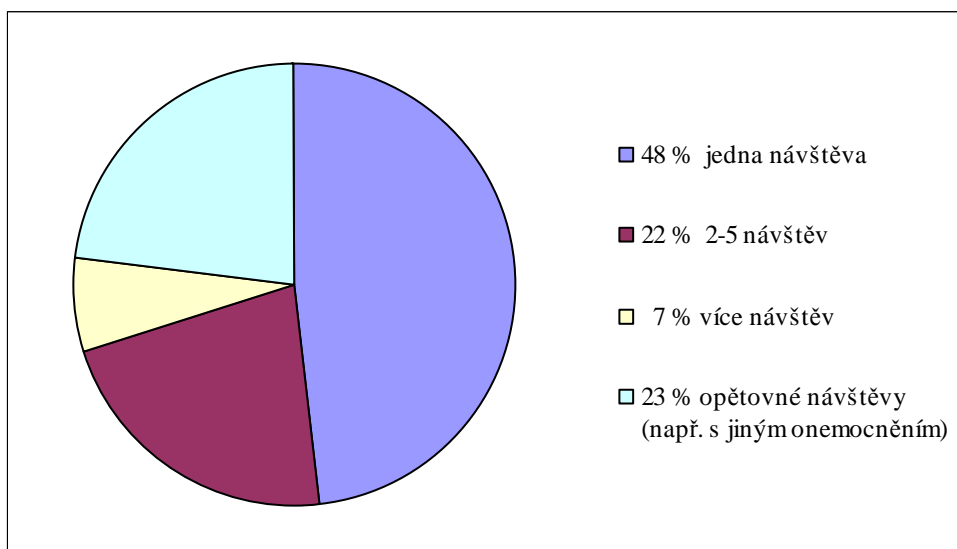
Statistika naopak ukazuje podstatně menší výskyt mentálních postižení a psychických chorob a také závislostí na alkoholu nebo toxických látkách. Příčinou odlišnosti je rozdílná metodika. Zatímco londýnské statistiky vycházejí z údajů nemocnice, kde lze objektivně stanovit diagnózu, pak pražské statistiky pocházejí jen od praktického lékaře a tím jsou omezeny na subjektivně pociťované zdravotní problémy, s nimiž bezdomovci vyhledávají lékaře. Objektivně by se údaje ve sloupci a, b velmi podobaly londýnským statistikám (v obou skupinách kolem 40 - 50 %).

Kam pacient odešel po ošetření (lékař)

U pacientů odeslaných k odbornému lékaři nelze jednoznačně rozhodnout, kam odešli od něho: ne vždy se pacient vrátí k praktickému lékaři, aby oznámil výsledek vyšetření.

Počet návštěv (lékař)

Porovnání údajů z Prahy a z ciziny

Srovnání statistických údajů v Evropské unii, USA a České republice

	EU	USA	ČR
Počet bezdomovců (odhad)	2,6 - 3,1 mil.	0,5 - 0,7 mil.	35. 000
Procento z celé populace	0,76 - 0,91 %	0,2 - 0,3 %	0,35%
Procento žen	20 - 30 %	20 - 25 %	10 - 15 %
Věk: do 30 let	30 - 50 %	30 - 35 %	cca 35 %
do 40 let	55 - 75 %	80%	cca 55 %
nad 40 let	25 - 45 %	(do 50 let)	cca 45 %
nad 60 let	3 - 7 %	cca 7%	cca 7 %
Choroba, postižení	cca 65 %	cca 70 %	cca 90 %
závislosti	cca 30 %	cca 30 %	cca 50 %
Zkušenosti: dětský domov	20 - 23 %		cca 25 %
psychiatrická léčebna	14 - 15 %	22%	cca 15 %
vězení	21 -32 %	42%	cca 35 %

Srovnávací údaje podle Mauro Pellegrino: Who, which and how?

Prameny:

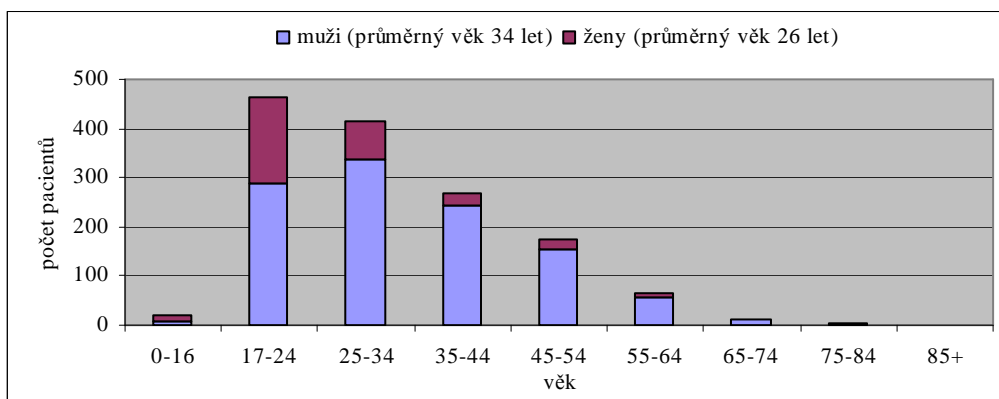
EU: R. Renard – G. van Menxel, Les sans-abri en Europe, FEANTSA 1993

D. Avramov, Les sans-abri dans l'Union Européenne, FEANTSA 1995

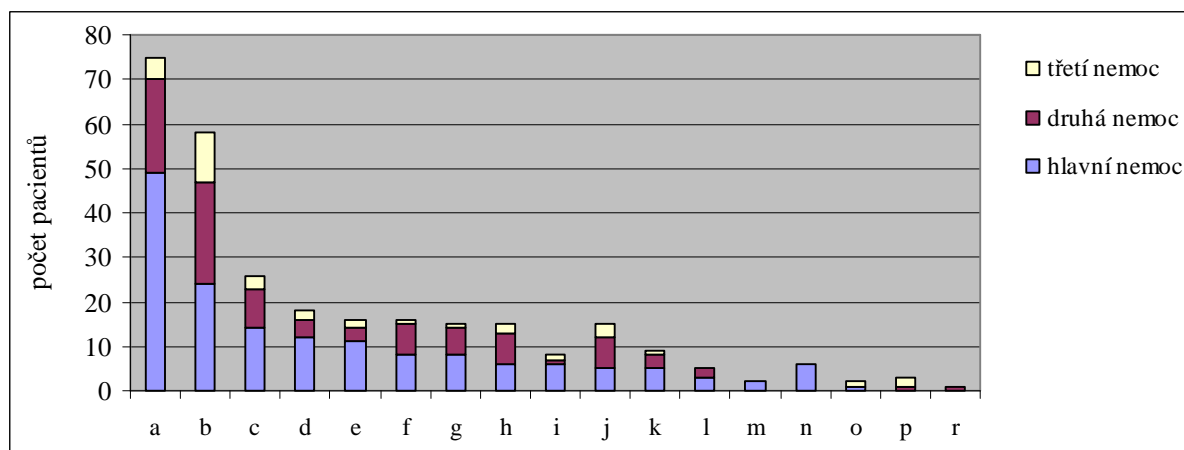
USA: Homeless Information Exchange, N.C.H. Washington 1994

ČR: Naděje (vlastní statistické údaje 1991 – 1995)

Statistika nových pacientů ve zdravotním středisku na Great Chapel Street Věk a pohlaví pacientů

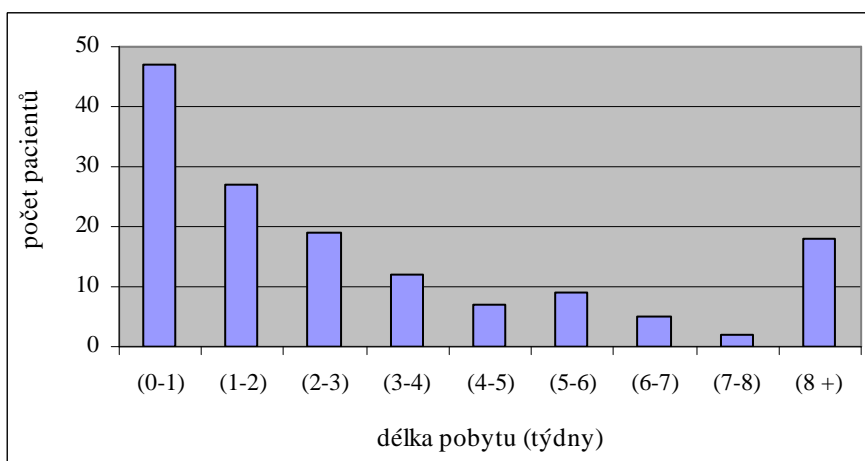

Statistika nových pacientů v nemocnici pro bezdomovce Wytham Hall Sic Bay Onemocnění pacientů

a) mentální postižení	g) nervové	m) urogenitální
b) závislost na alkoholu	h) infekční a parazitární	n) ENT
c) kožní	i) otrava	o) nemoci krve
d) dýchací	j) zažívací	p) oči
e) kardiovaskulární	k) muskuloskeletární	r) kongenitální anomálie
f) pohybové	l) interní, metabolické	

Délka pobytu v nemocnici

Evropská Charta pro právo na bydlení a boj proti vyloučení

1. Všichni lidé mají právo na bydlení. Není to jen právo na střechu nad hlavou. Je to právo na důstojnost a občanství.
2. Evropa musí být solidární, nesmí být pouhým velkým trhem. Nelze připustit, aby v prosperující Evropě značná část obyvatelstva neměla na toto právo. A úsilí vedoucí nyní k efektivnímu uplatnění tohoto práva ušetří později mnohem vyšší náklady.
3. Společenské vyloučení znamená všechno. Vyloučení z bydlení a z města je zároveň příčinou a důsledkem globálnějšího vyloučení, ekonomického, sociálního a kulturního. Vyloučení může být potlačeno opatřeními navzájem koordinovanými a integrovanými s ohledem na celý místní systém, a nikoli pouze na „cílové skupiny“. Tento proces nutně zahrnuje bydlení.
4. Aby bylo možno bojovat proti vyloučení, je třeba vycházet ze samotných vyloučených, pomáhat jim uvědomit si svou identitu a své schopnosti, umožnit jim posílit společenské vazby a aktivně se účastnit na řešení svých vlastních problémů. Odmítáme mylnou představu, která vyžaduje, aby se zájemci připojili k řešením vymyšleným pro ně a místo nich. Je třeba, aby existovala podpora iniciativ a aby místní i celonárodní okolí bylo nakloněno těmto iniciativám.
5. Opětné společenské začlenění bude účinnější, jestliže veřejná moc bude schopna pochopit, poznat a podněcovat úsilí samotných společenských skupin. Obecně rozšířená politika sociální podpory, roztržštěné nadto na dílčí dávky, uzavírají do postavení podporovaných, tedy do jejich vlastního vyloučení.
6. Svobodné fungování trhu s nemovitostmi znemožňuje značné části populace přístup k slušnému bydlení. Vážný zásah veřejnosti je nevyhnutelný. Nejedná se však o vybudování sídliště s byty vyhrazenými pro nejchudší. Zásah veřejnosti musí být kvantitativní i kvalitativní, zaměřený na mobilizaci nejrůznějších partnerů, na nejrůznější mechanismy, s cílem zajistit právo všech na bydlení. Forma řízení veřejné pomoci, postoj jejích správců, schopnost rozpoznat rozličnost potřeb a snah, mezery v iniciativě a samosprávě, které jsou ponechány obyvatelům, jsou stejně důležité jako výše politické podpory v oblasti přidělování bytů nejchudším.
7. Nevěříme v univerzální řešení, nařízená shora, která nepamatují na rozmanitost geografických a kulturních kontextů a na situaci vyloučení.
8. Vyloučení jsou rovněž zbaveni možnosti se vyjádřit. Uvědomujeme si riziko ujmout se slova místo nich a jsme odhodláni rozvíjet výměnu zkušeností mezi samotnými vyloučenými.
9. Volnost pohybu a usadit se v Evropě musí vést k harmonizaci bytové politiky členských států. Tato harmonizace musí brát v úvahu zkušenosti všech v boji proti vyloučení.
10. Existuje mnoho, co je třeba změnit a poučit se ve věci boje proti vyloučení od zemí neevropských a zvláště od zemí třetího světa. Mechanismy spojené s vyloučením ze společnosti jsou srovnatelné i přes rozdílnost jejich šíře. Správa velkých měst ukazuje, co lze označit za potrhanou sociální síť, z pozitivních či negativních zkušeností chudých zemí. Budeme podporovat výměnu se sítěmi jiných kontinentů.
11. Legislativní, právní a finanční opatření jsou významná v boji proti vyloučení, ale nestačí. Ještě více záleží na rozvoji představ, poznatků a dovedností těch, kteří jsou v každodenním styku s vyloučením a podpoře nových praktik.
12. Bydlení je jedním z nejzávažnějších projevů společenského vyloučení, není-li hlavním. Aby strategie boje byla účinná, je nevyhnutelná dohoda všech vlád Unie, s cílem sjednotit bytovou politiku jednotlivých států s politikou Unie v oblasti sociální a ekonomické.

Charta Evropských potravinových bank

Funkce potravinových bank spočívá v daru a rozdělování. Vyznačuje se těmito základními principy:

1. Zásobování

Jedním z cílů potravinové banky je boj proti plýtvání. Zásobování je činnost, při které se za přísného dodržování hygienických zásad shromažďují:

- zemědělské přebytky,
- přebytky produkce potravinářského průmyslu,
- nebo neprodejně, ale požitelné potraviny,
- přebytky z veřejných jídelen a restaurací.

Ale také:

- příspěvky shromážděné při veřejných sbírkách v supermarketech, ve školách atd.

Všechny takto získané věci musí být zdarma.

2. Distribuce

Potravinové banky jsou sdruženími, která slouží jiným sdružením bojujícím proti hladu. Banky samy neprovádějí distribuci potravin osobám v tísni. Dělalí to zásadně prostřednictvím sítě místních sdružení, skupin nebo společenství, která jsou ve styku s potřebnými. Mezi každou potravinovou bankou a sdružením nebo skupinou, která bude potraviny rozdávat, se uzavře dohoda o zásobování zdarma. Obě strany přitom berou na vědomí, že potravinová banka nedisponuje všemi potřebnými potravinami. Sdružení nebo skupiny předávají potravinovou pomoc následujícím způsobem:

- prostřednictvím jídel v sociálních jídelnách,
- prostřednictvím malých skupin, které se scházejí ke společnému stolu,
- prostřednictvím balíčků.

3. Činnost

Potravinové banky odmítají diktát peněz, jejich činnost spočívá v ochotě projevit aktivní solidaritu a odpovědnost. Jsou závislé na vůli dárců a tím vydávají svědectví o nezištné pomoci. Z tohoto pohledu je jejich činnost zajištěna:

- hmotnými dary pro provoz bank,
- přenesením provozních nákladů na další účastníky,
- spoluúčastí sdružení odebírajících potraviny,
- finančními dary a dotacemi.

4. Organizace

Potravinové banky existují a fungují díky dobrovolníkům a církevním, charitativním, humanitárním a sociálním organizacím. Vydávají svědectví, že lidé nejrůznějšího zaměření se mohou spojit ke službě druhým.

Vybrané právní předpisy

Sociální právo

Zákon č. 100/1988 Sb. o sociálním zabezpečení (úplné znění: zákon č. 140/1994 Sb., ve znění zákonů č. 182/1994 Sb., 241/1994 Sb., 118/1995 Sb., 155/1995 Sb., 160/1995 Sb.)

Vyhláška FMPSV č. 149/1988 Sb. (s mnoha novelami)

Zákon č. 463/1991 Sb. o životním minimu (ve znění zákonů č. 10/1993 Sb., 81/1993 Sb., 336/1993 Sb., 118/1995 Sb.)

Zákon č. 482/1991 Sb. o sociální potřebnosti (ve znění zákonů č. 84/1993 Sb., 165/1993 Sb., 307/1993 Sb., 182/1994 Sb., 118/1995 Sb., 134/1995 Sb., 160/1995 Sb.)

Zákon č. 260/1993 Sb. o pojistném na sociální zabezpečení (ve znění zákonů č. 307/1993 Sb., 42/1994 Sb., 241/1994 Sb., 59/1995 Sb., 149/1995 Sb., 160/1995 Sb.)

Zákon č. 155/1995 Sb. o důchodovém pojištění (související předpisy: zákon č. 160/1995 Sb., nařízení vlády č. 227/1995 Sb., vyhláška č. 284/1995 Sb., zákon č. 39/1994 Sb.)

Zákon č. 117/1995 Sb. o státní sociální podpoře (související předpisy: vyhláška č. 207/1995 Sb., zákon č. 118/1995 Sb.)

Zákon č. 54/1956 Sb. o nemocenském pojištění (s mnoha novelami)

Zdravotní péče

Zákon č. 20/1966 Sb. o péči o zdraví lidu (úplné znění: zákon č. 86/1992 Sb., ve znění zákonů č. 15/1993 Sb., 161/1993 Sb., 307/1993 Sb., 60/1995 Sb., náleží Ústavního soudu č. 206/1996 Sb.)

Zákon č. 550/1991 Sb. o všeobecném zdravotním pojištění (úplné znění: zákon č. 295/1993 Sb., ve znění zákonů č. 324/1993 Sb., 241/1994 Sb., 59/1995 Sb., 160/1995 Sb.)

Zákon č. 296/1993 Sb. o pojistném na všeobecné zdravotní pojištění (úplné znění)

Zákon č. 37/1989 Sb. o ochraně před alkoholismem a jinými toxikomaniemi (ve znění zákona č. 40/1995 Sb.)

Pracovní právo

Zákon č. 65/1995 Sb., Zákoník práce (úplné znění: zákon č. 126/1994 Sb., ve znění zákona č. 118/1995 Sb., související předpisy: nařízení vlády č. 108/1994 Sb., zákon č. 297/1991 Sb., nařízení vlády č. 191/1993 Sb.)

Zákon č. 1/1992 Sb. o mzdě (ve znění zákonů č. 590/1992 Sb., 10/1993 Sb., 37/1993 Sb., 74/1994 Sb., 118/1995 Sb.)

Zákon č. 1/1991 Sb. o zaměstnanosti (ve znění zákonů č. 305/1991 Sb., 578/1991 Sb., 231/1992 Sb., 307/1993 Sb., 39/1994 Sb., 118/1995 Sb., 160/1995 Sb.)

Vyhláška č. 21/1991 Sb. o bližších podmínkách zabezpečení kvalifikace

Vyhláška č. 314/1993 Sb. o zřizování společensky účelných pracovních míst a vytváření veřejně prospěšné práce

Vyhláška č. 115/1992 Sb. o provádění pracovní rehabilitace občanů se změněnou pracovní schopností

Rodinné právo

Zákon č. 94/1963 Sb. o rodině (ve znění zákonů č. 132/1982 Sb., 234/1992 Sb.)

Zákon č. 117/1966 Sb. o některých důsledcích zanedbání péče o děti (ve znění zákonů č. 99/1972 Sb., 180/1990 Sb.)

Zákon č. 50/1973 sb. o pěstounské péči (ve znění zákonů č. 58/1984 Sb., 118/1992 Sb., 307/1993 Sb., 118/1995 Sb., 160/1995 Sb.)

Občanské právo

Zákon č. 40/1964 Sb., Občanský zákoník (úplné znění zákon č. 47/1992 Sb., ve znění zákonů č. 102/1992 Sb., 264/1992 Sb., 267/1994 Sb.)

Ústava České Republiky, č. 1/1993 Sb.

Listina základních práv a svobod, č. 2/1993 Sb.

Ústavní zákon č. 4/1993 Sb, o opatřeních souvisejících se zánikem ČSFR

Zákon č. 40/1993 Sb. o nabytí a pozbytí státního občanství ČR (ve znění zákonů č. 272/1993 Sb., 140/1995 Sb., 139/1996 Sb.)

Zákon č. 123/1992 Sb. o pobytu cizinců na území ČSFR (ve znění zákonů č. 190/1994 Sb., 150/1996 Sb.)

Zákon č. 498/1990 Sb. o uprchlících (ve znění zákonů č. 317/1993 Sb., 150/1996 Sb.)

Vyhláška MZV č. 120/1976 Sb. o Mezinárodním paktu o občanských a politických právech a Mezinárodním paktu o hospodářských, sociálních a kulturních právech

Sdělení FMZV č. 169/1991 Sb. o přijetí Opčního protokolu k Mezinárodnímu paktu o občanských a politických právech

Sdělení FMZV č. 209/1992 Sb. o sjednání Úmluvy o ochraně lidských práv a základních svobod a Protokolů na tuto Úmluvu navazujících

Vyhláška MZV č. 72/1962 Sb. o Úmluvě o státním občanství vdaných žen

Sdělení MZV č. 208/1993 Sb. o sjednání Úmluvy o právním postavení uprchlíků a Protokolu týkajícího se právního postavení uprchlíků

Bibliografie

- Dragana Avramov, *The invisible Hand of the Housing Market*, vydala FEANTSA, Bruxelles, 1996
- Dragana Avramov, *Les sans-abri dans l'Union Européene*, vydala FEANTSA, Bruxelles, 1995
- Chinese Migrants in Central and Eastern Europe*, vydala International Organization for Migration, Budapest, 1995
- Mary Daly: *European homelessness – the rising tide (The first report of the European Observatory on Homelessness)*, FEANTSA, Bruxelles, 1992
- Mary Daly: *Laissées pour compte: Profil des Sans – Abri en Europe (Deuxieme report de l'Observatoire Européen des Sans-Abri)*, FEANTSA, Bruxelles, 1993
- Jana Drtilová, František Koukolík, *Odlíšné dítě*, Praha, 1995
- David El-Kabir, *Quelques observations sur les sans abri*, Paris, 1993
- Evropská sociální politika, Cesta vpřed pro Unii, Bílá kniha*, vydala Evropská komise 1994, české vydání Ústav mezinárodních vztahů, Praha 1994
- Forum des ONG sur la politique sociale européenne*, Bruxelles, 8-9 Avril 1994, Rapport
- Michaela Freiová: *Uprchlíká otázka a my*, vydal Občanský institut, Praha, 1993
- Patrik Gaboriau, *Clochard – L'univers d'un groupe de sans-abri parisiens*, Paris, 1993
- Great Chapel Street Medical Centre, Annual report 1991 – 1992, Walk – in medical care for the sick homeless*, London 1992
- Pavel Hartl, *Psychologický slovník*, Praha, 1996
- Brian Harvey, *Homelessness in Europe*, Glasgow, 1994
- Homeless in the Single Market – Annual report 1992/93*, FEANTSA, Bruxelles, 1993
- Informace o stavu sociální prevence a prevence kriminality na území hl. m. Prahy*, Praha, 1995
- Les sans-abri, Le dossier*, vydala Revue internationale Fondations, Paris, 1995
- L'Union Européene loge-t-elle ses pauvres?*, FEANSA, Bruxelles, 1995
- Lutter contre l'exclusion sociale dans les pays en transition*, vydal Bernard Brunhes Consultants, Paris, 1995
- Oldřich Matoušek a kol., *Práce s rizikovou mládeží, Projekt LATA a další alternativy věznění mládeže*, Praha, 1996
- Pascale Pichon, *Les Sans Domicile Fixe: La carriere, l'asil, la manche*, Paris, 1992
- Lea Paulínová, *Psychologie pro Tebe, Rukojeť k výuce psychologie na středních školách*, Praha, 1993
- Mauro Pellegrino, *Who, Which and how? Notes toward a comparaison between databases on homelessness into European Union, Sweden, Czech Republic and the United States*, Brescia, 1995
- Politique du logement en milieu urbain*, vydala Fondation pour le progres de l'homme, Paris, 1995
- Miroslav Pospíšil, *Asertivita aneb jak ze slepé uličky v mezilidských vztazích*, Praha, 1996
- Jiří Presl, *Drogová závislost, Může být ohroženo i Vaše dítě?*, Praha, 1995
- Proclamation des Droits des Migrants, La nouvelle Convention internationale sur la protection des droits de tous les travailleurs migrants et des membres de leur famille*, CAESAR, Geneve, 1991
- Quarderni – Un Instrument de Paix (Quatre décennies en service des réfugiés)*, UNHCR, Geneve-Roma, 1991
- S.S. Ramsden, P. Nyiri, J. Bridgewater, D.J. El Kabir, *A mobile surgery for single homeless people in London* *British Medical Journal*, vol. 298, p. 372-374, London 1989
- Pavel Říčan a kol., *Dětská klinická psychologie*, Praha, 1995
- Milan Sedláček, Eva Bradavková, *demograficko sociální analýza hl. města Prahy (vybrané ukazatele pro koncepci sociální politiky)*, 1995
- Theoretische und praktische Fragen über die Obdachlosen in Ungarn*, Budapest, 1995
- Paul Tournier, *Vina*, Praha, 1995
- Paul Tournier, *Silní a slabí*, Praha, 1995
- Velká města, velké problémy (vybrané texty z Konference OSN o lidských sídlech, Habitat II.)*, vydalo Informační centrum OSN v Praze, 1996
- Wytham Hall, *Annual report 1991 - 1992*, London, 1992
- Wytham Hall, *Annual report 1993 – 1994*, London, 1994

Účelové publikace

Agentura marketingových a sociálně informačních analýz, s.r.o., (AMASIA), Praha
Counseil de l'Europe, Strasbourg, Francie
European Anti Poverty Network (EAPN), Bruxelles, Belgie
Fédération Européene des Associations Nationales Travaillant avec Sans-Abri, (FEANTSA),
Bruxelles, Belgie
Fédération Européenne des Banques Alimentaires (FEBA), Arcueil, Francie
Fédération nationale des associations d'accueil et de réadaptation sociale, Paris, Francie
Informační centrum OSN v Praze
Institut pro výzkum veřejného mínění, Praha
International Council of Homehelp Services (ICHS), Bern, Švýcarsko
Naděje, Praha
Office des Publications Officielles des Communautés Européennes, Luxembourg
Office for Democratic Institutions and Human Rights (OSCE), Warszawa, Polsko
Refugee Studies Programme (RSP), University of Oxford, Anglie
Réseau européen santé, pauvreté et exclusion (EUR-HOPE NETWORK), Besancon, Francie
Sananim, obč. sdružení, Praha
St. Mary's Food Bank, Phoenix, Arizona, USA
United Nations, Department of Public Information, New York, USA
United Nations High Commissioner for Refugees, OSN, Geneve
Všeobecná zdravotní pojišťovna České republiky (VZP), Praha

Periodika

Chronique des Banques Alimentaires, Arcueil, Francie
České vězeňství, periodikum Vězeňské služby ČR, Praha
Faire l'Europe de la grande solidarité, Bruxelles, Belgie
Hospodářské noviny, Praha
Nouvelles du Réseau, EAPN, Bruxelles, Belgie
Parlamentní zpravodaj, Praha
Refugee Voices, Washigton D.C., USA
Refugee Participation Network, Oxford, Anglie
Réfugies, periodikum Vysokého komisariátu OSN pro uprchlíky, UNHCR, Geneve
Sbírka zákonů
Státní správa a samospráva (týdeník), Praha

BEZDOMOVSTVÍ – EXTRÉMNÍ VYLOUČENÍ
Vlastimila a Ilja Hradečtí
vydala NADĚJE, občanské sdružení,
Varšavská 37, 120 00 Praha 2,
za podpory Nadace rozvoje občanské společnosti
z programu PHARE Evropské unie
v prosinci 1996,
foto archív Naděje,
tisk Printex,
Praha 7, Dělnická 54,
náklad 3000 výtisků

Od počátku devadesátých let všichni s překvapením rozeznáváme i u nás nelítostnou povahu chudoby, její složitou a různorodou realitu, která se neúprosně transformuje do stále větší šíře a hloubky a upevňuje své pozice tam, kde jsme byli zvyklí nic podobného nevidět. Ano, je to pro nás zcela nové. Odložili jsme přece slovo chudoba ad akta. V zemích střední a východní Evropy komunismus negoval dokonce úplně její existenci. Chudí a nuzní lidé? Neznali jsme statistiky, které čas od času pobouřily naše svědomí, ale odsunutí sociálních problémů k sousedům blízkým i vzdáleným daleko na západ, nás uklidnilo.

Publikace je určena občanským iniciativám, které mají ve svém programu pomoc zdravotně postiženým a sociálně ohroženým osobám a skupinám obyvatel nebo svépomoc zdravotně postižených občanů a seniorů. Současně může posloužit odborné veřejnosti, školám a studentům, ale také představitelům a úřadům státu a měst k osvětlení problematiky bezdomovství.

